

TEORIJA IN PRAKSA

Č 130613

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1983, LET. XX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

1

IZ VSEBINE

France Popit: Zahteve po reformi političnega sistema — zakaj in kje se pojavljajo

Zdravko Mlinar: Krizni pojavi in mobilizacija razvojnih potencialov

France Černe: Družbenoekonomska protislovja v naši družbi

Peter Klinar: O kriznih pojavih v mednacionalnih odnosih

Janez Milčinski: Zapleteni in občutljivi svet zdravstvenega delavca

Franjo Štiblar: Ob izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije

Okrogla miza: O racionalizaciji političnega sistema razmišljajo:

M. Ribarič, B. Markič, V. Škerbec, D. Zajc, C. Ribičič, I. Kristan,

B. Vlaž, M. Strobl, A. Igličar, J. Rupnik in G. Stanič

Vlado Benko: Glasovalno ponašanje neuvrščenih držav v generalni skupščini OZN

TEORIJA IN PRAKSA

1983

1

revija za družbena vprašanja, let. XX, št. 1, str. 1-160,
Ljubljana, januar 1983, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Setinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 300 din, za druge individualne naročnike 450 din, za delovne
organizacije 800 din, za tujino 1400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 70 din in dvojne
številke 100 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

FRANCE POPIT: Zahteve po reformi političnega sistema – zakaj in kje se pojavljajo 3

ČLANKI, RAZPRAVE:

ZDRAVKO MLINAR: Krizni pojavi in mobilizacija razvojnih potencialov 10

FRANCE ČERNE: Družbenoekonomska protislovja v naši družbi (in poskus njihovega političnoekonomskega diagnosticiranja) 31

PETER KLINAR: O kriznih pojavih v mednarodnih odnosih (sociološki prispevek k njihovemu razkrivanju in preseganju) 42

POGOVOR Z AVTORJEM:

JANEZ MILČINSKI: Zapleteni in občutljivi svet zdravstvenega delavca 57

JAVNA TRIBUNA:

ADOLF BIBIČ: Občanska družba? (Prispevek k razpravi o marksistični terminologiji) 71

BOŽIDAR DEBENJAK: Še na temo: občanska družba 74

STABILIZACIJSKI PROGRAM:

FRANJO ŠTIBLAR: Ob izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije (prispevek k razpravi z ekonomskega zornega kota) 78

OKROGLA MIZA:

MIHA RIBARIČ: Racionalizacija političnega sistema – kakšna in zakaj? 93

BOŠTJAN MARKIČ: O dvigu mobilizacijske sposobnosti sistema 99

VALERIJA ŠKERBEC: Najprej temeljita analiza – potem izpopolnjevanje sistema 101

DRAGO ZAJC: Za racionalizacijo političnega in ekonomske sistema 103

CIRIL RIBIČIČ: Kakšna racionalizacija ustreza delegatskemu sistemu? 105

IVAN KRISTAN: SIS in racionalizacija političnega sistema 107

STANE VLAJ: Racionalizacija v samoupravni smeri 107

MAJDA STROBL: O škodljivosti pretiranega normativizma 111

ALBIN IGLIČAR: Razhajanje med kvaliteto in kvantiteto samoupravnega prava 112

JANKO RUPNIK: O razredno-integrativni vlogi najvišjih državnih organov 115

GOJKO STANIČ: Izhod je v razvijanju stvarne demokracije 117

PRED KONFERENCO NEUVRŠČENIH DRŽAV:

VLADO BENKO: Glasovalno ponašanje nevrščenih držav v generalni skupščini OZN 121

MEDNARODNI ODNOSI:

DRAGO FLIS: Dve leti zalivske vojne 139

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

STANKA KUŠČE-ZUPAN: Izobraževanje odraslih in produktivnost dela 152

PRIKAZI, RECENZIJE:

Odgovornost v samoupravni družbi (Mitja Hafner) 156

FRANC ČERNE: Splošna teorija ekonomskega sistema družbe (Janez Škerjanec) 157

Med novimi knjigami 160

Iz domačih revij 163

Bibliografija knjig in člankov 165

Avtorski sinopsisi 167

Priloga: Kazalo letnika XIX (1982)

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja
let. XX, št. 1, str. 1-168
Ljubljana, januar 1983

CONTENTS

EDITORIAL:

FRANCE POPIT: Demands for a Reform of the Political System – Why and Where Do They Emerge? 3

ARTICLES, DISCUSSIONS:

ZDRAVKO MLINAR: Manifestations of Crisis and the Mobilization of Developmental Potentials 10
FRANCE ČERNE: Socio-Economic Contradictions in Our Society (and the Attempt of Their Political and Economic Diagnosing) 31
PETER KLINAR: On Manifestations of Crisis in International Relations (a Sociological Contribution to Their Discovering and Surpassing) 42

DIALOGUE WITH THE AUTHOR:

JANEZ MILČINSKI: The Intricate and Sensitive World of the Medical Worker 57

PUBLIC TRIBUNE:

ADOLF BIBIČ: Civil Society? (A Contribution to the Discussion on Marxist Terminology) 71
BOŽIDAR DEBENJAK: To the Theme: Civil Society 74

STABILIZATION PROGRAM:

FRANJO ŠTIBLAR: The Starting- points of the Long-Term Program of the Economic Stabilization (a Contribution to the Discussion from the Economic Aspect) 78

THE ROUND TABLE:

MIHA RIBARIČ: The Rationalization of the Political System – What Kind of and Why? 93
BOŠTJAN MARKIČ: How to Rise the Mobilization Aptitude of the System 99
VALERIJA ŠKERBEČ: A Profound Analysis First → The improvement of the System Should Follow 101
DRAGO ZAJC: For the Rationalization of the Political and Economic System 103
CIRIL RIBIČIČ: What Kind of Rationalization Corresponds the Delegate System? 105
IVAN KRISTAN: Selfmanagement Communities of Interest and the Rationalization of the Political System 107
STANE VLAJ: Rationalization Directed toward Self-management 109
MAJDA ŠTROBL: On Noxiousness of Excessive Normativism 111
ALBIN IGLIČAR: The Gap Between the Quality and Quantity of Law Based on Self-management 112
JANKO RUPNIK: On the Claas-Integrative Role of the Highest State Organs 115
GOJKO STANIČ: The Solution Is in the Developing of True Democracy 117

IN THE VIEW OF THE CONFERENCE OF THE NON-ALIGNED COUNTRIES:

VLADO BENKO: The Voting Behaviour of the Non-aligned Countries in the United Nations' General Assembly 121

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

ФРАНЦЕ ПОПИТ: Требования реформы политической системы – почему и где они являются 3

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ЗДРАВКО МЛИНАР: Кризисные явления и мобилизация развивающихся потенциалов 10
ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Общественно экономические противоречия в нашем обществе (и попытка поставить их политическо-экономический диагноз) 31
ПЕТЕР КЛИНАР: О кризисных явлениях в межнациональных отношениях (социологической вклад к их разрешению и преодолению) 42

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

ЯНЕЗ МИЛЧИНСКИ: Сложный и восприимчивый мир врачебного рабочего 57

ЯВНАЯ ТРИБУНА:

АДОЛФ БИБИЧ: Гражданское общество? (к обсуждению марксистской терминологии) 71
БОŽИДАР ДЕБЕНЯК: Еще на тему: гражданское общество 74

СТАБИЛИЗАЦИОННАЯ ПРОГРАММА:

ФРАНИО ШТИБЛАР: Об основаниях долгосрочной программы экономической стабилизации 78

КРУГЛЫЙ СТОЛ:

МИХА РИБАРИЧ: Рационализация политической системы в каком виде и почему? 93
БОШТЈАН МАРКИЧ: К движению мобилизационной способности системы 99
ВАЛЕРИЈА ШКЕРБЕЦ: Сперва фундаментальный анализ – затем усовершенствование системы 101
ДРАГО ЗАЈЦ: За рационализацию политической и экономической систем 103
ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Какая рационализация в соответствии с делегатской системой? 105
ИВАН КРИСТАН: СИС и рационализация политической системы 107
СТАНЕ ВЛАЈ: Рационализация в направлении самоуправления 109
МАЈДА СТРОБЛ: О вредности чрезмерного норматизма 111
АЛБИН ИГЛИЧАР: Расхождение между качеством и количеством права основаного на самоуправлении 112
ЈАНКО РУПНИК: О классого-интегративной роли высших государственных органов 115
ГОЈКО СТАНИЧ: Решение в развитии действительной демократии 117

ПЕРЕД КОНФЕРЕНЦИЕЙ НЕПРИСОЕДИНЕННЫХ СТРАН:

ВЛАДО БЕНКО: Избирательное поведение неприсоединенных стран в Генеральной Ассамблее ООН 121

FRANCE POPIT

Zahteve po reformi političnega sistema – zakaj in kje se pojavljajo

Temeljni vzvod za razreševanje nakopičenih gospodarskih problemov in trajno poročstvo za hitrejši in stabilnejši gospodarski in splošni družbeni razvoj sleherne organizacije združenega dela in družbenopolitične skupnosti, slehernega našega naroda in narodnosti je samo uresničevanje in utrjevanje ustavnega položaja delavcev v združenem delu in delovnih ljudi pri odločanju o dohodku in presežnem delu tako v temeljnih organizacijah združenega dela kot z delegati v interesnih in družbenopolitičnih skupnostih. Povedano je bistvo sistema socialističnega samoupravljanja, naše poti za odpravo družbenoekonomskih odnosov, ki temeljijo na zasebno ali državnolastninskem odtujevanju presežne vrednosti od tistih, ki jo ustvarjajo. To je revolucionarna pridobitev našega delavskega razreda in organiziranih socialističnih subjektivnih sil za razreševanje protislovij in problemov našega razvoja. To je lahko eden izmed možnih načinov tudi za razreševanje protislovij in problemov razvoja v svetu.

Sistem socialističnega samoupravljanja smo postopoma razvijali ves čas naše revolucije, ki še traja. Z njim in z njegovim razvojem smo doslej premagovali številna vprašanja našega družbenega razvoja. Tako ni razlogov za to, da ne bi bili sposobni to storiti tudi danes in v prihodnje. V ustavi, zakonu o združenem delu in drugih zakonih smo na današnji stopnji naših spoznanj v glavnem zaokrožili pravnoinstitucionalne osnove sistema socialističnega samoupravljanja, ki je dobil svojo konkretno in teoretično podlago v Kardeljevih Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ki so še danes pomembno izhodišče za nadaljnji razvoj našega političnega sistema. Ob tem velja posebej opozoriti na odnose, ki izvirajo iz naše originalne družbenoekonomske kategorije dohodka. Dana je podlaga za samoupravne integracije združenega dela in družbe v celoti. S tem se ustvarja prostor za uveljavljanje tržnih zakonitosti in ekonomskih kriterijev gospodarjenja, kar je pomembno za gospodarsko učinkovitost sistema socialističnega samoupravljanja. Produktivski odnos zagotavlja in opredeljuje posebno naravo odnosov na enotnem jugoslovanskem trgu in omogoča njegovo delovanje. Drugače

povedano: ustavno opredeljene enotnosti jugoslovanskega trga ne moremo uveljaviti s subjektivističnim opredeljevanjem, z načelnim zavzemanjem in z zakoni, ampak s hitrejšim uveljavljanjem številnih oblik dohodkovnega povezovanja delavcev temeljnih organizacij. Z uresničevanjem dohodkovnih odnosov bomo spodrezali korenine odtujenemu odločanju o družbenem kapitalu in dohodku, s tem pa tudi elemente razrednih odnosov v naši družbi. S tem bomo preseгли družbenoekonomske temelje mednacionalnih konfliktov, ki so v bistvu konflikti med nosilci ekonomskih in političnih funkcij odtujenih političnih in izvršilnih struktur. Kardelj je pokazal, da je šele povezanost delavca z družbenim minulim delom, torej ne samo s tekočim dohodkom, tista pot in nujni pogoj za to, da se osvobodi mezdnega dela in položaja ter načina razmišljanja in obnašanja, ki je lastno mezdnemu delavcu ter se tako iz mezdnega delavca spreminja v gospodarja družbene reprodukcije in s tem tudi ekonomskih in političnih funkcij družbe.

Pri težavnem in počasnem uresničevanju pravnoinstitucionalnih temeljev sistema socialističnega samoupravljanja smo dosegli že nekatere rezultate. Izpeljali smo samoupravno organiziranje organizacij združenega dela, konstituirali samoupravne interesne skupnosti in delegatske skupščine. Izvajamo preobrazbo celotne družbene in poslovne organizacije. V združenem delu se postopoma uveljavljajo kakovostne spremembe. Četudi v družbeni reprodukciji še prevladujejo državnolastninski in skupinskolastninski odnosi, se že krepijo tudi samoupravni družbenoekonomski odnosi, ki izhajajo iz družbene narave proizvodnih sredstev. Smo še vedno v fazi iskanj praktičnih izkušenj v organizacijah združenega dela in celotni družbi, čeprav v zaostrenih materialnih okoliščinah.

V številnih organizacijah združenega dela se širijo odnosi skupnega prihodka, skupnega gospodarjenja z denarnimi sredstvi, združevanja sredstev za skupne naložbe ipd. Uveljavlja se združevanje dela in sredstev na podlagi 67. in 68. člena zakona o deviznem poslovanju in kreditnih odnosih s tujino. Kakovostno se spreminjajo odnosi pri pospeševanju razvoja gospodarsko manj razvitih republik in pokrajine Kosovo. In še bi lahko našteval. Ta prògresivni proces bo dolgo obremenjen s številnimi usedlinami starih odnosov. Opredeljeni cilji se bodo konfrontirali z dejanskimi družbenimi razmerami in materialnimi možnostmi. Zaradi notranjih protislovij našega razvoja, razmerja družbenih sil ipd. je in bo tudi v prihodnje prihajalo do zastojev, stopicanja na mestu ipd. Bistveno pri tem je, da se socialistično samoupravljanje kot težnja uveljavlja in razvija.

Četudi izhajamo iz ocene, da smo šele na začetku zgodovinskega procesa uresničevanja socialističnega samoupravljanja, moramo ugotoviti veliko neskladje med doseženo stopnjo razvitosti proizvodjalnih sredstev in dejansko uveljavljenimi družbenolastninskimi odnosi. Z družbenolastninskimi odnosi močno zaostajamo tako za stvarnimi možnostmi, ki jih nudi doseženi razvoj proizvodnih sredstev, kot za zahtevami učinkovitega gospodarjenja. To je eden izmed vzrokov za gospodarske težave, v katerih

se nahajamo. Imamo neustrezno strukturo proizvodnje in majhne možnosti za hitrejše vključevanje v mednarodno delitev dela. Dohodkovno premalo učinkovito izrabljamo svoje naravne in surovinske vire, tehnično visoko razvita proizvodna sredstva in obsežno strokovno znanje ter delovno usposobljenost delavcev in delovnih ljudi. Upada rast proizvodnje in produktivnosti dela. Preskrba z energijo je skrajno težavna. Trdoživo se ohranjajo zastarele metode upravljanja, organizacije dela in poslovanja ter ukrepanja. Imamo velike težave z nelikvidnostjo v odnosih s tujino. Vse to se celovito izraža v visoki inflaciji.

Številni so vzroki za to, da se temeljni produkcijski odnos prepočasi uresničuje, da se trdoživo ohranjajo tisti odnosi, ki ne utrjujejo položaja delavca kot samoupravljalca, ampak ga glede bistvenih vprašanj – posebej glede odločanja o razširjeni reprodukciji – ohranjajo v mezdnem položaju in krepijo monopolni položaj poslovnih struktur, povezanih z izvršilnimi in političnimi. To so družbenoekonomski temelji razrednih odnosov v naših specifičnih razmerah.

Menim, da je bistveno, da skladno z zahtevami kongresov zveze komunistov in neposrednih proizvajalcev osredotočimo vse ustvarjalne in progresivne družbene sile za odpravljanje vzrokov, ki zavirajo hitrejše uveljavljanje socialističnega samoupravljanja. Brezkompromisno se moramo spopasti s procesi in težnjami, ki zapirajo gospodarjenje na mikro ravni in gospodarsko nesmotrno razdružujejo združeno delo, drobijo družbeni kapital in počasi združujejo delo in sredstva. Spoznati in odpraviti moramo vzroke, ki delavce v sistemu združenega dela razdružujejo in jih potiskajo v tozdovska, podjetniška, teritorialna skupinskolastninska ravnanja.

Pri iskanju načina, na katerega naj bi pospešili dohodkovno povezovanje temeljnih organizacij združenega dela, se moramo v prvi vrsti osredotočiti na ustvarjanje in povečevanje dohodka z izrabo elementov in dejavnikov produktivnosti dela v daljšem časovnem obdobju. Vrsto let že prevladujejo gospodarske razmere, v katerih ni bilo zadostne dohodkovne motivacije niti ekonomske prisile za ustvarjalno iskanje in uveljavljanje učinkovitejših tehnoloških in proizvodnih rešitev in procesov dela z večjim vključevanjem znanja oziroma domačega raziskovalnega dela. Prepočasno spreminjanje razmer so prikrivali kratkoročno ugodni rezultati gospodarjenja, ki so jih organizacije združenega dela lahko dosegale predvsem s prodajo na domačem trgu, kar je omogočalo prenašanje vseh vrst stroškov oziroma porabe v cene proizvodov. K takšnim razmeram je zelo veliko prispevala tudi ekonomska politika, ki je bila in je še vedno usmerjena v zaščito najslabših subjektov gospodarjenja. Zato tudi toliko administrativnega urejanja ekonomskih problemov. Vse to nas je pripeljalo v sedanje ekonomsko stanje. Ekonomska politika – posebno še na področju cen – ne omogoča uresničevanja ustavno opredeljenega mesta in vloge delavcev pri upravljanju družbene reprodukcije, krepi državnolastninske odnose in ohranja sedanjo nepovezanost organizacij združenega dela,

neracionalno gospodarjenje z družbenimi sredstvi, vse to pa povzroča zastoje v rasti produktivnosti dela.

Povedani razlogi kratkoročno omogočajo, da temeljna organizacija združenega dela kot podjetje ustvarja večji dohodek, kot bi ga sicer, če bi šla v združevanje dela in sredstev z organizacijami združenega dela, s katerimi je proizvodno, poslovno ali interesno povezana. Prav je imel Kardelj, ko je opozarjal na dvojno naravo dohodka. Prvič, dohodek je družbeno priznано delo temeljnih organizacij združenega dela, in drugič, dohodek temeljnih organizacij združenega dela je rezultat skupnega družbenega dela. To je izraz družbene lastnine sredstev za proizvodnjo ter soodvisnosti in povezanosti delavcev različnih temeljnih organizacij združenega dela v delovnem procesu. Dohodek, ki izhaja iz različnih oblik združevanja dela in sredstev, še vedno ni dovolj spodbuden za povečevanje dohodka na tak način.

Ves čas boja za uveljavitev socialističnega samoupravljanja se soočamo z različnimi pritiski, ki zanemarjajo produkcijski odnos pri razreševanju naših gospodarskih in družbenih problemov in razvojnih protislovij. Ti pritiski in težnje še posebej prihajajo do izraza v sedanjih težavnih gospodarskih razmerah, ko njihovi nosilci ponujajo svoje stare koncepte. Teh pritiskov oziroma sil ne smemo podcenjevati. Skrivajo se za verbalnim zavzemanjem za socialistično samoupravljanje, ker vedo, da nimajo realnih možnosti za odkrito konfrontacijo s socialističnim samoupravljanjem. Nosilci teh teženj govorijo, da je sistem socialističnega samoupravljanja dober, da pa se ga v kriznih gospodarskih razmerah ne da izvajati oziroma da je neučinkovit. Govori se o nekakšnem prehodnem obdobju, ko moramo z državnimi ukrepi ustvariti realne možnosti za razcvet samoupravnih odnosov. Dohodkovne odnose se poskuša tako v teoriji kot v praksi utemeljevati kot nezdružljive z ekonomskimi zakonitostmi. Delovanje ekonomskih zakonitosti vrednotijo v takšnih oblikah, v kakršnih so se izražale in se še izražajo v razmerah zasebne lastnine sredstev za proizvodnjo ali pa na nižji stopnji razvitosti proizvajalnih sil. Poskušajo spremeniti temeljne rešitve zakonov, ki urejajo področje cen, ekonomskih odnosov s tujino, denarja in kredita ipd., češ da niso dosledno izpeljane iz ustave SFRJ.

Skupni imenovalec za vse te pritiske in težnje je nasprotovanje socialističnemu samoupravljanju kot produkcijskemu odnosu, nasprotovanje dohodkovnim odnosom kot izrazu družbene lastnine nad proizvajalnimi sredstvi. Kaj lahko ponudijo vsi tisti, ki se za vse omenjeno zavzemajo? Lahko ponudijo samo zahodno ali vzhodno varianto, to je tehnokratsko-liberalistično ali birokratsko-etatistično varianto. Poznamo eno in drugo. Izkušnje kažejo, da problemov ni mogoče razreševati na te načine, ker ne odpirajo nobenih perspektiv.

Ker se ob spreminjanju nekaterih rešitev v sistemu in prilagajanju realnim razmeram ne pove, zakaj, kako in kaj se spreminja, ustvarja vse to zmedo in idejna omahovanja med delavskimi množicami. Sklicevanje

na nerealnost samoupravnega sistema kaže na nezaupanje v socialne nosilce ekonomskih in političnih odnosov v družbi, v združenega delavca v temeljni organizaciji združenega dela kot nosilca reprodukcije.

Pri tem ne trdim, da je vse, kar je bilo sprejeto po ustavi in zakonu o združenem delu, najboljše. V praksi se kaže, da nekatere pragmatične in voluntaristične rešitve, ki smo se jim zoperstavljali s samoupravnih pozicij, niso najboljše, da nekaterih ni možno uveljaviti ipd. Zato bomo morali izvedbene zakonske akte ter instrumente in mehanizme ekonomske politike ustvarjalno prilagajati socialističnim samoupravnim družbenoekonomskim odnosom. Najbrž ne potrebujemo toliko najrazličnejših predpisov, kot jih imamo sedaj (in ki so značilni za državno planiranje), če hočemo, da se bo socialistično samoupravljanje hitreje razvijalo. Potrebno je temeljito analizirati dosedanjo prakso in vzroke za to, da se nekatere sistemske rešitve prepočasi uveljavljajo ter jih na tej podlagi spremeniti. Jasno je, da ni samoupravno, če bi pri tem spreminjali temeljne samoupravne socialistične produkcijske odnose.

Ni možno sprejeti teze o krizi samoupravljanja, ki se utemeljuje z različnimi konflikti v družbi, z zapiranjem v meje organizacij združenega dela in družbenopolitičnih skupnosti ipd. Konflikte v družbi so izzvala nasprotovanja prodorom samoupravnega odločanja delavcev na tista področja, ki so bila do sedaj zgodovinski rezervat in monopol odtujenih družbenih struktur pri razpolaganju, zlasti s presežnim delom, z razširjeno reprodukcijo, z monetarnim in bančnim sistemom, deviznim sistemom, s planiranjem itd. Pri uveljavljanju samoupravljanja na teh področjih gre za realna – ne za izmišljena – razmerja, za fronte interesov in družbenih sil, gre v bistvu za elemente razrednega konflikta, ki se je kot tak pokazal tisti hip, ko so nosilci zgodovinsko pridobljenih monopolov začutili, da jim ti uhajajo iz rok. Gre za vprašanje, kdo bo iz tega spopada izšel kot zmagovalec, kakšno je razmerje sil v družbi, kateri so pogoji za to, da bi to bilo združeno delo, kakšna je pri tem vloga subjektivnega dejavnika.

Poskusi in težnje spremeniti temeljni produkcijski odnos so povezani z zahtevami po spreminjanju našega političnega sistema, katerega bistvena sestavina je delegatski sistem; sistemu se namreč očita, da je nerealen in zato neučinkovit. Kritike gredo celo tako daleč, da se pod vprašaj postavlja realnost ustavne zasnove naše federacije. Na te napade na sistem socialističnega samoupravljanja moramo biti zelo občutljivi. Druge alternative, ki bi našemu delavskemu razredu in delovnim ljudem dajala razvojno perspektivo, kot jo daje socialistični samoupravni sistem, nimamo. Na podlagi našega političnega sistema, kolikor smo ga že doslej razvili, imamo vse možnosti za razreševanje vseh tistih protislovnih interesov in nasprotij, ki nastajajo v gospodarskem in družbenem razvoju.

Pri tem se nikdar nismo vdajali iluzijam, da bo lahko naš razvoj potekal brez konfliktov, da bo že sam sistem gladko usklajeval objektivno različne interese. Pomembno je, da se ti različni interesi morajo izraziti, četudi vedno niso in ne bodo napredni, in da jih je moč uskladiti po

demokratičnih poteh v institucijah političnega sistema. Zato moramo socialistične subjektivne sile z delovanjem v institucijah političnega sistema, ne forumsko, zunaj njih, kot je to sedaj marsikje praksa, iskati skupno z delovnimi ljudmi, z dogovarjanjem in s sporazumevanjem rešitve, ki bodo v skladu z njihovimi kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi, in ki bodo prispevale k uresničevanju ekonomske stabilizacije in utrjevanju socialističnega samoupravljanja.

Za dogovarjanje in sporazumevanje ni dovolj samo pripravljenost oziroma subjektivna volja. Najmanj toliko pomembno je to, kako se pripravlja strokovne predloge za dogovarjanje, da se ti približujejo skupnemu interesu. Cilj, o katerih se dogovarja in sporazumeva, morajo biti realni, to je uresničljivi v danih materialnih in drugih okoliščinah. Demokratični postopek usklajevanja interesov pa vedno ne izključuje tudi preglasovanja in interventnih ukrepov. Drugače povedano: ni res, da je vse, kar ni doseženo na podlagi soglasja, nedemokratično in v nasprotju z našim političnim sistemom. Številni objektivni razlogi včasih onemogočajo soglasno usklajevanje interesov delavcev temeljnih organizacij združenega dela, občin, republik in avtonomnih pokrajin. Zato je v ustavi, v zakonu o združenem delu in drugih sistemskih zakonih zapisano, v kakšnih primerih in s kakšnimi interventnimi ukrepi (kot nekakšnim zaščitnim mehanizmom) je treba razreševati probleme, katerih razreševanja ni možno odlagati. Ti ukrepi so že po ustavi začasni. To pomeni, da je treba z angažiranjem vseh socialističnih subjektivnih sil najti rešitev, glede katere bo dosežen dogovor oziroma sporazum. Glede tega pa v preteklosti, še posebej na ravni federacije, ni bilo vedno tako. Zato niso bili sprejeti številni dogovori, zakoni ipd., ki so bili nujni za uresničevanje družbenega plana Jugoslavije, čeprav tudi ta ni bil vedno usklajen z zakonom o družbenem planiranju.

Nerealno planiranje je ena velikih slabosti v našem sistemu. Danes se v glavnem ne uporablja sistema planiranja, za katerega smo se opredelili v zakonu. Plan bi moral temeljiti predvsem na načrtih organizacij združenega dela, pri nas pa se planira globalno, na ravni federacije in republik. Niso še presežene metode planiranja iz centralističnega obdobja vodenja gospodarstva. Bistveni problem je v tem, ker nismo uresničili pravice združenega dela, da odloča o celotnem dohodku. Na izvajanje načrtov pa lahko najbolj vpliva tisti, ki odloča o presežku dela in o akumulaciji; od tod tudi temeljne slabosti našega planiranja. Rešitve, ki so po ustavi začasne, postajajo trajne. Na ta način se krepi državna intervencija, ki oži prostor socialističnemu samoupravljanju in ga blokira.

Veliko je kritik na račun uresničevanja ustavnega koncepta federacije. Kritične ocene se največkrat argumentira s samozadostnim zapiranjem republik in pokrajin in z nepripravljenostjo za usklajevanje in uresničevanje skupnih interesov v federaciji in na enotnem jugoslovanskem trgu. Ugotavlja se, da republike in pokrajine v prvi vrsti enostransko težijo k uresničevanju svoje ustavne odgovornosti za lastni razvoj, da pa odgovor-

nost za skupni razvoj Jugoslavije podrejajo ozkim in egoističnim interesom. Vse te ocene so v veliki meri točne. Toda z njimi se ne sme argumentirati težej po spreminjanju ustavnega koncepta federacije v smislu državno-centralistične krepitve na račun republik in pokrajin. Vedno moramo imeti pred očmi, da je ustavni koncept federacije sestavni del socialističnega samoupravljanja, in da v celoti deli njegovo usodo. Samo toliko, kolikor je to razvito in približano svoji zamisli, toliko je že mogoče govoriti o približevanju zamišljenim odnosom v federaciji.

Če ne bi upoštevali tega, bi odpirali prostor za uveljavljanje pogledov in interesov, ki so v nasprotju z našimi temeljnimi družbenimi opredelitvami. Vsaka organizacija združenega dela, občina, republika in avtonomna pokrajina ima možnost, dolžnost in pravico, da se razvija v skladu z rezultati dela in v skladu z razvojem proizvodnih sil, ob upoštevanju družbene narave dohodka, ki ga ustvarjajo in pridobivajo delavci v temeljnih organizacijah združenega dela na enotnem jugoslovanskem trgu – in to v vse številnejših odnosih združevanja dela in sredstev, v odnosih, ki temeljijo na načelih skupnega dohodka in prihodka ter svobodne menjave dela, ob upoštevanju socialistične solidarnosti. Uresničevanje teh načel zagotavlja materialno podlago kulturnega, znanstvenega, socialnega, gospodarskega in drugega razvoja slehernega naroda in narodnosti ter vseh skupaj. Ekonomska samostojnost republik in pokrajin oziroma narodov in narodnosti v okviru ustavnih načel ni nekaj nasprotujočega, ampak je izhodišče in pogoj njihovega združevanja in povezovanja prek institucionalne strukture federacije, ki ni niti klasično federalna niti konfederalna, marveč in čedalje bolj neposredno med republikami in pokrajinami, med organizacijami združenega dela, med družbenopolitičnimi organizacijami in društvi ter neposredno med ljudmi.

Zaradi vsega povedanega moramo zavrni teze, da je sistem socialističnega samoupravljanja uresničljiv samo v stabilnih gospodarskih razmerah, da je zaradi sistema, ki ga uveljavljamo, ogrožena enotnost Jugoslavije ipd. Nasprotno, naš sistem, kot je zastavljen v ustavi, zagotavlja trdnost socialistične samoupravne federativne Jugoslavije. Zato je veliko bolj stvarna ocena, da smo v nevarnosti, da bo pod pritiskom starih sil zavrt razvoj socialističnega samoupravljanja. Popuščanje tem pogledom in interesom pa bi v naših razmerah do skrajnosti zaostri tudi mednacionalne odnose.

Krizni pojavi in mobilizacija razvojnih potencialov

1. Vloga družboslovnih spoznanj pri pojasnjevanju in preseganju kriznih pojavov*

1.1. Problemi, teorija, empirija

Vrsta razlogov terja, da pri obravnavi današnjih kriznih pojavov v jugoslovanski družbi še posebno pozornost namenimo dejanski in potencialni vlogi socioloških, politoloških in sploh družboslovnih spoznanj:

a) Veliko število konkretnih, zaostrenih problemov v praksi in (daljše ali krajše) obdobje neuspešnih prizadevanj za njihovo razreševanje v praksi nesporno kaže na pomanjkljivo poznavanje medsebojnih odvisnosti posameznih razvojnih procesov ter (neposrednih in posrednih) posledic zavestnih intervencij subjektivnega dejavnika v te procese. Najbolj izrazito se pomanjkljivo poznavanje kaže v primerih, ko so izhodišča in pogoji za določene akcije (intervencije) drugačni ali celo nasprotni od posledic, ki jim dejansko sledijo. Pri tem gre za več značilnih primerov *razhajanj med nameni* (cilji, načrti, pričakovanji) in dejanskimi *doseženimi spremembami*, kot npr.:

– cilj akcije ni bil dosežen bodisi v kvantitativnem ali kvalitativnem smislu;

– cilj je bil sicer dosežen, vendar pa so nastopile tudi druge, nepričakovane, negativne posledice, zaradi katerih je dosežena sprememba – bolj ali manj – razvrednotena;

– program ali cilj ni bil uresničen v predvidenem času (čeprav sicer njegova uresničljivost nasploh ni ogrožena), kar pa prizadete lahko demobilizira ali celo okrepi negativna stališča v odnosu do tega programa itd.

Na ta način se v vsakdanji praksi manifestirajo »domet« *zavestnega obvladovanja* družbenih sprememb in meje njihove obvladljivosti. Nezna-

* Vse tri prispevke, ki jih objavljamo v tej rubriki, so avtorji pripravili za strokovno-znanstveno srečanje na Zihnerlovih dnevih 82.

nje v teh primerih sicer ni edini pojasnjevalni dejavnik, upoštevati je treba tudi konkretno kostelacijo interesov in strukturo družbene moči itd. Pomena njegove navzočnosti sicer ni treba še posebej dokazovati, vseeno pa naj navedemo nekatere primere, ki izzivajo k razmišljanju:

– Paradoksalna je ugotovitev, da so celo nekatere akcije oz. ukrepi, ki so bili sprejeti v imenu »gospodarske stabilizacije«, imeli povsem nasprotno učinke, tj., še *povečali so motnje* v gospodarskem razvoju, povečali nesorazmerja in negotovost ipd.¹

– Nekateri ukrepi, ki so bili sprejeti kot *intenziviranje* kontrole zato, da bi obvladovali razvojne procese (npr. urbanizacijo), so dejansko vodili do še *večje stihije* (npr. povečano število nedovoljenih gradenj).

– Nekatero normativno spremembo, s katerimi naj bi povečali samoupravno *angažiranost* občanov, dejansko niso zagotovile njihovega večjega vpliva in so še dodatno podkrepile težnje k njihovi *pasivizaciji*.

– V procesu decentralizacije odločanja je bila sicer normativno povečana samostojnost občin, obenem pa je prišlo tudi do nepričakovanega povečevanja *neenakosti* med občinami na različni stopnji ekonomskega razvoja.

– S pravnimi predpisi se je hotelo odpraviti možnosti *špekulacije* z zemljišči in stanovanji, vendar pa je (v prvi varianti) z obdavčenjem prišlo do zmanjšanja prometa z nepremičninami in s tem posredno do manjše izrabljenosti obstoječega stanovanjskega fonda.

Navedeni in številni drugi primeri nam kažejo, da je brez celovitejšega poznavanja medsebojnih odvisnosti družbenih pojavov odločanje dostikrat le navidezno in pravzaprav pomeni nekakšno samoprevaro. Ne glede na normativna določila o samoupravnem odločanju se to – brez popolnejšega poznavanja dejanskih posledic alternativnih odločitev – dejansko ne bo moglo uveljaviti in ne bo moglo obvladovati stihije družbenih sprememb.

b) Specifično sociološka obravnava pride še bolj do izraza, kadar prehajamo ozke okvire identifikacije (fenomenologije) kriznih pojavov. Brez takšne razširitve pa bi pomenilo:

– da z eksemplifikativnim navajanjem konkretnih primerov zelo hitro trčimo v *zgornjo mejo* tistega, kar na ta način lahko prikažemo oz. obvladujemo;

– da ne bi mogli uvesti razločevanja med *bistvenim in nebistvenim*, kar že samo po sebi implicira tudi omejene možnosti zavestnega spreminjanja oz. mobilizacije razvojnih zmogljivosti;

– da bolj verjetno ostajamo *le pri posledicah*, ne da bi se približevali razkrivanju temeljnih vzrokov kriznih pojavov in procesov;

¹ Svoječasna določila o prepovedi uporabe osebnih avtomobilov prav na določene dneve v tednu so, npr., brez potrebe *togo časovno zafiksirala* to omejitev, saj bi isti cilj lahko dosegli tudi tako, da bi občanom omogočili večjo samostojnost glede načina omejevanja uporabe goriva (to spoznanje je vplivalo tudi na prehod od prvotnega ukrepa »parnepar« na sedanje »bone«).

– da zaradi preokupacije s *perifernimi* ali *parcialnimi* vidiki kriznih razmer puščamo ob strani pomembne človeške in materialne razvojne zmogljivosti.

Tudi ob želji, da bi bili čimbolj odzivni na sedanje konkretne probleme v naši družbi, nas vse to vendarle navaja k temu, da še enkrat parafraziramo že znano misel, da »ni ničesar bolj praktičnega, kot je dobra teorija«. To pa seveda velja le v striktnem, aksiomatskem smislu tega pojma, ne pa za vsakršno splošno meditiranje o določeni problematiki.

c) Ker smo kot predmet naše obravnave izbrali sociološke in politološke razsežnosti kriznih pojavov, smo s tem obenem prevzeli obveznost, da – v odnosu do drugih strokovnih in znanstvenih področij, npr. ekonomije, prava ipd. – ne ponavljamo katerihkoli si že bodi vprašanj, temveč da poizkušamo *identificirati prav specifične razsežnosti*, ki bi sicer ostale zanemarjene. Obenem pa naj bi specifičnost sociološko-politološke obravnave bila tudi v tem (česar pa v našem prispevku v večji meri ne moremo upoštevati), da bi opozorila na že obstoječa spoznanja iz dosedanjih empiričnih raziskav tega področja, ki so neposredno ali posredno odločilno pomembna za oblikovanje programov in strategije preseganja sedanjih kriznih razmer.

Vsaj ilustrativno lahko opozorimo na naslednje tematske sklope, ki so bili predmet socioloških ali politoloških raziskovanj in bi jih kazalo reinterpreterirati z vidika tukajšnjih preokupacij, npr.:

- odnos občanov do varčevanja,
- stališča občanov Ljubljane do samoprispevka,
- hierarhija motivacijskih dejavnikov pri delu v industriji,
- pripravljenost občanov za sodelovanje v različnih prostovoljnih akcijah,
- odnos prebivalcev Slovenije do razpisa posojila za gradnjo cest,
- proučevanje determiniranosti različne dinamike razvoja (občin),
- vloga subjektivnega dejavnika v razvojnih procesih,
- prodornost in zaustavljanje pobude in kritike,
- diferencirano »nagrajevanje po delu« in vrednotenje družbene enakosti,
- sociološki vidiki nove investicije v OZD,
- dejavniki, ki vplivajo na učinkovitost delovnih organizacij,
- problematika brezposelnih delavcev (v nekdanjem CIMOS-u v Šempetru pri Novi Gorici),
- proces (delegatskega) odločanja,
- prostovoljci in prostovoljno socialno delo,
- socialno-psihološka raziskava mladinskih delovnih brigad,
- proučevanje integracijskih procesov in avtarkičnih tendenc na gospodarskem in drugih področjih,
- spreminjanje družbenih vrednot, vrednote mladih ipd. ...

Čeprav je neugodna okoliščina, da v smislu izhodišč za to obravnavo nismo imeli na voljo prav posebnih raziskav, pa se – kot vidimo – številne že proučevane teme vsaj *parcialno* ali *posredno* vključujejo v razreševanje te problematike. Ker pa se na ta način najdemo spet pred izredno širokim spektrom raznovrstnih vsebinskih vprašanj, se tudi tu še enkrat potrdi potreba po teoretičnih kriterijih, ki naj bi bili zaobseženi v *merilih za ocenjevanje relevantnosti konkretnih tem*.

Glede na vse povedano se nam, torej, relevantnost družboslovnih spoznanj za preseganje kriznih pojavov in mobilizacijo razvojnih zmogljivosti nakazuje na dva načina:

- a) s tem, da že *pridobljena spoznanja apliciramo* na konkretno oblikovanje strategije nadaljnjega delovanja na izbranem področju in
- b) kot *izhodišče za osveščanje* o širših, še ne upoštevanih razsežnostih razvojnih zmogljivosti, ki lahko (v poznejši fazi) postanejo element razširjenega programa razvojne mobilizacije.

1.2. Marksistična dialektika in samoupravljanje – temelj razvojne mobilizacije

Kot najsplošnejše spoznavno-teoretično izhodišče pri razkrivanju razvojnih zmogljivosti naše družbe upoštevamo spoznanja marksistične dialektike, ki jih povezujemo s tremi desetletji praktičnih izkušenj samoupravnega družbenega razvoja, oboje pa nam služi za čimbolj določno *razkrivanje »emancipacijske logike«* v družbenem razvoju, ki istočasno – čeprav protislovno – odpira tako humanizacijske kot produktivistične vidike nadaljnjega razvoja. Le to lahko razkrivamo

- tako v družbenoekonomskih razvojnih procesih kot
- v pravno-politični sferi njihove regulacije in
- v sferi spoznavnega procesa oziroma znanstvenega raziskovanja.

Prav marksistična dialektika nas neposredno ali posredno usmerja k mobilizaciji razvojnih zmogljivosti s tem, da se, npr.:

- ne zadovoljuje in ne ostaja v okvirih obstoječega, temveč se usmerja tudi k *razkrivanju* elementov *možnega*, k tistemu, kar je šele v nastajanju; našo pozornost usmerja k novemu in progresivnemu (čeprav ne v smislu enkrat za zmeraj, temveč glede na konkretne družbene okoliščine);

- s tem, da ne sprejema razlag o nekakšni socialni harmoniji, temveč vsepovsod poizkuša razkrivati notranja *družbena protislovja* kot izhodišče in jedro razvojnih sprememb;

- s tem, da poudarja, da spoznavni proces ni namenjen samemu sebi, ampak da je le izhodišče za *spreminjanje* obstoječega sveta;

- s tem, da razlaga razvoj kot enotnost *kontinuitete in diskontinuitete*;

- s tem, da postavlja v ospredje človekov aktivni odnos do družbeno-razvojnih procesov, ki se uveljavlja z zavestnim in *planskim* obvladovanjem družbene stihije in tako prispeva k večjim razvojnim efektom itd.

Vsa ta in še druga znana metodološko-teoretična vodila nas lahko usmerjajo pri pojasnjevanju procesa emancipacije človeka – delavca v kontekstu prehoda iz razredne v brezrazredno družbo, vendar pa to velja le pod pogojem – to je v svojem govoru v Kumrovcu nakazal že Edvard Kardelj – da gre za *ustvarjalno uporabo* splošnih marksističnih izhodišč v naših razmerah.² To pa seveda ni doseženo tedaj, ko gre za nekakšno mehanično ponavljanje, »citologijo«, ki zanemarija posebnosti našega časa in prostora.³ Včasih gre za popolno nasprotje med gostobesednim verbalizmom, ko gre za sklicevanje na avtoriteto, ter popolno lastno sterilnostjo.

S temi vprašanji se navidezno odmikamo od predmeta naše obravnave. Vendar pa lahko opozorimo, da je samostojnost, ki se kaže v ustvarjalnosti, že v spoznavnem procesu pogoj za to, da bi lahko *»ideja postala materialna sila«* in torej mobilizirala *»ljudske množice«* za določene razvojne cilje. Tega pa ne moremo doseči tedaj, če v imenu prihodnosti zaobidemo in puščamo ob strani tukajšnje in današnje družbene razmere. Idejna progresivnost, ki izgubi stik z realnimi družbenimi silami, se hitro izkaže kot povsem brezpomembna – suha veja, ali pa se po dejanskih učinkih spremeni v svoje pravo nasprotje.

V tem smislu lahko kritično ocenimo tisto gostobesedno in abstraktno kvazi-radikalno meditiranje o delavskem razredu in razrednem boju, ki je obenem grobo ignorantsko do dejanskih življenjskih problemov. Delavstva pri nas. Takšne razprave in razpravljalci so preokupirani s preveč *»pomembnimi«* vprašanji in na tako *»visoki ravni«*, da pri tem spregledajo malenkost, da so izgubili *»stik z realnimi družbenimi silami«* in se sami znašli v odtujenosti in sterilnosti. Predvsem pa niso v ničemer prispevali k izboljšanju družbenega položaja tistih (delavcev), o katerih razpravljajo na takšen način. Tako se kot nekakšno splošno logiciranje, z deduktivnimi izpeljavami itd., brez minimalnega poznavanja dejanskih potreb in delovnih ter življenjskih razmer in zavesti delavstva pri nas bohotijo skrbniško paternalistična razglabljanja o interesih delavskega razreda. Tako *aprioristični konstruktivizem* na spoznavnem področju že sam po sebi deluje bolj v smislu paraliziranja, kot pa aktiviranja delavskega razreda za določene programe nadaljnega socialističnega razvoja.⁴

Tudi preseganje sedanjih kriznih razmer bo konec koncev odločilno odvisno od tega, koliko bodo programi *»stabilizacije«* življenjsko vključili ustvarjalne sile delavskega razreda in občanov v celoti. Vsakršni *apriorizem* pri obravnavanju temeljnega nosilca nadaljnega razvoja – kot bomo

² Edvard Kardelj, »Revolucionarna praksa in marksistično izobraževanje«, Komunist, Ljubljana 1. XII. 1975.

³ Pri tem gre za tendenco podobno tisti, kakršno sicer razkrivamo tudi glede naše, jugoslovanske družbonopolitične misli; tudi tu gre dostikrat preprosto za mehanično ponovitev splošne ideje, ki bi jo sicer morali »prevesti« v razmere konkretne občine ali OZD ipd.

⁴ V tem smislu bi kazalo natančneje analizirati akcijski in mobilizacijski pomen posameznih pojmovnih kategorij, ki zadevajo gibalne sile socialističnega razvoja družbe. Vseskozi bi morali pozorno spremljati in upoštevati morebitna razhajanja med pojmovnimi konstrukcijami in dejansko življenjsko prakso. Čim večja pa so ta razhajanja, tem manjše imamo možnosti, da bi ideje zares prevzemale vlogo mobilizatorja množic v socialističnem razvoju družbe.

še videli – pomeni, da se *odrekamo delu te ustvarjalnosti*. Tako kot je razčlenjena in zapletena notranja struktura delavskega razreda in celotne družbe, tako bi morali tudi diferencirano vzpostavljati sistem spodbud, ki naj bi aktivirale latentne ustvarjalne zmogljivosti. Že v dosedanji praksi se je izkazalo za kontraproduktivno vsakršno mehanično izenačevanje (npr. v stimulacijskih mehanizmih) fizičnega in umskega dela.⁵

Vse bolj diferencirano upoštevanje dejanskih ustvarjalnih zmogljivosti pa obenem nakazuje perspektivo prehajanja iz okvirov razredne družbe k upoštevanju individualnih potreb in ustvarjalnih sposobnosti vsakega posameznika, ki jih bo le-ta lahko uveljavljal v najširšem kontekstu družbene skupnosti.

1.3. Spoznanje o enotnosti nasprotij med procesom individuacije in socializacije kot mobilizacijski potencial

Da bi presegli povsem fragmentarno obravnavo kriznih pojavov in procesov, bomo poizkušali – na kratko in poenostavljeno – skicirati *teoretično koncepcijo*, ki nudi najširši okvir za interpretacijo in mobilizacijo razvojnih zmogljivosti. Zahteve v tem smislu najdemo tudi že v razpravah o »gospodarski stabilizaciji«. Tako, npr., Aleksandar Grličkov ugotavlja: »Zdaj le deloma poznamo protislovja v družbi, ki bi jih morali celovito proučiti. To bi bil porok za smotrnejšo uporabo politične moči, in tudi bolj ustvarjalne sestanke. Izogniti se moramo pasti, da bi za zapletena vprašanja iskali enostavne rešitve. Če govorimo o krizi ali ne, samoupravljanje ogroža poplava državnega posredovanja. (»Razprava na seji CK ZKJ, Delo, 25. 9. 1982).

Napredek, stagnacijo ali nazadovanje z vidika samoupravnega socialističnega družbenega razvoja lahko presojava na podlagi poteka dveh procesov, ki nenehoma prihajata v medsebojno nasprotje. To je proces individuacije (osamosvajanja) ter proces socializacije (povezovanja, združevanja). Po eni strani gre za nenehno osamosvajanje delov neke celote (individuacija), po drugi strani pa za povezovanje in združevanje osamosvojenih subjektov v širših vsebinskih, prostorskih in časovnih okvirih.⁶ Kot jedro tega dogajanja – po marksistični interpretaciji – upoštevamo območje dela in proizvodnje. V tem smislu imamo nenehoma pred seboj dva nasprotnosmerna tokova: po eni strani členitev t. im. »makro struktur« (decentralizacija, deetatizacija), s težnjo po uveljavljanju večje samostojnosti proizvajalcev v ožjih enotah, vse do TOZD; po drugi strani

⁵ Kot so pokazale že številne sociološke in socialno-psihološke raziskave, je hierarhija motivacijskih dejavnikov za delo pri fizičnih delavcih drugačna (večji poudarek na materialnih spodbudah) kot pri umskih delavcih (večji pomen zadovoljstva s samim delom). Vendar pa te razlike niso ustrezno upoštevane tudi v sistemu nagrajevanja pri nas.

⁶ V zvezi s tem pridemo do značilne zadrege, ko po sedaj uveljavljeni terminologiji govorimo o »združevanju« (»združenega dela«). Očitno je neustrezno proces, ki poteka, označevati v dovršni obliki, torej kot da je to združevanje že zaključeno. Takšna praksa označevanja sedanjega stanja lahko demobilizacijsko vpliva na prizadete subjekte, o čemer bomo podrobneje še govorili.

gre za združevanje delavcev, ki so si pridobili večjo stopnjo samostojnosti, v nasprotni smeri.

Proces individuacije (osamosvajanja) poteka v enotnosti nasprotij s procesom socializacije (združevanja). Obenem je etapa socialističnega razvoja tudi *prehodno obdobje* od uveljavljanja večje samostojnosti in povezanosti enega subjekta (družbenega razreda, skupine, posameznika) na račun zmanjševanja ali omejevanja samostojnosti in povezanosti drugega subjekta (razreda, skupine, posameznika), torej od takšnega »modela« razvoja k drugemu, ki ga označuje povsem nasprotno načelo, to je, da se povečevanje samostojnosti in povezanosti enega uveljavlja kot *spodbuda in možnost* za večjo samostojnost in povezanost (svobodo) drugega⁷. Tu se torej nakazujeta kontekst in dialektika človekove emancipacije, kar je temelj za razumevanje in načrtno mobilizacijo razvojnih zmogljivosti. Prek teh protislovnih procesov prihaja do *razširjanja okvirov človekove svobode in razvoja človekove osebnosti*, zato tudi v akcijskem smislu lahko v teh okvirih izrazimo najbolj *fundamentalna izhodišča* za načrtno pospeševanje družbenega razvoja.

Ne da bi na tem mestu hoteli v podrobnosti prikazati način poteka teh procesov (npr. značilno časovno dinamiko individuacije socializacije, ki se sicer nasprotnosmerno medsebojno pogojujeta, obenem pa oba prehajata na višjo stopnjo z vse hitrejšim ritmom), naj vendarle opozorim, da že to medsebojno razmerje opredeljuje tako razvoj kot tudi *krizne razmere v razvoju*. Če se, npr. *samostojnost* (samoupravnih) subjektov *nesorazmerno poveča* (glede na že doseženo stopnjo povezanosti »združevanja dela in sredstev«), ~~se~~ s tem *nujno povečata tudi naključnost oz. anarhičnost* v družbi, kar pa pomeni stagnacijo ali celo nazadovanje v razvoju.

Številne probleme, s katerimi se danes spopadamo, bi lahko pojasnjevali v tem smislu. Vzemimo, npr., vrsto različnih režimov in tehnoloških rešitev, ki so jih posamezne železniške organizacije uvedle na progi Jesenice–Gevgelija, tako da so s tem:

- povečali stroške obratovanja,
- dosegli manjšo izrabo razpoložljivih strojev,
- povzročili večjo izgubo časa tudi za množico potnikov itd.

Čeprav je bil ta primer že večkrat kritično obravnavan, do rešitve še vendarle nismo prišli, ker bi le-ta očitno terjala kompleksnejše organizacijske spremembe.

Gradbena podjetja so imela v dosedanji praksi očitno toliko »proste roke«, da so neodvisno eno od drugega začela uvajati nove tehnološke rešitve na podlagi *povsem različnih standardov*. Kolikor jim je bilo dopuščeno,⁸ da so te standarde prevzemala od različnih tujih partnerjev, je s tem samo še dodatno ilustrirano, da je s tem sistem kot celota

⁷ O tem smo razpravljali tudi v: »Samoupravljanje in razvoj«, FSPN, Ljubljana 1980.

⁸ Tega ne dopuščajo v številnih drugih državah, kjer – npr. na Finskem – so enotni standardi obvezni in sami po sebi umevni, tako kot so za nas sami po sebi umevni določeni prometni predpisi ipd.

dopuščal svojo *notranjo fragmentacijo*. Zaradi različnih standardov je prihajalo do razbijanja tržišča na manjše zaprte enote, znotraj katerih se je uveljavljal *monopolni položaj* posameznih podjetij. Povečani avtarkizem torej za lagodno *inertnost*, *nizko produktivnost*, *visoke stroške*, *ravnodušnost do uporabnikov*, ki nimajo na voljo alternativne izbire itd. Taka verižna pogojenost vsaj do določene mere pojasnjuje jugoslovanski rekord z najvišjo ceno kvadratnega metra stanovanjske površine v Evropi.

Ob tem, ko pozivamo k vključevanju v mednarodno delitev dela – kar sicer ne more biti sporna razvojna usmeritev – pa seveda lahko ugotovimo, da tega nismo dosegli niti znotraj državnih meja. Kaže se *pomanjkanje splošnih kriterijev in standardov poslovanja*, ki jih ne bi smeli avtomatično enačiti z vlogo državne prisile. Nekateri ukrepi v imenu deatizacije pa niso bili usmerjeni k *odpravi elementa prisile*, temveč so dejansko pomenili tudi *odpravo že vzpostavljenih koordinacijskih mehanizmov*, v katerih je bilo zagotovljeno enakopravno predstavništvo vseh zainteresiranih. Odrekanje le-tem je dejansko pomenilo predvsem zmanjševanje povezanosti na ravni Jugoslavije kot celote. Bodisi da je šlo pri tem za »razformiranje« ali reorganizacijo posameznih organov – v obeh primerih je šlo za dezangažiranje na zvezni ravni in za povečanje pristojnosti (samostojnosti) republik in pokrajin, kar se je kaj kmalu začelo kazati tudi v negativni obliki, kot okrepljeni avtarkizem in kot potreba po ponovnem poenotenju delovanja na ravni celotne Jugoslavije.⁹

Glede na že omenjeno časovno dinamiko individuacije in socializacije bi sicer lahko pričakovali, da se bo, npr., s povečano samostojnostjo določenih subjektov le začasno zmanjšala stopnja povezanosti v okviru celotne družbe, da pa bo postopoma ta povezanost spet naraščala do ponovne medsebojne uskladitve. Vendar pa ostaja odprto vprašanje: *kakšno ceno* smo pripravljeni plačati za takšno *spontano izravnavanje teh procesov* (»cik-cak« razvoj)? Obenem pa se ravno v teh okvirih vodilnim subjektivnim silam ponuja možnost zavestnega usmerjanja in s tem zmanjševanja teh neskladij, kar naj bi pospešilo razvoj. Pogoj za to pa je jasna predstava o tem, kje in kdaj prihaja do zaostajanja onega ali drugega procesa.

Glede na velike razlike v stopnji razvitosti posameznih teritorialnih območij, pa tudi glede na izrazito nacionalno heterogenost Jugoslavije se tu še posebej zastruje problem povezanosti na ravni celotne družbe. Povečana avtonomija ožjih enot (v pravno-političnem smislu) ni le en od izvirov *okrepljenih teženj k avtarkizmu* vseh teh enot, temveč vodi tudi do povečane neenakosti med skupino razvitih in nerazvitih. Tako teoretično

⁹ Ob tem se zastavlja vprašanje, ali niso nacionalistične in separatistične tendence, ki so se pojavile na Hrvaškem – čeprav prevladane – posredno vendarle pogojevale čezmerno »dezangažiranje« na ravni federacije. V nekaterih primerih je vloga že obstoječih organov bila enostavno zmanjšana, tako da je prišlo do fragmentacije prej enotnega sistema, v drugih primerih pa je postala (medrepubliška, medpokrajinska, medobčinska) koordinacija tako zamotana in dolgotrajna, da je odvracala še tiste subjekte, ki so sicer že imeli razvit interes za (sodelovanje na ravni celotne Jugoslavije. Vsekakor pa se je v zadnjem desetletju okrepila »provincializacija« (npr. na področju raziskovalnega dela), ki je vodila do neracionalnosti (ponavljanja), do povečane arbitrarnosti v ocenjevanju, do neinformiranosti itd.

kot empirično je bilo ugotovljeno, da se *stopnja povezanosti hitreje povečuje znotraj skupine razvitih* kot pa znotraj skupine manj razvitih teritorialno družbenih enot ali kot med prvimi in drugimi. To pa pomeni, da se spontano uveljavlja nekakšna tendenca k polarizaciji med razvitimi in manj razvitimi območji. Medtem ko prve z večjo samostojnostjo še povečajo svoje možnosti za hitrejši razvoj, je za druge večja (normativno določena) »samostojnost« le nominalna in razlog za še večje zaostajanje. Obenem pa je stalno navzoča tudi težnja, da se dinamični razvoj prvih – po bolj ali manj klasičnem vzorcu razredne družbe – uveljavlja tudi na račun zaostajanja drugih.

Zato manj razvita območja praviloma poizkušajo na dva načina preprečiti, da bi prišla v (povsem) podrejen položaj ali bila celo predmet izkoriščanja bolj razvitih območij:

a) po eni strani se zapirajo in poizkušajo preprečiti ekspanzijo gospodarsko razvitih na svoje območje,

b) po drugi strani pa terjajo centralno, državno intervencijo, ki naj bi imela tudi vlogo nekakšnega izravnalnega mehanizma.

Takšna slika razvojne dinamike nam posredno ali neposredno pomaga razkrivati tudi vzroke zaostajanja v družbenoekonomskem razvoju. Razumevanje in obvladovanje teh procesov je težavno:

a) že v kolikor zadeva splošne pravilnosti v medsebojnem pogojevanju individuacije in socializacije in

b) še bolj pa glede na dinamiko teh procesov v okoliščinah neenakomernega regionalnega razvoja.

Glede na to nas ne preseneča, da so ukrepom v eni smeri (npr. k večji samostojnosti ožjih enot) povsem nepričakovano sledile posledice, ki so jih razvrednotile.

Kot splošno spoznanje in izkušnjo, ki jo na tej podlagi lahko povzamemo in uporabimo za naprej, pa vsaj, kot primer, navedimo naslednje:

Praksa je potrdila splošno dialektično podmeno o *enotnosti* nasprotij. Uporabna vrednost tega spoznanja pa se, npr., kaže v tem, da je treba korigirati dosedanjo prakso, ki se je skoraj praviloma tudi najpomembnejših razvojnih akcij lotevala *le enosmerno, ne pa obojestransko*. Zato nam zgodovinska retrospektiva za nazaj razkriva značilno zaporedje enostranskih, po intenziteti premočnih, vsebinsko in časovno preveč omejenih (kampanjskih) akcij, ki so v manjši smeri sledile zaradi operacionalizacije dolgoročnega programa kot pa zaradi *ex post* reagiranja na nepričakovana odstopanja od zamišljene smeri razvoja.

Bolj dialektično zasnovano delovanje bi istočasno¹⁰ z akcijo za decentralizacijo odločanja spodbudilo tudi akcijo za intenziviranje povezanosti (npr. t. im. »medrepubliško komuniciranje«, mobilnost »družbenega kapitala«, mobilnost kadrov, intenziviranje procesa standardizacije v proizvodnji, menjavi itd.).

¹⁰ Ne pa z zamudo – kot reagiranje na že nastale negativne posledice enostransko zasnovanih sprememb.

Ob večjem upoštevanju samostojnosti in razlik pa dejansko nismo vzporedno širili tudi razsežij tistega, kar nam je vsem skupno, pa bodisi gre za raven republik, občin ali TOZD ipd. Posledica je lahko le stagnacija ali nazadovanje.¹¹

2. Zaostajanje v razvoju: demobilizacija razvojnih zmogljivosti

2.1. Preusmeritev iz pravno-institucionalne v produkcijsko sfero

Ker nas na tem mestu še posebej zanimajo vloga subjektivnega dejavnika in možnosti za načrtno pospeševanje razvojnih procesov, je treba analitično posebej spremljati, kako se dialektika individuacije (osamosvajanja) in socializacije (združevanja) uveljavlja a) v sferi družbeno-ekonomskih sprememb in b) v sferi pravno-političnih sprememb.

Medtem ko znana marksistična interpretacija družbenega razvoja pripisuje odločilno vlogo materialnim, ekonomskim temeljem družbe, pa je obenem značilno, da je bila temeljna preokupacija vodilnih subjektivnih sil v preteklih desetletjih osredotočena na spremembe v pravno-politični nadstavbi. V tej sferi je bilo mogoče v relativno najkrajšem času doseči – vsaj navidezno – največje spremembe. Država, ki je bila v času revolucionarnega etatizma tudi dejansko okrepljena, je na široko delila socialne pravice in uvajala politične spremembe, kot da bi bila povsem avtonomna sila, neodvisna od stopnje materialnega, ekonomskega razvoja družbe.

Razhajanje med razmeroma nizko stopnjo ekonomske razvitosti ter pretencioznimi razvojnimi aspiracijami (programi), je bilo torej »preseženo« tako, da je programsko-normativna sfera v preokupacijah subjektivnega dejavnika povsem prevladala. To je nujno vodilo do določene *ignorance in odtujitve* od dejanskih razmer, obenem pa do idealizacije in prehitevanja le-teh. S tem so bila nekako zasenčena in odrinjena v stran temeljna vprašanja produkcijskega procesa in razvoja proizvodnih sil (npr., pogosto se obravnava problematiko delitve dohodka, manj pa pogoje in možnosti za njegovo ustvarjanje). Utrdila so je nekakšna *iluzija o avtonomnosti* vodilnih subjektivnih sil ter njihovi moči, kot da ta ni konec koncev odločujoče pogojena s stopnjo razvoja proizvodnih sil.

K iluziji in nerealnim pričakovanjem (pretenzijam) glede vloge subjektivnega dejavnika v povojnem obdobju sta prispevali še dve okoliščini:

a) uspešno izvedena revolucija (v ožjem smislu), odprava privatne lastnine in okrepljena moč države, ki ji je na čelu delavska avantgarda;

¹¹ Značilno je, da se še nadalje vrstijo številne akcije, ki so izrazito enostransko zasnovane. Vzemimo, npr., ustanavljanje občinskih raziskovalnih skupnosti. Vsa pozornost je usmerjena le v »porodne težave«, ki se ob tem pojavljajo po posameznih občinah. Pri tem pa pogrešamo vzporedno akcijo, ki naj bi okrepila vključenost teh novih subjektov v globalni sistem na ravni republike (federacije), znotraj katerega bi šele (torej ob kar največji dostopnosti vsega, kar jim je skupno opredelili svoj specifični, lastni program in svojo lastno identiteto. V nasprotnem primeru lahko pričakujemo – vzemimo absurdni ekstrem –, da bomo tudi 64-krat ponovili enake operacije in sorazmerno povečali stroške.

b) velika dinamika industrializacije, ki je daljši čas potrjevala mobilizacijsko uspešnost te avantgarde tudi z vidika ekonomskega razvoja.

Današnji čas pa bi lahko označili kot *obdobje, ko z institucionalno-organizacijskimi ukrepi ne moremo več razširjati množične mobilizacije* človeških in materialnih razvojnih zmogljivosti. Celo nasprotno, če bi s takšno preusmeritvijo nadaljevali, bi le-ta postajala vse bolj kontraproduktivna. Potrebna je torej *radikalna preusmeritev* v delovanju vodilnih subjektivnih sil, ki naj bi presegala takšno prakso, kot se kaže, npr., v naslednjem:

1. Sterilnost množičnega angažiranja in izguba energije množice delavcev – občanov, ki jo namenjajo nenehnim normativnim in institucionalnim spremembam ter reorganizacijam, medtem ko življenje teče dalje in pušča ob strani to sterilno dinamiko.

2. Preokupacija z normativnimi, institucionalnimi in organizacijskimi spremembami odvrta pozornost od temeljnih vsebinskih vprašanj materialne in duhovne proizvodnje, kar se kaže tudi v njenem zaostajanju. Konec koncev nam to potrjuje dvojje značilnih ekstremov: v Jugoslaviji imamo rekordno veliko število upravno-organizacijskih inovacij in minimalno število inovacij v materialni proizvodnji.

3. Ko po večkratnem (optimističnem) angažiranju, – kljub vsem porabljenim silam – pričakovanih dejanskih sprememb ni, sledi pasivizacija občanov. Da bi angažiranost postala trajnejša, jo morajo vsaj občasno potrjevati določeni rezultati. Nenehne normativne ter institucionalno-organizacijske spremembe, ki pa niso imele takšnih učinkov, so nujno vodile do upadanja motivacije občanov. Na takšni podlagi se širita *ravnodušnost, privatizacija*, utrjuje se *malomeščanska* miselnost ipd. Če posameznik doživlja družbenost kot normativistično praznino, potem je logično, da se *umika v svojo zasebno sfero in pasivizacijo*. Tako se znajdemo v sprevrnjenem svetu, ko sfera družbenosti ne pomeni več tistega, kar bi pričakovali, tj. vsebinske obogatitve življenja posameznika, temveč se pojavlja kot *neživljenjska praznina* (npr. – značilno – zlasti na številnih sestankih, ki ne spodbujajo k večji angažiranosti in intenzivnejšemu vključevanju, temveč prej ravno nasprotno).

Če torej iščemo možnosti in pota za preseganje sedanje stagnacije, se tu vsekakor ponuja možnost za *preusmeritev ustvarjalne energije množic v bolj produktivne sfere materialne in duhovne proizvodnje*. To naj bi zagotavljalo večje rezultate in s tem že samo po sebi intenziviralo *stimulativne učinke* (zadovoljstvo z opravljenim delom), ki naj bi spodbujali k preseganju sedanje inertnosti na številnih področjih delovanja.

V produkcijskem procesu so sociološko-strukturalni pogoji za največjo ustvarjalnost spet izpolnjeni tedaj, ko je istočasno zagotovljena največja samostojnost in povezanost vseh relevantnih elementov tega procesa. Ko gre za veliko bogastvo raznovrstnosti in za možnosti povezo-

vanja različnih elementov v nove smiselne celote, je torej največja verjetnost, da pride do inovacij in nadaljnjega razvoja proizvodnih sil. V takšnih razmerah *ustvarjalno delo samo spodbuja* k nadaljnjemu delovanju in zmanjšuje potrebo po zunanjih materialnih in nematerialnih spodbudah in sankcijah. Ravno takšna perspektiva razvoja pa se zdi, da je v naši polpretekli praksi – tako kot v drugih socialističnih državah – zameglila dejanske razmere in tako niso bili vzpostavljeni zadovoljivi stimulacijski mehanizmi.

Dvoje izhodišč, tj.: a) dolgoročna perspektiva osvobajanja dela nasploh in b) pretirana pričakovanja o pomenu normativnih sprememb za vlogo in položaj delavca pri delu in v družbi – oboje je vplivalo tudi na oblikovanje pristranske nerealne predstave o delu in delavcu v današnjih razmerah.

Produkcijska sredstva in delovne okoliščine so se dosti počasneje spreminjali kot pa pravno-politična nadgradnja. Za velik delež aktivnega prebivalstva je – zlasti fizično – delo še vedno *težavno, omejujoče, dolgočasno* (ponavljajoče se), *pa celo zdravju škodljivo in življenjsko nevarno*. Še danes preseneča, kako lagodno sprejemamo podatke o številu nesreč pri delu (ali pa niti nismo seznanjeni z njimi). Tako je razumljivo, da se je v vsaki socialistični državi prej ali slej pojavilo vprašanje *materialne stimulacije* za delo. Kolikor so vizionarske predstave o prihodnosti (ustvarjalno delo, ki že samo nudi zadovoljstvo!) nadomestile analizo in upoštevanje dejanskih razmer, je, seveda, po drugi strani, primanjkovalo spodbud, s tem pa tudi motiviranosti za delo in intenziteto tega dela. To pa je le drugi izraz za nujno posledico – *zastoj v razvoju*.¹²

Da bi pospešili nadaljnji razvoj, je torej neizogibno:

a) preusmeriti pozornost od iluzorno osamosvojene pravno-politične sfere v produkcijsko sfero,

b) določiti realnejšo časovno perspektivo osvobajanja dela ter bolj realno – in torej diferencirano – upoštevati različne stopnje spodbudnosti samega dela,

c) bolj diferencirano uporabljati širši spekter stimulansov materialne in nematerialne narave (pri umskem delu relativno manjši pomen materialnih stimulansov),

d) preseči sedanje zanemarjanje moralnih spodbud za angažiranje ljudi (npr. prostovoljno socialno delo),

e) upoštevati človekovo osebnost tudi širše, prek togih in institucionalno-organizacijskih okvirov (npr. preseči kategorialno delitev na aktivne – neaktivne, zaposlene – upokojenca itd.).

¹² Na različne načine bi lahko prikazali, kako se je v preteklosti splošna pozornost odmaknila iz same produkcijske sfere (ob enem pa je bila trgovina bolj ali manj poistovetena s parazitsko in spekulativno dejavnostjo). Pri stipendiranju kadrov je, npr., izstopalo vse večje število pravnikov in ekonomistov, zmanjševalo pa je število kadrov tehničnih profilov; napredovanje strokovnjakov je bilo opredeljeno predvsem z vidika položaja v upravnoorganizacijski hierarhiji, ne pa tudi po čisto strokovni poti; zanemarjeno je bilo strokovno izpopolnjevanje; o odmiku pozornosti priča tudi število inovacij na zaposlenega itd.

2.2. Omejevanje samostojnosti in povezanosti

Na splošno lahko – glede na našo interpretacijo razvojnih procesov – nakažemo, da do zastoja v razvoju prihaja iz dveh temeljnih razlogov:

a) tedaj, ko prihaja do omejevanja realnih možnosti samostojnega delovanja in povezovanja in

b) tedaj, ko se domneva in poskuša opredeliti takšno samostojnost in povezanost, ki pa dejansko ne obstajata.

Poglejmo najprej prvi značilni položaj.

2.2.1. Omejevanje samostojnosti

Pozornost bomo namenili nekaterim značilnim primerom omejevanja samostojnosti, ki ne izhajajo iz omejitev v materialni, ekonomski osnovi družbe. Prav zato lahko pričakujemo, da bo te omejitve lahko lažje odpraviti in tako pri sproščanju človeških in materialnih razvojnih zmogljivosti v relativno kratkem času doseči velike učinke.

Najširši, globalno družbeni in *razvojni kontekst* zavestnega usmerjanja procesov osamosvajanja v okviru socialistične družbe predstavljata dva vzporedna (komplementarna) programa:

a) Izhodišče je podrejeni položaj delavskega razreda in revolucionarni program za preseganje tega stanja (prevzem oblasti, podružbljanje produkcijskih sredstev idr.); v tem smislu delavski razred nastopa kot kolektivni subjekt, ki neposredno in prek svojih predstavnikov postaja odločujoča sila v družbi. Gre za osvobajanje *delavskega razreda kot celote* v procesu preseganja razredne neenakosti in razredne družbe nasploh.

b) Druga razsežnost socialističnega razvoja in preseganja razrednih okvirov družbe pa postavlja v ospredje razvoj *človekove osebnosti*, osebnosti delavca, proizvajalca. Nobena kategorija, nobeno predstavništvo, nobena stranka – pa tudi delavska – ne more (kot je to prepričljivo prikazal že Edvard Kardelj v svoji študiji »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«) v celoti in brez ostanka reprezentirati edinstvenih značilnosti (sposobnosti, zmogljivosti, potreb) osebnosti vsakega posameznika. Če bi ostali izključno pri poudarjanju razredne polarizacije, bi s tem – vsaj na ravni družbene zavesti – sami konzervirali tisto, kar naj bi ravno socialistična revolucija presegla. V teh okvirih se zdi razumljivo, da smo se prek Kardelja – dokopali tudi do koncepcije – »pluralizem samoupravnih interesov«.

Kakšna je in kakšna bo mobilizacijska vloga vodilnih subjektivnih sil, je v veliki meri odvisno ravno od načina razreševanja teh vprašanj. Pri tem lahko rečemo, da tako absolutizacija prvega kot drugega načina ne vodi do maksimalne mobilizacije človeških in materialnih sil. Prvi način se opira na moč delavskega razreda kot organiziranega kolektivnega subjekta, ki naj v družbi uveljavi tisto, kar je skupno vsem pripadnikom tega

razreda. Tu gre za konfrontacijo z birokratsko-tehnokratskimi silami oziroma različnimi centri in monopoli družbene moči, proti čemer se postavljata zahteva po povečanju vpliva neposrednih proizvajalcev ter neposredno odločanje o »pogojih in rezultatih dela«.

Toda če se zaustavimo le na ravni, ki zadeva vse pripadnike in sloje (široke in notranje heterogene kategorije) delavskega razreda, nas to sili k takšni stopnji splošnosti, da zaradi tega lahko pride do vsebinskega osiromašenja in odtujitve od tistih, ki naj bi bili obenem »subjekt in družbeni cilj« (E. Kardelj) razvojnih programov. Iz tega vidika nas ne preseneča, da se tudi v zvezi komunistov zastrujejo zahteve po konkretnizaciji ter individualizaciji dela in odgovornosti, obenem pa kritika dokaj razširjene prakse nediferenciranega »razlivanja« in »socializacije« odgovornosti (v zvezi s tem je prišlo do nasprotovanja avtomatičnemu »poudružbljanju rizika« in izgub).

Tako nam izkušnje in kritična opažanja iz prakse potrjujejo, da program preseganja razredne neenakosti ne izključuje zahteve po vse večji individuaciji, in sicer tako na ravni družbenih skupin kot posameznikov. Prav nerazumevanje tega razmerja pa se zdi, da je v naši pretekli praksi vodilo do deformacije v tem smislu, da so preseganje razredne (socialne) neenakosti dostikrat pojmovali kot spopad z vsako diferenciacijo (individuacijo, individualizacijo) kar je torej vsaj implicitno pomenilo težnjo k uniformiranosti, »pavšaliziranju«, »nivelizaciji«, povprečništvu, črno-belim poenostavitvam, grobo stereotipnim sodbam, majorizaciji ipd. Egalitarni sindrom, ki ne temelji le na socialistični programski usmeritvi, temveč se mu prikrito pridružujejo izredno močni tradicionalistični elementi družbene zavesti primitivne skupnosti, očitno ni služil kot izhodišče le za spopad z razredno neenakostjo ali izkoriščanjem, temveč je imel tudi druge (lahko bi rekli – »spill over«) efekte. Najbolj »usodna« je bila navzočnost ali celo prevlada takšne miselnosti prav za delovno ustvarjalnost, ki ima deklarativno v vseh pomembnih programskih dokumentih priznana vzvišeno vlogo – izhodišča in temelja razvoja človekove osebnosti in družbe.¹³ Realnost takšnega nasprotja nam potrjujejo paradoksalni primeri inovatorjev pred sodišči (?!), vsebinske obrazložitve takšnih primerov in seveda tudi posledice, ki se kažejo v (že omenjenem) rekordno majhnem obsegu inovativne dejavnosti pri nas.

S sociološkega stališča torej tu skrivamo eno od temeljnih protislovij v naši družbi, ki se neposredno ali posredno izraža tudi v kriznih pojavih, ki jih danes poskušamo pojasnjevati.

Vrsta primerov kaže, da je stopnja individuacije v razvojnih programih in regulacijskih mehanizmih naše družbe premajhna, tako da se ustvarjalna zmogljivost in specifične potrebe skupin in posameznikov težko prebijajo skozi povprečništvo in pavšalizacije, ali pa se njihovo

¹³ Glej v zvezi s tem tudi empirične ugotovitve iz ankete Slovensko javno mnenje v: Zdravko Mlinar, Niko Toš, »Neizkoriščeni potenciali za družbeni razvoj«, Komunist, Ljubljana 1971.

delovanje nemoteno razvija v škodo skupnosti, ker ostaja anonimno in prikrito z navideznim kolektivnim delovanjem in odločanjem.

Ta vprašanja ostajajo kot skupni problem na vseh področjih delovanja, bodisi da gre za učence ali učitelje v osnovni šoli, za delavce v tovarni ali za raziskovalce v znanstveno-raziskovalnem zavodu. Družbena skupnost torej neposredno ne registrira njihove dejanske individualne vloge –

a) bodisi zato, ker nima razvitih (diferenciranih) mehanizmov, s pomočjo katerih bi lahko reagirala na izredno različne »prispevke« posameznikov ali skupin, npr. nima izoblikovanega mehanizma za ugotavljanje (merjenje) dejanskega pomena in ustvarjalnosti in sploh za kvalitativne dimenzije njihovega delovnega prispevka;¹⁴

b) bodisi zato, ker reagira na podlagi togih, že naprej določenih vzorcev sprejemljivega odločanja. Zunaj teh okvirov pa ostaja delovanje ali »neopaženo« ali pa zavrnjeno.

V zvezi s tem se nam – sociološko – nasploh razkriva naslednje protislovje: po eni strani nenehoma pozivamo, da je treba povečati vpliv delavca – samoupravljalca, po drugi strani pa se bodisi ne zavedamo ali pa nismo pripravljeni sprejeti pogoja za uresničenje takšne zahteve, torej tega, da ne gre preprosto za pritrjevanje in ponavljanje; vplivamo lahko le tedaj, če smo različni od drugih (in seveda povezani z njimi). To protislovje deluje torej kot pomembna razvojna inhibicija, ki že s svojo notranjo logiko pojasnjuje brezplodnost verbalistične »progresivnosti«, ki samo ponavlja cilje, ne zanima pa se za specifikacijo možnosti za njihovo uresničevanje.

Analiza nam pokaže, da vpliva »samoupravljalcev« (ki še niso povsem samoupravljalci) ne moremo povečati brez nadaljnega povečevanja njihove individuacije (in seveda tudi – socializacije), ker ta proces v družbo vnaša vse večje bogastvo raznovrstnosti, ki je spet pogoj za višjo stopnjo ustvarjalnosti itd. Vendarle pa se zdi, da imamo opravka s sumničavo »rezerviranim odnosom« do novega in različnega, ki kakorkoli prehaja toge, rutinizirane vzorce in institucionalne okvire delovanja. Osnova za takšno »previdno« stališče in negativno vrednotenje različnosti pa je spet lahko zelo različna. Že (oz. še posebej) v nerazviti družbi je vsaka novost in različnost pomenila nezaslišan izziv in spopad s »skupnostjo« kot celoto. S podrobnejšim proučevanjem bi kazalo ugotoviti – podobno kot se je že Josip Županov pred časom lotil zelo odmevne analize »egolitarnega sindroma« – v kolikšni meri takšna tradicionalistična miselnost še obstaja med nami in deluje kot inhibitor samoupravnega družbenega razvoja. Drugi pomembni izvor pa lahko iščemo v birokratsko-tehnokratskih centrih in monopolih družbene moči, ki že po svojem položaju postavljajo v ospredje predvsem kontrolo in obvladovanje obstoječega,

¹⁴ Pri tem še posebej ne moremo razlagati kot golo naključje, kot tehnično pomanjkljivost ali le kot pomanjkanje potrebnega znanja, dejstva, da, npr., v preteklih treh desetletjih nismo razvili niti najbolj elementarnega sistema indikatorjev za spremljanje učinkov in učinkovitosti najpomembnejših akcij subjektivnega dejavnika na vseh nivojih. Tu je še toliko bolj pomembno demaskirati vlogo najvplivnejših posameznikov, ki ostaja prikrita za fasado kolektivnosti.

medtem ko so – podobno kot »tradicionalisti« – nezaupljivi do novega in različnega.

Zavračanje ali »zadržanost«, »budnost« ipd. v odnosu do novega in različnega nam torej že sami po sebi opredeljujejo in organizirajo naš »domači prostor«, kar nam zbuja asociacije na Engelsov prikaz ponižnosti in duhovnega mrtvila ter »tihega rastlinskega življenja« angleških rokodelcev v predindustrijskem času. Obeh situacij seveda še zdaleč ne izenačujemo, saj gre bolj za karikaturu, ki pa v svoji ekstremnosti lahko pripomore k ozaveščanju in identifikaciji tendenc, ki se zoperstavljajo samoupravnemu družbenemu razvoju.

2.3. Dialektika možnega in obstoječega

Tako, kot smo že nakazali, da imata v marksizmu in pri usmerjanju socialističnega razvoja v praksi pomembno vlogo razločevanje in razkrivanje možnega in obstoječega, tako lahko pride tudi do razvojno negativnih učinkov tedaj, kadar je to razločevanje ukinjeno. Namesto da bi spoznanja o možnem in nastajajočem služila kot spodbuda za hitrejšo spreminjanje obstoječega, v praksi prva dostikrat preprosto substituirajo drugo. Prihaja torej do ukinitve razločevanja med enim in drugim po eni strani ter do nadomeščanja obstoječega z možnim na drugi strani. Tako se torej dialektika obstoječega in možnega povsem spreobrne. Lahko bi rekli, da smo jo na tak način negirali. Tako pridemo v položaj, ko v *imenu možnega spreminjanja in preseganja obstoječega ne dinamiziramo, temveč ga konzerviramo*. S tem pa tudi nosilci, subjekti tega dogajanja lahko dejansko neopazno prevzemajo povsem nasprotno vlogo od tiste, ki jo deklarirajo. Ob tem se torej še enkrat potrdi misel o nesprejemljivosti vsakršnega apriorizma, ko gre za opredeljevanje progresivnih in konzervativnih sil v družbi. Kako naj bi sicer pojasnili protislovje, če – nominalno – »*progresivne sile*« s svojim delovanjem *producirajo regresivne procese*?!

Če torej ob *možnem* ne vidimo (ne upoštevamo) *obstoječega*, se konec koncev znajdemo na enakih pozicijah in sprožamo enake praktične implikacije kot tedaj, ko gre za klasično konzervativno gledanje, ki v obstoječem ne vidi možnega. V tem smislu torej lahko upravičeno govorimo o dialektiki možnega in obstoječega kot idejnem, spoznavnem izhodišču za razumevanje hitrejšega ali počasnejšega družbenega razvoja in še posebej za opredeljevanje in pojasnjevanje mobilizacijske vloge subjektivnega dejavnika v tem razvoju.

V delovanju subjektivnega dejavnika tako prihaja do pomembnega odmika od realnosti, saj so ukrepi, akcije in razvojne usmeritve, ki jih sprejema, dostikrat bolj opredeljeni z *idejnimi konstrukcijami* kot pa z dejanskim stanjem. Odmik od realnosti se kaže na dva načina:

a) *Hipostaziranje in prenašanje prihodnosti v sedanost*. Domneve in vizije o prihodnosti substancionaliziramo kot sedanost. V zvezi s tem

podaja Josip Županov celo oceno, da ne gre za projekt družbene spremembe, temveč za »fantazmagorični svet«, ki nima nobene relacije do realnega človekovega sveta.¹⁵ Vsekakor gre za elemente družbene zavesti, ki so bolj ali manj odmaknjeni od konkretnih družbenih razmer, v katerih delujemo.

Ta odmik je odvisen od tega

- kako daleč posegamo v domnevno oz. pričakovano prihodnost,
- kako velike so razlike v dejanski razvitosti posameznih družbenih enot (npr. pri nas republik, občine ipd.)
- kakšna je stopnja kognitivnega obvladovanja razvojne dinamike in kompleksnosti.

b) Tako kot smo v prvem primeru razkrili hipostaziranje v smislu, da nekaj je, čeprav (še) ni, tako imamo v drugem primeru opravka z odklonom od stvarnosti v smislu določene *ignorance*, ko ravnamo tako, kot da nečesa ne bi bilo, čeprav dejansko je. Z vidika naše obravnave lahko takšno »nojevsko logijo« opazamo predvsem v odnosu do dediščine, ki jo nam zapuščata preteklost celotne etape razredne družbe in njenih predhodnikov. Kot ilustrativni primer bi lahko navedli *ignoranco* v odnosu do izrazito neenakomerne porazdelitve dejanskega vpliva in moči, ki se še vedno pojavlja tudi znotraj institucionalne strukture političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Iz tega pa takoj sledijo tudi daljnosežne praktične posledice, ki se danes kažejo kot značilni krizni pojavi. Ker »ne vidimo« (nočemo videti) zelo neenakomerne porazdelitve vpliva v procesu odločanja, pride do protislovnega položaja, v katerem idealizirana slika nadomesti percepcijo dejanskega stanja in ga do te mere prikrije, da *omogoča nekontrolirano delovanje* ravno tistim posameznikom, ki so si pridobili največji vpliv znotraj institucionalnih okvirov kolektivnega odločanja. Čimbolj neenakomerna je torej dejanska porazdelitev vpliva, tem večja količina celotnega vpliva (moči) se zaradi takšnega apriorizma »nojevske logike« izmika kontroli. S tem pa v precejšnji meri pojasnjujemo, zakaj – kot je že bilo nakazano v nekaterih študijah – *največji vpliv* dostikrat pomeni *najmanjšo odgovornost*.¹⁶

Tako *pretenciozno hipostaziranje* v imenu možnega na eni strani, kot tudi nekakšna *kolektivna amnezija* ali »nojevska logika« v odnosu do tistega, kar naj bi sicer že bilo preseženo, pa ni, na drugi, definirata poseben svet družbene zavesti in ideološke usmeritve, ki odločilno pogojuje celotni sistem upravljanja ter usmerjanja razvojnih sprememb in s tem služita kot pomembni pojasnjevalni spremenljivki v interpretaciji dinamike ali zaostajanja v družbenem razvoju. Čimbolj se tako skonstruiran svet odtuja realnim družbenim razmeram in subjektom – predvsem pa delavskemu razredu, v čigar imenu se razširja – tembolj verjetno

¹⁵ Josip Županov: Teze o društveni krizi. Revija za sociologijo, št. 34, Beograd 1979.

¹⁶ Od tu pa seveda ni več daleč do konkretnih primerov – različnih tovarn aluminija, energo-kemijskega kombinata, različnih nenameravanih eksperimentov itd. Glej tudi: Z. Mlinar, B. Kavčič... et. al. (ured.) *Odgovornost v samoupravni družbi*, FSPN, Ljubljana 1982.

prihaja do demobilizacije in zaostajanja v razvoju. Tudi tu imamo opraviti z značilno enotnostjo nasprotij: čimbolj izrazita je *idealizacija* na eni strani, tem bolj verjetni sta *pasivizacija* in *demobilizacija* na drugi strani. Do tega prihaja iz naslednjih razlogov:

1. Idealizacija preprečuje ali zadržuje identifikacijo *realnih problemov in sil*, nosilcev nadaljnega razvoja, pa tudi odstopanj od začrtane smeri razvoja.

2. Svet fikcij ustvarja *videz dovršenosti* tistega, kar dejansko šele poteka in kar je razvojni proces, ki ga je treba spodbujati in usmerjati. Dovršenost pa razdolžuje in pasivizira, povečuje ravnodušnost in s tem tudi umik ter demoralizacijo.

3. Idealizacija vodi v demobilizacijo tudi zato, ker v praksi *kompromitira dolgoročne razvojne cilje*. Do tega prihaja bodisi zato, ker ljudje ocenjujejo dolgoročne razvojne koncepcije (ki naj bi v smislu substancijalizacije dejansko bile že več ali manj uresničene) na podlagi tega, kakor jih danes doživljajo. Kot drugi vzrok za takšne posledice pa se pojavlja življenjska izkušnja ljudi o neskladju med besedami in dejanji, kar vedno vključuje tudi elemente moralne obsodbe. Tako iz obeh razlogov prihaja do *razvrednotenja vrednot* in – kot rečeno – do kompromitiranja dolgoročnih razvojnih ciljev, kar v obilni meri izrablja tudi sovražna propaganda.

4. Idealizacija pomeni tudi skrajno poenostavitev poti do cilja, tako da nikakor *ni »naklonjena«* *operacionalizaciji* splošnih ciljev in vrednot, organiziranemu uvajanju *postopnosti* v programiranju akcij za doseg cilja ipd. S tem pa se med prizadetimi povečujeta zadrega in dezorientacija. Takšno vzdušje jih namreč nenehoma sili k nekakšni belo-črni opredelitvi, ki pa spet sili k prekinitvi enotnosti nasprotij med možnim in obstoječim. Odločitev za *»našo usmeritev«*, *»naše cilje«* ipd. namreč kljub vsej, dobronamernosti ne prinaša pomembnega moralnopolitičnega kapitala, če nas takšna usmeritev ali cilj konkretno in *akcijsko v ničemer ne zadolžujeta*.

5. Težnja k idealizaciji se v največji meri uveljavlja prav v škodo *interesov delavskega razreda*, tako da je njen obstoj v obratnem sorazmerju s pridobitvami, ki pomenijo uresničevanje njegovih zgodovinskih interesov. Čim bolj prevlada normativno-programski apriorizem, ki še posebej nastopa prav v imenu tega razreda, tem večja je – na splošno vzeto – verjetnost, da bo prišlo do konzerviranja danega položaja in vloge delavstva. Čim bolj se na eni strani utrjuje *legimiteta paternalizma*, ki se povezuje z birokratsko-tehnokratskimi centri družbene moči, tem bolj razorožen in nemočen je vsak delavec – posameznik v odnosu do svojih lastnih predstavnikov. Čim bolj je vsa legimiteta borbe za njegove pravice institucionalizirana, tem bolj verjetno se on kot posameznik pasivizira.

Čeprav z navedenimi primeri analiza še nikakor ni zaključena, nam vse povedano vsekakor potrjuje Kardeljevo misel, da *»ljudi ni moč v naprej in za zmeraj deliti na napredne in konzervativne«* (citirano po

povzetku Mitje Ribičiča na seji CK ZKJ, gl. »Delo«, 25. sept. 1982). Takšen, marksistično-dialektični vidik pa pomeni, da bi moralo ravno družboslovno raziskovanje poglobljeno razkrivati protislovnost razvojnih sprememb in ugotavljati, v kakšnih okoliščinah odigravajo določeni ljudje progresivno ali konzervativno vlogo. Čim popolnejše bo to raziskovanje, tem manjši bosta tudi možnost in potreba po kakršnemkoli apriorističnem razvrščanju občanov, ki se sicer na najrazličnejše načine vključujejo v tokove samoupravnega družbenega razvoja. Čim bolj na površini pa ostajamo družboslovci, tem večjo soodgovornost prevzemamo nase za takšno aprioristično stigmatizacijo, zaznamovanje, ki človeka, samoupravljalca, postavlja v vlogo nemočnega objekta.

4. Zasnova širšega proučevanja mehanizmov razvojne mobilizacije

Kot smo že nakazali, je posebna dolžnost sociologije prispevati k razkrivanju in torej ozaveščanju (posredno – mobilizaciji) o razvojnih zmogljivostih v najširših okvirih spoznavanja in delovanja. Kot odziv na takšno usmeritev na tem mestu podajamo skico naslednjih značilnih mehanizmov, s pomočjo katerih lahko aktiviramo razvojne zmogljivosti.

1. Identifikacija s splošnim interesom

Pri tem gre za značilni mehanizem, ki je izstopal predvsem v prvem obdobju socialistične revolucije, ko je bila v ospredju neposredna privrženost novi družbeni skupnosti. Samostojnost posameznika je pri tem stopila v ozadje, toliko bolj pa sta prevladovali simbolična vključenost in (le) simbolična povezanost ljudi.

Ugotoviti bi bilo treba, ali nismo z nadaljnjim razvojem preveč zanemarili takšnega izhodišča razvojne mobilizacije (seveda, upoštevajoč drugačne domneve glede samostojnosti posameznih subjektov).

2. Individualna stimulacija

Ko je bilo ugotovljeno, da le simbolična identifikacija s skupnimi interesi ne pomeni zadostne spodbude za delo na območju materialne in duhovne proizvodnje, je stopila na prvo mesto individualna, zlasti materialna stimulacija. Aktiviranje razvojnih zmogljivosti je tudi danes še v veliki meri pogojeno z neuveljavljenim »nagrajevanjem po delu«. Pri tem gre torej še za osrednja vprašanja, ki zadevajo tudi sedanje krizne razmere.

3. Tekmovanje

Tekmovanje se pojavlja kot spodbuda za angažiranost, bodisi v navezavi na materialne in duhovne dobrine. Lahko ga zavestno intenziviramo in s tem posredno vplivamo tudi na stopnjo angažiranosti in s tem na razvojne efekte. V okviru blagovne proizvodnje se tekmovanje pojavlja v klasični obliki konkurence, ki preprečuje monopolizacijo in stagnacijo. Zato so tu odločujoče tudi razprave o naravi in vlogi blagovne proizvodnje in tržišča v socialistični družbi. Z vidika preseganja gospodarske stagnacije so seveda prav glede tega odprta še bistvena vprašanja.

4. Solidarnost

Solidarnost se v okviru socialističnega družbenega razvoja pojavlja kot posebej poudarjena kategorija. V določenih situacijah je že v dosedanji praksi odigrala izredno mobilizacijsko vlogo. Po drugi strani pa smo njeno vlogo – zavestno ali nezavestno – zmanjševali s čezmerno institucionalizacijo družbenega življenja, ki je pasivizirala ljudi v njihovem vsakdanjem delovnem in življenjskem okolju. Na ta način se je širila ravnodušnost do sočloveka in torej tudi demoralizacija. Vsakdanje življenjske razmere pa po drugi strani izpričujejo tudi neizmerno razsežnost pripravljenosti ljudi za delovanje na takšni podlagi. Toge strukture in poenostavljene predstave o izključno materialni motiviranosti za delovanje prihajajo v grobo nasprotje s težnjami po humanizaciji v nadaljnjem razvoju.

5. Konfrontacija

Sociološko je dokaj znano razmerje med »konfrontacijo navzven« ter »kohezivnostjo znotraj«. V dosedanjem razvoju naše družbe so se po zlitju okoliščin pojavile razmere, v katerih – ne le v času oborožene revolucije, temveč tudi po njej – smo dosegli izjemno stopnjo mobilizacije občanov na takšnih temeljih. Ta mehanizem sicer ponekod tudi zlorabljajo in sicer kot način manipulacije z množicami. Tudi konfrontacija z »razrednim sovražnikom« ima lahko z vidika aktiviranja delavskega razreda nedvomno pomembne mobilizacijske učinke, kolikor gre pri tem za realna razmerja sil, ne pa za stalinistični način utrjevanja oblasti.

6. Prisila

Pri tem mislimo predvsem na klasično državno prisilo, ki jo v naši preteklosti poznamo v različnih oblikah davčnih obveznosti in njihovih izterjav, ali pa kot značilni obvezni odkup kmetijskih pridelkov ipd. Gre

seveda za način, ki odstopa od usmeritev k samoupravnemu družbenemu razvoju. Pojavlja pa se vendarle tudi danes z različnimi nepopularnimi administrativnimi ukrepi, s carinskimi dajatvami ipd. Prav v takšnih primerih pa je razhajanje med prevladujočimi načini obnašanja in državnimi, pravnimi normami v velikem neskladju (neplačevanje carine, npr., ne zbuja občutka krivde, temveč je lahko celo predmet samohvale).

V nakazanih smereh torej lahko razkrivamo še ne identificirane razvojne zmogljivosti in s tem prispevamo k preseganju sedanjega zastoja v družbenem razvoju.

Družbenoekonomska protislovja v naši družbi

(in poskus njihovega političnoekonomskega diagnosticiranja)

Nekaj uvodnih pripomb – vprašanj

Danes srečujemo v besednjaku politikov in v slovarju družboslovcev vse pogosteje besede, kot so nestabilnost, težko stanje, zastoj, stagnacija pa celo kriza.¹ Toda ti termini nam malo povedo ali nas celo zavajajo, če ne napravimo celovite, zgodovinsko sistemske, to je dialektične analize procesov-protislovij, v okviru katerih se je razvijala in se razvija naša družba.

Z druge strani se soočamo z nekakšnim avtarkičnim, izolacionističnim, nezgodovinskim razmišljanjem o problemih. Čeprav sem daleč od mnenja, da nam je zunanji svet povzročil pretežni del sedanjih težav, moramo vendar vedno videti Jugoslavijo – geopolitično, gospodarsko, socialno, kulturno, filozofsko itd. – kot del evropske in še širše – svetovne zgodovine. Samo en primer naj navedem: če ne bi nikjer v svetu zasledili teženj po delavskem samoupravljanju, potem ne vem, če bi mogli edino mi, Jugoslovani, (do kraja) uresničiti to institucijo.

Naslednja takšna pomanjkljivost v našem razmišljanju oziroma v analiziranju je ta, da sistemskih problemov ne razlikujemo od razvojnih ter gospodarsko-političnih problemov. Ni za vse negativne pojave kriv sistem, niti politika, ampak tudi naš zgodovinski razvoj, razvoj mnogonacionalne združbe narodov z mnogimi podedovanimi, pa tudi na novo nastalimi nesorazmerji in problemi.

Posebno vprašanje je razlikovanje »stagnacije«, »krize« v gospodarstvu, od »stagnacije« v razvoju sistema družbenoekonomskih odnosov. Kapitalistična družba v Zahodni Evropi ali v ZDA je doživela veliko gospodarskih kriz, zaradi česar so reformirali tudi sistem, toda zaradi teh razvojnih kriz sistem še ni propadel. Nisem za ločevanje razvoja gospodarstva od sistema, vendar ne bi smeli razvoja obeh kategorij razumeti

¹ Osebo govorim o kriznih pojavih (gospodarskih, socialnih itd.) v naši družbi in ne o nekakšni splošni krizi.

strogo korelirano. Le tisti, ki idealizirajo samoupravni sistem, ali pa ga sovražijo, istovetijo krizne gospodarske pojave s krizo sistema.

Res pa je, da problemov ne bomo uspešno razreševali, če jih bomo obravnavali popolnoma ločeno: kot tehnološke, kot gospodarske, kot socialne, kot politične itd. Sistem družbe (tudi gospodarstva) je vedno bolj – sicer dialektičen, toda celovit sistem, ki ga moramo tudi celovito dialektično proučevati; torej skupno, vse discipline znanosti o družbi.

O sistemu in družbeni ureditvi v Jugoslaviji

Veliko napak nastaja zaradi *nerazlikovanja med sistemom* (tudi »modelom«) *določene družbe, določenega gospodarstva* (na primer samoupravni socialistični sistem) ter *konkretno gospodarskopolitično ureditvijo* družbe, kot je, na primer, jugoslovanska. Gospodarskopolitična ureditev je konkretiziran pa tudi specificiran sistem družbe, ki prevladuje v določeni državi.²

Sistem pa je zaokrožena, urejena celota med seboj povezanih bistvenih elementov (kategorij), ki določajo objektu kot sistemu temeljno značilnost oziroma funkcijo v svetu. Z delnim rekombiniranjem elementov sistem »variira«, zaradi česar pa ni nujno, da se tudi bistveno spremeni. Če pa pride do bistveno drugačnih elementov ali do drugačnega kombiniranja, se seveda sistem bistveno spreminja v drugačen sistem. Ali, če se gospodarsko-politična ureditev oddaljuje od kakega tako ali drugače formuliranega sistema, pravimo, da gre za drugačen sistem v tej in tej ureditvi.

Se pravi, če govorimo konkretno o ustavno-zakonsko oblikovanih institucionalnih normah, ki naj urejajo našo družbo, gre za konkretno institucionalizirano družbeno-gospodarsko ureditev v Jugoslaviji, ki naj bi jo sistemsko razlagali s samoupravnim socialističnim sistemom (kot njenim modelom). Kar nadalje pomeni, da lahko nekatere dele (institucije) naše gospodarsko-politične ureditve vendarle spreminjamo, ne da bi zato morali spreminjati bistvo sistema.

O razvoju in sistemu

Pogosto naletimo pri družboslovnih teoretikih na *nerazlikovanje med njihovim znanstvenim proučevanjem razvoja ter stališči (sodbami), ki jih imajo kot pripadniki nekega svetovnega nazora, političnega gibanja*, in ki bi radi videli, da poteka razvoj samo v določeni smeri. Tako smo priča temu, da se celo družboslovni teoretiki zatekajo k popolnoma enostranskim, to je nedialektičnim formulacijam (sklepom).

² Videti mojo knjigo: *Splošna teorija ekonomskega sistema družbe*. Ljubljana, Uradni list SRS, 1981 ter razpravo *Shvačanje ekonomske (privrednog) sistema u razvoju naše ekonomske misli*, *Ekonomist* 1979, št. 1.

Ko govorimo konkretno o protislovjih ali celo o kriznih pojavih naše družbe, moramo najprej napraviti *kapitalni dialektični kritični rez v sistem*, ne pa, da posamične dele sistema barvamo z različnimi rožnatimi barvami. S tem, da izhajamo od dialektičnih načel, da vsaj razvoj temelji na protislovjih oziroma na njihovem razreševanju ter zopetnem pojavljanju drugih, da v posamični družbi kot dialektični celoti obstoje ravnotežne (integrativne, centripetalne sile), da sistem kot celota sestoji vedno vsaj iz dveh delov – polov, ki se dopolnjujeta in sta si v nasprotju (v opoziciji); da se nasprotja kumulirajo ali dekumulirajo; da nasprotja oblikujejo v družbi protislovna stanja; da so nasprotja oziroma protislovja hierarhizirana; da imajo nasprotja svojo mejo (mero), doklejš so motor razvoja in napredka, kdaj pa postanejo motor nerazvoja, to je povzročitelji zastoja, celo nazadovanja; da zato družbeni razvoj ne poteka vedno nekonfliktno, enakomerno, ampak bolj ali manj valovito (cik-cak, po Leninu); da je naloga znanosti o družbi, da odkriva različnosti, nesorazmernosti, neskladnosti v družbi kot vir nasprotij in protislovij ter jim določa mero oziroma dinamiko kot podlago za njihovo razreševanje itd.

Napaka, ki je ne srečujemo le pri politikih, ampak tudi pri mnogih družboslovnih teoretikih, je, da pozabljajo, da z enostranskimi, enodimenzionalnimi, enosmernimi analizami ne morejo odkriti protislovij, da ustvarjajo tako »false consciousness«, napačni informacijski sistem. Skratka, da nekateri družboslovci živijo v nekakšnem – *ne le blagovnem, ampak tudi v institucionalno-normativnem in ideološkem fetišu*, odtujeni od stvarnosti – kot da je dejanska stvarnost našega mišljenja, pa nas seveda šoki dogodkov občasno zbujajo tako, da reagiramo zaradi tega zelo kratkoročno, nepremišljeno, skoraj panično in zopet enostransko, s ponovno nedialektično idealizacijo sistemskih institucij, posameznih procesov itd. (primer sedanje [sicer hočeš-nočeš] neomerkantilistične izvozne evforije in investicijske fobije).

O Marxovem sistemu in sistemu naše družbe, temelječe na marksizmu

V svetu, posebej pa pri nas, imamo (zlasti med ekonomisti) opravka z dvema nasprotnima tezama: 1. da je (da mora biti) Marxov sistem (kot celota Marxovih kritično-analitičnih kategorij) temelj našega sistema, institucionaliziranega v obliki ustave in drugih sistemskih zakonov, 2. da Marxov sistem ne more biti temelj, ker je njegovo glavno sistemsko delo »Kapital«, kritika klasične politične ekonomije in kapitalističnega produkcijskega načina.

Mnenja sem, da je eno kot drugo stališče posledica napačnega razumevanja Marxovega teoretičnega sistema. Mnoge Marxove kategorije so abstraktne kategorije, le pripomoček za razlago, ni jih mogoče operacionalizirati oziroma spremeniti v institucionalno-pravne norme, ali pa zahte-

vajo za svoje uresničevanje kake druge, ustrezne elemente.³ Recimo, marksistično pa tudi ustavno načelo (»norma«) je, da je delo edini določevalec materialnega in družbenega položaja človeka v naši družbi. Ta kategorija zahteva za svoje uresničevanje celo vrsto drugih elementov, kot so: razvita družbena lastnina, neblagovna asociacija dela oziroma produkcije, delitev po delu itd.

Se pravi, da v blagovni produkciji to načelo a priori ne more biti izključno ali edino ali celo prevladujoče načelo. Pa je zato vprašljiva uresničitev 11. člena ustave, kar bi moralo biti celo predmet kazenskega pregona. Nekaj podobnega velja za mnoge druge naše ustavne ali sistemske zakonske kategorije, kot so delitev po živem in minulem delu, svobodna menjava dela, razpolaganje delavca s celotnim presežnim delom itd.

To pa še ne pomeni, da imajo prav tisti, ki Marxove kategorije razumejo kot nasploh neuporabne v praktičnem življenju in zato uporabljajo ali neoklasični ali keynesijanski sistem. Nasprotno. Marxov sistem nam lahko pomaga razložiti razvoj in izoblikovanje raznih družbenih oblik, njegova operacionalizacija pa zahteva posebno transformacijo, ki je mi nismo opravili.

Tako se razvija ideološko, politično, institucionalno – pravno ter stvarno *dualni sistem*, ne kot konsistentni hibrid, ampak kot mešanec, kjer elementi enega sistema blokirajo elemente drugega sistema (npr., zavzemamo se za spoštovanje blagovnih zakonov in jih nekaj res sproščamo [včasih prav tam, kjer ne bi bilo potrebno], z drugimi institucionalnimi načeli in tudi političnimi ukrepi pa zanikamo samo abecedo blagovne ekonomike itd.).

Vprašanje opredelitve temeljnega protislovja naše družbe

V hierarhizaciji nasprotij, tudi protislovij, je v *določeni družbi*, v *določeni dobi eno protislovje vendarle temeljno, poglavitno*; iz njega lahko izvedemo druga, izvedena protislovja.

Temeljno protislovje naše družbe izvajam iz nasprotja:

1. a) med ideološko koncipirano, postulirano, institucionalno-pravno normirano obliko družbe, b) med pretirano forsiranim razvojem gospodarstva, drugih dejavnosti ter odnosov z ene strani ter

2. a) našimi zgodovinskimi materialnimi, nacionalno-demografskimi, kadrovskimi, znanstvenimi itd. zmogljivostmi oziroma našim delom, delovanjem, produktivnostjo, pa tudi b) svetovnim sistemom in razvojem (kot omejitvijo), katerega del je naša družba.

Drugače povedano, temeljno protislovje v našem povojnem razvoju vidim v pretirani, neutemeljeni težnji, v hlastanju za hitrimi spremembami, za preskočitvijo, za odpravljanjem celo z dekreti, s pravnimi nor-

³ Videti mojo razpravo: »Za marksistično razumevanje Marksovog ekonomskega sistema, Ekonomist 1982, št. 3.

mami »naravnih razvojnih faz« (parafrazirana Marxova misel iz predgovora h Kapitalu, zv. 1, str. 12) ter dejanskimi razvojnimi dejavniki, našim ustvarjalnim delovanjem, našo organiziranostjo, integriranostjo itd.

To protislovje bi lahko razložili s *preprostim Marxovim razvojnim modelom*, rekoč, da je naš gospodarski in družbeni razvoj podoba naglo se razvijajočih ekonomskih in drugih družbenih odnosov ter nezadovoljivega, neustreznega, nezadostno učinkovitega razvoja (celo zaostajanja) produktivnih sil.

To temeljno družbeno ekonomsko protislovje se je konkretno izražalo in se izraža:

1. kot vse večje nasprotje med institucionaliziranim samoupravnim sistemom kot sistemom produkcije zaradi uporabne vrednosti, zaradi družbene koristnosti, zaradi zadovoljevanja pristnih človeških potreb, zaradi razvoja človeka kot delovno ustvarjalnega, neodtujenega bitja itd. (en vrednostni sistem) ter blagovnim sistemom kot sistemom produkcije zaradi vrednosti, dohodka, dobička, zaradi uživanja v stvareh samih kot zunanjih predmetih, tudi zaradi kopičenja premoženja, prestiža, ekonomske moči (drug vrednostni sistem). To nasprotje se kaže drugače kot nasprotje med deklariranim planskim usmerjanjem gospodarskega razvoja, ki naj za naprej racionalno razrešuje temeljne družbeno ekonomske probleme razvoja, ter razvijajočim se tržnim gospodarstvom, ki nima ustrezno razvitega okvira v institucionalnih postulatih;

2. kot vse večje nasprotje med družbenolastninsko institucionalizacijo odnosov ter skupinsko-kolektivnim in zasebnim obnašanjem (vključno prisvajanjem) vse večjega števila ekonomskih osebkov oziroma ljudi; tudi med postuliranim splošno družbenim (občejugoslovanskim) razreševanjem temeljnih problemov našega razvoja ter republiško-pokrajnskimi in občinskimi partikularističnim obnašanjem družbenih osebkov;

3. kot vse večje nasprotje med ustavno postuliranim in temeljnim načelom, da delo in rezultati dela določajo materialni in družbeni položaj človeka (11. člen) in stvarnim življenjem vse večjega števila ljudi, ki ne žive, ki ne ustvarjajo dohodka ali imetja le iz dela;

4. vsa ta nasprotja pa dopolnjuje še t. i. zunanje nasprotje: med našo novo, originalno, drugačno politično, gospodarsko, socialno ureditvijo (in razvojem) ter vse večjo gospodarsko odvisnostjo od svetovnega (pretežno kapitalističnega) gospodarstva oziroma vse večjim vplivom t. i. zahodnega (meščanskega) vrednostnega sistema na vrednostni sistem naših delovnih ljudi.

Tako se postopoma oblikuje *dualnost sistema*: tisti, ki je zapisan v programskih deklaracijah, v ustavi, v sistemskih zakonih, in tisti, ki se stihijsko (»ilegalno«) oblikuje v sami stvarnosti. Ta dualnost seveda zahteva razrešitev vprašanja »legitimnosti« enega ali drugega sistema, kar pa ni v rokah niti politologov niti ekonomistov, ampak je potrebna zgodovinska odločitev vseh segmentov naše družbe z delavskim razredom na čelu.

Protislovja delujejo na podlagi sistema paralelograma sil kot nasprotujoče si tendence – nagibi (po zakonu akcije in reakcije).

Oglejmo si najpomembnejše!

Na podlagi opredeljenega temeljnega protislovja so se z ene strani razvijali tile nagibi-tendence:

1. tendenca k vse bolj ekstenzivnemu gospodarskemu razvoju

2. tendenca k relativnemu, celo absolutnemu upadanju delovnega »inputa«, učinkovitosti gospodarjenja

3. tendenca k zaostajanju produkcije (ponudbe) za povpraševanjem

4. tendenca k visokemu investiranju, zlasti na temelju tujih sredstev, ne pa lastne akumulacije

5. tendenca k stalnemu naraščanju cen zaradi nezadostne ponudbe, naraščanja stroškov pa tudi zaradi monopolizacije ponudbe (in s tem padanje kupne moči dinarja)

6. tendenca k relativnemu upadanju izvoza oziroma manjšanju njegovega deleža v svetovni trgovini in k naraščanju primanjkljaja v trgovinski, plačilni in devizni bilanci

7. tendenca razvitih področjih Jugoslavije k zdravemu ekonomskemu razvoju, oprtemu vse bolj na lastne sile posameznih republik in pokrajin

8. tendenca tako prebivalstva kot (ožjih in širših) družbenopolitičnih

Razvijali so se ob nasprotovanju (neusklajenosti) nagibov-tendenc z druge strani:

ob tendenci k hitri rasti standarda, nepokritega s produktivno dejavnostjo,

ob tendenci k ekstenzivnemu širjenju zaposlitve, zlasti v negospodarski dejavnosti, ob tendenci k razdeljevanju dohodka v korist osebnega in skupnega standarda,

ob tendenci k večanju vseh oblik porabe, ob potrošniški mrzlici, presežni kupni moči,

ob tendenci celo k zmanjševanju realne akumulacije (iz dohodka), ob tendenci k zniževanju investicijske učinkovitosti, investicijske (medpanožne, medrepubliške) usklajenosti,

ob hkratni tendenci k naglemu naraščanju nominalnih, dodatnih dohodkov, dohodkov brez dela, k zadolževanju vsevprek, k varčevanju v devizah itd.,

ob tendenci k visoki uvozni odvisnosti ter k večanju zadolženosti (nelikvidnosti) v inozemstvu,

ob tendenci manj razvitih področij k čim večji prerazdelitvi jugoslovanskega narodnega dohodka, in sicer ob nevračanju sredstev itd.,

ob tendenci k skrajnemu naraščanju družbeno-režijskih stroškov, ob

skupnosti ter SIS k vse večjim sred-
stvom

upadajoči stopnji rasti ND, ob upa-
danju konkurenčne sposobnosti
našega gospodarstva itd.

Če strukturno-agregatno vse te tendence izrazimo kot nesorazmerja, bomo ugotovili, da so ta predvsem tale:

- med produkcijo (ponudbo) in porabo (povpraševanjem),
- med produkcijo in akumulacijo,
- med akumulacijo in investiranjem,
- med delovno sposobnim prebivalstvom ter zaposlenimi,
- med dejanskim in možnim družbenim produktom,
- med realno stopnjo gospodarske rasti ter možno stopnjo,
- med prometom blaga in denarnim obtokom,
- med prilivom in odlivom deviz,
- med gospodarstvom in superstrukturno,
- med razvojem infrastrukture ter preostalim gospodarstvom,
- med različnimi gospodarskimi sektorji in panogami,
- med različnimi vrstami porabe,
- med različnimi (ožjimi in širšimi) regionalnimi območji Jugoslavije.

Kot verižni odziv na vse te in še druge tendence v gospodarstvu in v družbi sploh je prišlo oziroma prihaja do nenormalnega, nezdravega vedenja ljudi, različnih osebkov v različnih funkcijah oziroma do procesov – tokov, ki so bili in so vzrok za nadaljnje poglobljanje že obstoječih in novih nesorazmerij ter procesov. Razvrstimo jih po sorodnih področjih!

Nenormalno, nezdravo vedenje:

1. zmanjšanje nagiba k napornemu, ustvarjalnemu, težkemu delu, beg v lažje zaposlitve, v administracijo, kjer so celo večji osebni dohodki; vse slabše vrednotenje produktivnega dela, težnja po umetni, šolski prekvalifikaciji, naraščanje nediscipline, večanje neupravičenih odsotnosti z dela, slabljenje organizacije dela, nepotrebna sistemizacija novih delovnih mest, vse manj uresničevanja delitve osebnih dohodkov in osebnega standarda po delu in delovnem prispevku itd.;

2. slabšanje odgovornosti za (slabo) gospodarjenje, slabljenje podjetniške in druge invencijsko-inovacijske dejavnosti, naraščanje megalomanije in brezskrbnosti pri gospodarskem načrtovanju, prenašanje tveganja, izgub na »družbo«, naraščanje tehnobirokracije itd.;

3. dirka ljudi za čimprejšnjim povečanjem standarda pa tudi premoženja za vsako ceno, vse manj na podlagi delovnega prispevka – z brezskrbnim zadolževanjem prek realne odplačilne sposobnosti (na račun inflacije), na podlagi šušmarskega dela in drugega neevidentiranega, neobdavčenega dohodka, z glasovanjem za umetno povečanje nominalnih osebnih dohodkov; težnja vse večjega števila ljudi po kopičenju denarnega in realnega premoženja doma in v inozemstvu, po spreminjanju dinarskega v devizno premoženje itd.;

4. širjenje poslovne nelojalnosti, nemorale, kršitev sporazumov, dogovorov, pogodb pa tudi zakonov, rast korupcije in kriminala, dajanje lažnih informacij o poslovanju, razni pritiski za izjeme, za privilegije, slabšanje odnosa do družbene lastnine, utaje, neplačevanje davkov, celo prisvajanje družbene lastnine, bogatenje na tuj račun itd.;

5. slabljenje socialistične, skupne zavesti, atomizacija družbe, naraščanje malomeščanskega individualizma, karierizma, odtujenosti, rast anarhizma, elitizma, birokratsko manipuliranje, večanje socialne diferenciacije, vendar ne na podlagi dela ter celo večanje nacionalne nestrpnosti in konfliktov.

Posledice takšnega vedenja (ravnanja) so zopet tile procesi:

- dolgoročno padanje stopnje gospodarske rasti,
- nizka (nezadostna) rast produktivnosti dela,
- slaba izraba sklada delovnega časa, delovne sposobnosti, premajhna izraba zmogljivosti ob hkratni močni težnji po novih investicijah,
- vse vidnejši zaostanek v tehničnem-tehnološkem napredku,
- hitro naraščanje vseh vrst stroškov, še posebej (notranjih in zunanjih) režijskih stroškov, s tem pa slabšanje konkurenčne sposobnosti našega gospodarstva,

- stalno naraščanje cen, inflacija, celo pojav stagnacije,
- rast nezaposlenosti,
- nižanje učinkovitosti investiranja, večanje kapitalnega količnika, večanje deleža bruto investicij v družbenem produktu,

- širjenje dvovalutnega sistema, kjer je dinarska valuta vse bolj podrejena; padanje kupne moči dinarja, zmanjševanje vloge dinarja kot nacionalne mere vrednosti, umetno ohranjenje nerealnega tečaja dinarja,

- zaustavljanje rasti (ali celo padanje) življenjskega standarda predvsem tistega dela prebivalstva, ki živi od dela ali pa je socialno ogroženo,

- slabša preskrbljenost gospodarstva in prebivalstva z energijo, materialom, investicijskimi dobrinami, potrošnim blagom in s storitvami,

- večanje izgub, slabšanje notranje in zunanje likvidnosti, novo zadolževanje v inozemstvu,

- izvažanje za vsako ceno, praviloma ne glede na rentabilnost pa zato slabšanje ponudbe doma,

- širjenje kvazi sociale, financiranje nepotrebnih objektov in prireditvev itd.,

- naraščanje administrativne intervencije države (zlasti federacije), naraščanje proračunske porabe prek meje naše produktivne sposobnosti, vzdrževanje velikega, dragega in pogosto neučinkovitega državnega aparata,

- zapiranje gospodarstva (združenega dela) v meje republik, pokrajini pa celo občin oziroma regij ter s tem zmanjševanje enotnosti jugoslovskega gospodarskega sistema in trga.

Za mnoge je beseda *stabilizacija* stanje, ki nas bo rešilo vsega zla. Politiki ji dajejo glavno besedo.⁴ Ali je to res?

Stabilizacija v strogem ekonomskem jeziku pomeni ustalitev-umiritev cen. To pa gotovo ne more biti niti edini niti glavni cilj našega nadaljnjega razvoja, poleg tega umiritev cen ni mogoča, ne da bi razrešili vsaj nekatera protislovja.

Drugi zopet namesto besede stabilizacija uporabljajo besedo *reforma*. Reforma česa? Reformatorji odgovarjajo: potrebna je reforma našega obnašanja. Vprašanje je zopet, od kod naj pride do sprememb v obnašanju?

Tretji, zlasti radikalno usmerjeni filozofi, so za nadaljevanje *revolucije*. Toda bojim se, da revolucija – kot si jo zamišljajo – ne bi izboljšala atmosfere za učinkovitejše gospodarjenje. Stabilizacija gospodarstva zahteva tudi stabilizacijo, ne pa rušenje institucij.

Kje je rešitev?

Za nami so republiški kongresi in 12. kongres ZK, kongres sindikatov; imamo prve dokumente komisije za stabilizacijo. Drugače povedano: ni pomanjkanja dokumentov. Pa vendar ne steče premišljeno, množično podprto gibanje. Edino plodovitost imamo na področju delovanja klasične države.

Potemtakem mora biti *inertnost protislovij* globlje narave. *Osebnost sem mnenja:*

1. da vendar nismo opravili dovolj temeljite, kompleksne, dialektično-kritične analize vseh protislovij, ki so danes značilna za našo družbo;

2. da se v kriznih pojavih naše družbe odseva tudi določena splošna kriza socialističnih idej, socialističnega gibanja ter socialistične prakse v svetovnih razmerah;

3. da je v zadnjih letih prišlo pri razreševanju pglavitnih vprašanj našega nadaljnjega razvoja sistema in družbe do precejšnjih razlik med republikami in pokrajinami oziroma v samem vodstvu, pa odtod tudi pomanjkanje tiste učinkovitosti skupnega, enotnega reševanja problemov, ki so se nagrmadili pred našo družbo;

4. da delovne množice ali menijo, da problemi niso tako težki, ali pa so prepričane, da do večjih, bistvenih sprememb ne bo prišlo;

5. da niti gospodarski niti politični sistem nista zadovoljivo opravila tiste svoje vloge pri sprotne razreševanju protislovij, ki jo vsak sistem mora opraviti na temelju povratnih zvez (seveda ob asistenci tekoče politike).

Poudarek mojega razmišljanja o razreševanju protislovij naše družbe je zato *na političnem in na gospodarskem sistemu oziroma ureditvi*.

a) *Politični sistem* moramo nadalje razviti in utrditi, kajti le tako bomo lahko oblikovali učinkovitejši gospodarski sistem oziroma mehanizem, pa tudi gospodarsko politiko.

⁴ Videti naslov poročila v Delu: »Vsa dejavnost ZK je usmerjena v izvajanje stabilizacijskih nalog« (21. 9. 1982).

Nam je potreben danes takšen politični sistem, 1. ki bo še bolj uveljavil delavca-proizvajalca (v širšem pomenu besede) in njegovo delovno organizacijo kot temeljnega gospodarskega in družbenega subjekta, kot nosilca razvoja, 2. ki bo omogočil enotnejši gospodarski prostor in sistem, 3. ki bo omogočil celovitejše uveljavljanje demokratičnega mehanizma pluralizma konstruktivnih idej, zamisli, interesov pri razreševanju družbenih problemov, 4. ki bo oblikoval učinkovit selekcijski, sintetizirajoč mehanizem za sprejemanje najboljših rešitev, 5. ki bo razvil učinkovito kontrolo nad razreševanjem problemov z demokratičnim bojem nasprotij (mnenj, idej, interesov) kot »konstruktivno socialistično opozicijo«.

b) Le tako bi dobili ustrezen institucionalni okvir za razvijanje ustreznega gospodarskega sistema (kot urejene celote institucionalnih ekonomskih instrumentov, pa tudi dolgoročno (plansko) vgrajenih gospodarsko-političnih intervencij), ki bi relativno avtonomno in objektivno »sam« sproti razreševal večino protislovij že ob nastajanju. Seveda z roko v roki s političnim sistemom, brez prevlade enega ali drugega. Protislovja so vedno večlastnostna in večdimenzionalna, zato jih lahko razrešujemo le z združenimi močmi.

Takšen demokratični gospodarsko-politični sistem pa zahteva tudi drugačen družbeni (državni) intervencijski mehanizem. S škarjami in rezanjem ni mogoče razumno urejati in usmerjati sodobnega, socialistično naravnane gospodarstva. Za ekonomskimi agregati so ljudje, razredi, sloji, skupine itd. s svojimi potrebami, interesi.

V tem pomenu je Marxova politična ekonomija še vedno živa, aktualna. Vsebinski *integralno razvite delavsko-samoupravne ekonomike* ne ustreza niti neoklasična, mikropotrošniška, homo oeconomicus teorija niti keynesijanska etatiistična, makro-agregatna teorija in politika manipuliranega povpraševanja. Integralno razvito delavsko samoupravno ekonomiko je potrebno zgraditi na produkcijski-razvojni teoriji, ob upoštevanju ne le končnih individualnih, skupnih in splošnih potreb, ampak tudi preostalega okolja, to je tako naravnane okolja, v katerem živimo, kot naše civilizacijske, kulturne dediščine.

Takšna integralno razvita delavsko-samoupravna ekonomika pa bo zaživela le, če se bo opirala na tri stebre: na delo, na znanje in znanost ter na progresivno zavest (kulturo) delovnega človeka, ki bo renovirala produkcijske in druge odnose vedno sprotno, tedaj in v takšni meri, ko in kolikor bo to omogočala nova stopnja v razvoju.

V okviru tako zasnovanega gospodarskega in političnega sistema se bo potrebno spopasti z vsemi problemi (nesorazmerji, protislovji), ki sem jih navedel (ali pa jih tudi nisem), še posebej pa zmanjšati temeljno protislovje. Seveda pa si ne delajmo utvar, da bo kdajkoli obstajala družba, ki bo brez protislovij (zavedajoč se pri tem tegale pomembnega sklepa: da bomo nastala protislovja uspešno razreševali le, če se bomo zavedali, da je

ena zgodovinska faza v našem razvoju končana in da začenjamo z novo, ki bo morala temeljiti na novih, kvalitetnih dejavnikih razvoja).

Za takšnim inoviranim sistemom in politiko pa mora stati množično politično gibanje z delavskim razredom na čelu.

O sami fiziognomiji samoupravnega gospodarskega sistema sem v preteklosti dovolj pisal, pa zato idej v tem zapisu ne bom ponavljal.⁵

⁵ Videti dve moji zgodnejši razpravi: *Privredni sistem i stabilizacija*, Ekonomist 1967, št. 1-4 ter *Politično ekonomski aspekt daljega razvoja jugoslovenskega privrednega uređenja*, Beograd, SEJ, 1970 in knjigo *Teoretični problemi naše družbene in gospodarske ureditve*, 2. knjiga, Ljubljana, MK, 1974.

O kriznih pojavih v mednacionalnih odnosih

(sociološki prispevek k njihovemu razkrivanju in preseganju)

Krizni pojavi v jugoslovanski družbi

Z družbeno krizo razumemo takšno zaostreno stopnjo družbenih konfliktov in nasprotij, ki zahteva temeljite družbene spremembe. Družbeni razvoj se znajde na razpotju: ali bodo v njem prevladali pozitivni razvojni trendi, ali pa bodo prevladali konservativni, regresivni trendi družbenega dogajanja. Krizni pojavi so vrhunec v konfliktnih odnosih, odločilni trenutek ali odločilno obdobje, ki zahteva spremembe. Značilnost družbene krize je tudi negotovost glede tega, v katero smer se bo obrnil tok prihodnjega družbenega razvoja. Negotovost družbene krize zadeva učinke socialne kontrole v zvezi z uspešnim usmerjanjem družbenega dogajanja k temeljnim družbenim ciljem.

Teoretično je potrebno razločevati med družbeno krizo in kriznimi pojavi. Družbena kriza zadeva vse bistvene segmente globalne družbene strukture in prodira v globino temeljnih družbenih sestavin. Izhodi iz družbene krize so mogoči z revolucionarnimi družbenimi spremembami. Posledice družbene krize zahtevajo dolgoročno razreševanje.

Krizni pojavi nastajajo v posameznih segmentih družbe in med njimi, pač glede na intenzivnost pojavljanja (površinski, globlji krizni pojavi), prihaja do skladnosti in neskladnosti. Kadar krizni pojavi niso vsestransko razširjeni in kadar prizadevajo površino družbenih struktur, so iz teh parcialnih kriznih pojavov mogoči izhodi z evolucijskimi reformami. Površinske krizne pojave je mogoče razreševati v krajših časovnih obdobjih.¹

Zastavlja se vprašanje o obstoju družbene krize ali kriznih pojavov v sodobni jugoslovanski družbi. Proučevanja in opazovanja družbenih

¹ Dictionary of Sociology, Littlefield, Adams, New Jersey 1962, str. 280. P. Klinar: Krizni pojavi, Teorija in praksa, št. 9-10/1982.

odnosov² pokažejo, da v jugoslovanski družbi obstajajo raznoteri ekonomski, politični in idejni krizni pojavi. Intenzivnost kriznih pojavov je v posameznih področjih Jugoslavije in v posameznih družbenih segmentih različna. Ti krizni pojavi so glede na intenzivnost svojega pojavljanja, glede na pojavne oblike, ipd. zelo različni. Kakšen kriterij velja uporabljati za ugotavljanje kriznih pojavov in intenzivnosti njihovega pojavljanja? Stagnacija v razvoju materialnih in subjektivnih produktivnih sil ter stagnacija v razvoju stvarnih samoupravnih odnosov z omejevanjem pojavov družbene neenakosti in odtujenosti so temeljni kriteriji za ugotavljanje obstoja kriznih pojavov. Intenzivnost kriznih pojavov, tj. njihovo prodiranje v globino ali ostajanje na površju, moramo meriti tako, da ugotavljamo, kakšno je oddaljevanje stvarnih družbenih pojavov in odnosov od prej omenjenih temeljnih ciljev družbenega razvoja.

Neskladnost v intenzivnosti kriznih pojavov, neenakomerna razporejenost v družbenih segmentih in v jugoslovanskem prostoru nas navajajo na hipotetični sklep o obstoju kriznih pojavov v naši družbi, kar pomeni, da v naši družbi ne gre za krizo globalne družbene strukture, ki bi pomenila celovito, izrazito intenzivno globinsko krizo ali drugače rečeno: vsestrano razširjenost kriznih pojavov in njihovo skladnost glede na poudarjeno intenzivnost v vseh segmentih družbe.

Krizni pojavi v mednacionalnih odnosih

Mogoče je postaviti hipotezo, da raznoteri krizni pojavi v jugoslovanski družbi vplivajo na krizne pojave v mednacionalnih odnosih in da mednacionalni odnosi izražajo krizne pojave. Pri tem je mogoče ugotoviti, da so krizni pojavi različno intenzivni glede na posamezne vidike mednacionalnih odnosov in da je globina kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih različna v posameznih območjih jugoslovanske družbe. Katere kriterije velja uporabljati za ugotavljanje kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih? Neuresničevanje in oddaljevanje od temeljnih ciljev, ki težijo k spoštovanju narodnih posebnosti, enakopravnosti, bratstvu in enotnosti narodov in narodnosti, njihovem sodelovanju, zblíževanju in povezanosti, sporazumevanju, utrjevanju solidarnosti in vzajemnosti. Med temeljne cilje nacionalnih odnosov sodi tudi zagotavljanje možnosti za razvoj svobode, suverenosti narodov in narodnosti ter ustvarjanje možnosti za njihov vsestranski razvoj v socialističnem samoupravljanju.³

Regresivni nacionalizmi

Temeljne cilje mednacionalnih odnosov ogrožajo raznotere vrste negativnih – regresivnih nacionalizmov, s katerimi se soočamo v sodobni

² Sodobna jugoslovanska družba. Sociološko raziskovanje vzrokov krize in možnosti izhodov. JUS, okrogla miza, 27. in 28. maj 1982, Ljubljana.

³ Resolucija 12. kongresa ZKJ, Delo, 1. 7. 1982.

Resolucija 11. kongresa ZKJ, Komunist, Ljubljana 1978, str. 110, 144, 145, 181.

jugoslovanski družbi. Gre za pojave *unitarizma*, ki temelji na zapostavljanju narodov, na asimilaciji in odpravi etničnih značilnosti narodov in narodnosti. Unitarizem je identičen z etatistično-birokratskim centralizmom. V njem so težnje po favoriziranju največjega, najštevilčnejšega državotvornega naroda. Unitarizem, kakršen se pojavlja v Jugoslaviji, moramo označiti kot nacionalizem večjega naroda, ki ima svoje korenine že v preteklosti in zaradi tega kot nevarno obliko nacionalizma, to je kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih. Unitarizem si prizadeva z administrativnimi sredstvi ustvariti nov jugoslovanski narod, umetno nadnacionalno tvorbo, kar pa pomeni le razširitev največjega naroda. Unitarizem je mogoče označevati tudi kot veliko-državni šovinizem, ki zbuja mržnjo do narodov in narodnosti ter skuša z raznarodovalno politiko zagotoviti superiornost največjega naroda v sklopu nove nadnacionalne tvorbe.

Partikularistični nacionalizem izhaja iz lastnih narodovih interesov. Je ozko usmerjen in otežuje ali onemogoča sodelovanje med narodi. Zaradi tega škoduje procesu integracije, širši delitvi dela in zapira narod v omejene nacionalne okvire. Usmeritev te vrste nacionalizma izhaja iz hegemonije enega naroda nad drugimi, saj je temelj vsakršnega negativnega nacionalizma etnocentrizem, kar pomeni neenakopravne odnose med narodi, superiornost nad drugimi narodi in vrednotenje drugih z vsiljevanjem svojih norm in vrednot. V Jugoslovanski družbi se pojavlja partikularistični nacionalizem pri manjših in večjih narodih in narodnostih, pri tistih, ki jih štejemo med ekonomsko razvitejše, kakor tudi pri tistih, ki so manj razviti.

V okviru nacionalističnega partikularizma se porajajo ekstremnejše pojavne oblike šovinizma, pa tudi revanšizma in separatizma. Za vse pojavne oblike negativnega nacionalizma je značilno, da imajo zelo različne družbene izvore (ekonomske, politične, kulturne, ipd.), in da so v izrazitem nasprotju z načeli samoupravnih mednacionalnih odnosov. Nacionalizmi pomenijo obnavljanje pojavov družbene neenakosti v mednacionalnih odnosih ali – drugače rečeno – oddaljevanje od načel enakopravnosti narodov in razvijanja družbene enakosti in sodelovanja v mednacionalnih odnosih. Razširitev pojavov različnih nacionalizmov moremo šteti kot izražanje kriznih pojavov.

Pojave negativnih nacionalizmov uvrščamo med disjunktivne – oddaljevalne procese socialne dezorganizacije. Ti pojavi omejujejo kohezivnost širše družbene skupnosti in otežujejo ali onemogočajo uresničevanje njenih temeljnih ciljev. Lahko prerastejo v socialno patološke pojave. Pojavne oblike nacionalizmov so povezane s procesi diskriminacije, segregacije, etnične stratifikacije; štejemo jih kot zaostrene konflikte v mednacionalnih odnosih, ki imajo znake kriznih družbenih pojavov.⁴

⁴ R. Rizman: Marksizem in nacionalno vprašanje. Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, str. 301–311.

E. Kardelj: Aktualni problemi razvoja mednacionalnih odnosov v naši družbi, Problemi naše socialistične graditve VII. DZS, Ljubljana 1968, str. 342–343. P. Klinar: Mednarodne migracije. Obzorja Maribor, 1976, str. 216–218.

Pregled kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih pokaže, da gre za najbolj intenzivne krizne pojave na Kosovu. Kosovski dogodki leta 1981, pred tem in kasneje kažejo na to, da tam že dalj časa obstaja kriza v mednacionalnih odnosih. Na tem področju se soočajo različne pojavne oblike nacionalizmov in ena oblika spodbuja drugo. Unitarizem spodbuja albanski nacionalizem, ta pa spet unitarizem in srbski nacionalizem. Kosovski dogodki odmevajo po Jugoslaviji in prispevajo k razširjanju kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih. Posledice kosovskih dogodkov se kažejo tudi v tujini, v delovanju ekstremne protijugoslovanske politične emigracije.

Ob upoštevanju raziskave slovenskega javnega mnenja leta 1982, opravljene na Raziskovalnem inštitutu FSPN, moremo soditi, da so kosovski dogodki vplivali na zniževanje pozitivnih splošnih ocen o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji, kar ustreza stvarnosti, saj kosovski dogodki in tudi druga dogajanja, ki zadevajo mednacionalne odnose, kažejo na navzočnost kriznih pojavov v odnosih med narodi in narodnostmi.

Ugotovimo lahko, da so kosovski dogodki vplivali tudi na spremembo stališč o pripravljenosti Slovencev za povezovanje s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Pri Slovencih upadajo stališča o pripravljenosti vstopati s pripadniki drugih narodov in narodnosti v prijateljske odnose, pripravljenost vstopanja v intimne primarne odnose (zakonske skupnosti) s pripadniki drugih narodov in narodnosti pa je izražena z nižjimi deleži pritrdilnih stališč.

Deleži stališč, ki izražajo etnično distanco, so najvišji za pripadnike albanske narodnosti. Povečani deleži stališč, ki odsevajo etnično distanco do Albancev in opazno znižanje⁵ deležev stališč o razvijanju prijateljskih odnosov z njimi kažejo na to, da so kosovski dogodki v Sloveniji vplivali na stališča, ki zadevajo etnično bližino in oddaljenost Slovencev do pripadnikov drugih narodov in narodnosti, še posebej Albancev.

Zviševanje deležev ocen o ogroženosti domačinov zaradi notranjih imigracij v Slovenijo moremo deloma pripisati tudi kosovskim dogodkom.

Naraščanje stališč o etnični distanci, ki se poraja v odnosu do Albancev s Kosova, povečevanje deležev stališč, ki kažejo na endogamno zapiranje Slovencev ter na njihovo ogroženost zaradi priseljevanja delavcev iz drugih republik in pokrajin, odseva dogajanja na Kosovu, njihovo interpretacijo v javnih komunikacijskih sredstvih, ocene v javnosti.

Nacionalizmi, ki se pojavljajo na Kosovu, rojevajo elemente nacionalizmov tudi v drugih področjih Jugoslavije.

Kosovski dogodki so vplivali tudi na spremembe stališč Slovencev o pomoči manj razvitim republikam in pokrajinam za njihov hitrejši razvoj.

⁵ Kadar govorimo o zvišanju ali znižanju deležev stališč, pomeni to primerjavo deležev stališč iz raziskave SJM 1982, z deleži stališč iz raziskave 1980.

V javnosti so prodrle informacije o nesmotrnih gospodarsko in razvojno neutemeljenih investicijah na Kosovu. Deleži skrajno solidarističnih stališč o odnosih med razvitimi in manj razvitimi republikami v Jugoslaviji so upadli, kar kaže na premike od skrajnih, enostranskih ideoloških stališč k stvarnejšim, bolj ekonomsko utemeljenim solidarnostnim pogledom na odnose med razvitimi in nerazvitimi republikami v Jugoslaviji. Opozoriti pa velja še na minimalno zviševanje nizkih deležev partikularistično-nacionalističnih stališč o ekonomskih odnosih med bolj in manj razvitimi republikami.

Zviševanje deležev stališč o dezintegracijskih dejavnikih in zniževanje deležev stališč o integracijskih dejavnikih v mednacionalnih odnosih opozarja na obstoj kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih, med katerimi, glede na svojo zaostrenost, gotovo izstopajo odnosi na Kosovu.

Posebej velja omeniti, da se ocene o samoupravljanju in socializmu kot integracijskem dejavniku znižujejo, naraščajo po ocene o državno-oblastnih dejavnikih v integracijskih procesih med narodi in narodnostmi v Jugoslaviji. Med dezintegracijskimi dejavniki pa je bolj poudarjen pomen različnih delovnih navad v Jugoslaviji. Očiten je vpliv kosovskih dogodkov na takšne spremembe ocen o pomenu integracijskih in dezintegracijskih dejavnikov v odnosih med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi.

Stališča o kosovskih dogodkih

Iz dosedanjega razglabljanja sledi, da so kosovski dogodki vplivali na stališča Slovencev o mednacionalnih odnosih. Hkrati moremo omeniti nekatere sklope ocen slovenskega javnega mnenja, ki zadevajo dogajanja na Kosovu. Raziskovalni podatki opozarjajo na prizadetost, ki je nastala zaradi kosovskih dogajanj, kar pomeni, da je široko prodrlo prepričanje o pomenu teh dogodkov za širšo jugoslovansko družbeno skupnost (vplivanje kosovskih dogodkov na mednacionalne odnose v slovenski družbi smo že obravnavali). Lahko tudi sklepamo, da prizadete ocene izražajo tudi razumevanje resnosti teh kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih in zaskrbljenost zaradi njih. Morda moremo prizadetost razumeti tudi kot izraz zavedanja kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih, kar utegne vplivati na odgovornejše ravnanje pri iskanju izhodov iz te vrste kriznih pojavov.

Med objektivnimi vzroki dogajanja v pokrajini in neposrednimi subjektivnimi krivci tega dogajanja so nekatere povezave. Raziskovalni podatki kažejo, da slovenski anketiranci iščejo krivce za dogajanja na Kosovu predvsem doma in v manjši meri med zunanji silami. Med notranji krivci so v ospredju predvsem takratno politično vodstvo Kosova in gospodarstveniki, v manjši meri pa so kot krivci teh dogodkov omenjeni mladina in študenti, učitelji ter profesorji in odgovorni v federa-

ciji ter republiki Srbiji. Med zunanji krivci omenjajo sile, ki delujejo proti Kosovu iz LR Albanije in politično emigracijo iz Kosova. Prikazana stališča ocenjujemo kot takšna, ki so se približala stvarnim ocenam o subjektivnih krivcih dogajanja na Kosovu. Subjektivno krivdo je treba povezati z objektivnimi vzroki, kot so: ekonomska in družbena nerazvitanost, zapleteni nacionalni odnosi, specifičnost albanske narodnosti na Kosovu ipd. Iz raziskovalnih rezultatov sledi tudi pravilna ugotovitev, da je dogajanja na Kosovu potrebno pripisati pretežno notranjim vzrokom in da birokratsko upravljanje, prikrivanje dejanskega stanja, ekonomsko neutemeljene investicije, neustrezna šolska politika ipd. – vodijo do družbene krize in še posebej do krize mednacionalnih odnosov. Krivci za izbruh kosovskih dogodkov so kršili temeljna načela o razvijanju nacionalnih odnosov v Jugoslaviji in povzročili medsebojno oddaljevanje in konflikte med narodi in narodnostmi na Kosovu, pa tudi v Jugoslaviji.

V zvezi z raziskovanjem kriznih pojavov je pomembna ocena njihove intenzivnosti. Da gre na Kosovu za globoko krizo, dokazujejo tudi raziskovalni podatki, iz katerih sledi, da je urejanje zadev na Kosovu potrebno razumeti kot dolgotrajen proces. Iz tega tudi sledi, da bo kosovska kriza mednacionalnih odnosov dalj časa prizadevala celotno jugoslovansko družbo.

Dogodke na Kosovu ocenjujemo kot izbruh ekstremnega albanskega nacionalizma – šovinizma, ki je dobival tudi znake separatizma. Ti pojavi nacionalizma so imeli dovolj široko zaledje, ker je pokrajina ekonomsko nerazvita, ker so jo pretresali krizni ekonomski pojavi z dokajšnjo nezaposlenostjo, in ker je v njej prihajalo do opaznih pojavov družbene neenakosti. Procesi demokratičnega samoupravljanja so bili slabo razviti. V takšnih razmerah je bilo veliko možnosti za birokratsko vzpodbujanje nacionalizma, razširjanje šovinističnih informacij in za birokratske pritisk, usmerjene na pridobivanje sredstev za hitrejši razvoj Kosova, ki so se trošila premalo ekonomsko premišljeno. Albanski nacionalizem je bil vzpodbujen s številčno večino pripadnikov albanske narodnosti na Kosovu in s hujskanji, ki so prihajala iz sosednje LR Albanije.

Prezreti ne kaže zapletenih razmerij, ki so v tem, da je narod razdeljen na dvoje držav s povsem drugačnimi družbenimi razmerami in družbenopolitično ureditvijo. Albanska narodnost v Jugoslaviji je zelo številčna in doživlja demografsko eksplozijo. Opozoriti velja na intenzivne unitaristične pritisk na Albance Kosova in na pojave velikosrbskega nacionalizma, ki so delovali v stari Jugoslaviji in tudi v novi Jugoslaviji od sredine šestdesetih let. Unitaristični centralizem in srbski nacionalizem sta vzpodbujala albanski nacionalizem in obratno, albanski nacionalizem je spodbujal unitaristični centralizem in srbski nacionalizem.

K pojavljanju različnih nacionalizmov je prispevala tudi kulturna različnost narodov in narodnosti, ki živijo na Kosovu in pa razlike v razredni slojevski strukturi med pripadniki narodov in narodnosti na Kosovu. Nacionalizmi so se povezali z drugimi razširjenimi pojavi socialne

dezorganizacije (anomija, nespoštovanje pravnih norm, državljanska in delovna nedisciplina, nered, ipd.). Globina krize mednacionalnih odnosov na Kosovu se kaže v tem, da je albanski nacionalizem usmerjen v rušenje Jugoslavije in njenega samoupravnega sistema. V tej luči je treba gledati tudi na pojave unitarističnega centralizma. Globino krize nacionalnih odnosov ilustrirajo nemiri in izgredi v letu 1981, dolgotrajni pritiski na izseljevanje Srbov in Črnogorcev iz Kosova, fizični spopadi, napadi na materialne in kulturne dobrine, hujskaške parole, širjenje dezinformacij, prikrita solidarnost z izgredniki, sabotaže pri delu, nacionalizmi v delovanju državnih organov in v kadrovske politiki ipd.⁶

Izvori kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih

1. Stališča o informiranosti o narodih in narodnostih

Raziskovanje izvorov kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih je mogoče začeti pri različnih vidikih medsebojne informiranosti o narodih in narodnostih. Zbrani raziskovalni podatki⁷ kažejo na majhno ekonomsko, kulturno, pa tudi politično poznavanje drugih narodov in narodnosti. Ekonomska neseznanjenost z nacionalnimi dohodki, pomembnimi delovnimi organizacijami iz drugih republik in pokrajin se giblje od 38 do 65%. Nepoznavanje osebnosti iz nacionalne zgodovine, kulturnih osebnosti in pomembnih zgodovinskih dogodkov drugih narodov in narodnosti je še večje in se giblje od 38 do 89%. Pri tem pa je še treba reči, da se v Jugoslaviji kaže izrazito neenakomerna seznanjenost. Kulturna seznanjenost z dosežki manjših jugoslovanskih narodov in narodnosti je še posebej nezadostna. Opazno je na primer, da so pripadniki Kosova najslabše informirani o dogajanjih v drugih republikah in v Vojvodini, in da tudi pripadniki drugih narodov in narodnosti o Kosovu (pred kosovskimi dogodki leta 1981) malo vedo. Medsebojna informiranost znotraj srbohrvatskega področja je še zadovoljiva, neustrezna pa informiranost tega področja o nesrbohrvatskih nacionalnih območjih.

Prav tako je razvidno, da obstaja neustrezna informiranost med slovenskim, makedonskim in kosovskim družbenopolitičnim in kulturnim prostorom. Do podobnih raziskovalnih rezultatov o neenakomerni seznanjenosti prihajajo raziskave v Sloveniji.⁸ Seznanjenost Slovencev z dogajanjem na Hrvaškem in v Srbiji je še zadovoljiva, večja neinformiranost pa se kaže v zvezi z dogajanjem v Makedoniji, na Kosovu (pred kosovskimi dogodki leta 1981), pa tudi v BiH, Črni gori in v Vojvodini. V zvezi z mednacionalno seznanjenostjo je treba še reči, da gre v veliki meri za

⁶ P. Klinar: O mednacionalnih in medrepublikanskih odnosih. SJM 82. Pročilo RI FSPN, Ljubljana 1982.

⁷ Raziskava: Informiranost građana Jugoslavije o važnim društvenim pitanjima. Institut društvenih nauka, Beograd 1980.

⁸ Raziskava Slovensko javno mnenje 1980 – RI FSPN.

P. Klinar: O informiranosti med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi ter odnosih med njimi; Posvetovanje JUS Beograd, 26. 10. 1981, str. 12 (razmnoženo).

nepoglobljeno seznanjenost, ki se pridobiva prek množičnih komunikacijskih sredstev. Pomembni razširjevalci informacij so šola in družina. Pri tem pa se zastavlja problem razširjanja aktualnih informacij v manj razvitih okoljih, kjer je osnovni informator šola in kjer množična komunikacijska sredstva še niso dovolj razširjena.

Raziskava o informiranosti Slovencev o kosovskih dogodkih leta 1982⁹ kaže, da je delež dobro informiranih premajhen. O razmerah na Kosovu pred letom 1981 je bilo v Jugoslaviji premalo informacij in še te so bile nepopolne in enostranske. Zaradi neobjektivnih in nepopolnih informacij o razmerah na Kosovu, ki so prikrivale dejansko stanje, je bila jugoslovanska javnost ob izbruhu kosovskih dogodkov leta 1981 presenečena in prizadeta. Tudi informacije neposredno po kosovskih dogodkih so bile skope in nepopolne in šele čez čas so sledile natančnejše in popolnejše informacije. Sedanje kosovske razmere so še zmeraj v središču pozornosti javnosti, ki jo zanima učinkovitost ukrepov, usmerjenih v odpravljanje vzrokov krize in v normalizacijo razmer. Ker so sedaj informacije o Kosovu na voljo, lahko sodimo, da med neinformiranimi in slabo informiranimi Slovenci ni dovolj interesa za dogajanja na Kosovu.

Na splošno moremo reči, da je neinformiranost o drugih narodih in narodnostih, republikah in pokrajinah, ki je visoka, povezana s premajhno odprtostjo množičnih komunikacijskih sredstev, z izmenjavo kulturnih in drugih dosežkov in dobrin, z nezadostno razvitostjo neposrednega sodelovanja. Zaradi tega je interes za informacije o drugih narodih in narodnostih neredko nizek, več pa je možnosti za širjenje negativnih predsodkov in stereotipov ter pojavov negativnega nacionalizma.

2. Stališča o povezanosti z drugimi republikami

S problemi obveščenosti o drugih narodih in narodnostih lahko povežemo še ocene o povezanosti z drugimi republikami, kar je mogoče razumeti tudi kot povezanost z drugimi narodi in narodnostmi. Znano je, da so gospodarske, kulturne, znanstvene in druge vezi med republikami slabo razvite. Zapiranje republik v lastne okvire, zapiranje ekonomskih tržišč, to je izraz lokalizmov in partikularističnega nacionalizma. Republike so razvijale svoje sisteme, ki so bili premalo povezani med seboj in integrirani v skupni jugoslovanski sistem. Jugoslavijo prizdevajo procesi premajhne funkcionalne integracije, majhnih republiških in pokrajinskih sistemov.

Slovenski anketiranci o povezanosti z drugimi republikami sodijo pozitivno. Ta njihova stališča moremo označiti kot premalo kritična, hkrati pa sodimo, da postavljajo nizke kriterije za medrepubliško in mednacionalno sodelovanje. Mogoče so premalo seznanjeni s pojavi republiških lokalizmov, morda pa je v takšnih sodbah najti tudi zado-

⁹ P. Kliner: O mednacionalnih in medrepubliških odnosih, *SJM* 82, str. 28-30.

voljstvo s sedanjim nerazvitim povezovanjem in z dokajšnjo zaprtostjo v republiške meje, kar pa že lahko označimo kot zametke nacionalističnega, ali republiškega partikularizma.¹⁰

3. Splošne ocene mednacionalnih odnosov

Če opazujemo letošnje rezultate raziskovanja slovenskega javnega mnenja, lahko ugotovimo, da so splošne ocene mednacionalnih odnosov pozitivne. Te zadevajo odnose med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi, odnose med Slovenci in pripadniki italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji, med Slovenci in delavci iz drugih republik in pokrajin. Primerjave letošnjih stališč s stališči v prejšnjih raziskovalnih obdobjih odkrivajo spremembe v stališčih in nas opozarjajo na pojavljanje zapletov v mednacionalnih odnosih. Prav tako razkriva te zaplete raziskovanje bolj konkretnih ravni mednacionalnih odnosov. Potem, ko smo ugotovili vpliv kosovskih dogodkov na spremembe stališč o mednacionalnih odnosih v Sloveniji in nekatere izvore nacionalističnih pojavov, je treba z raziskovanjem v tej smeri še nadaljevati in razkriti morebitne izvore nacionalizmov v Sloveniji. Raziskovanje izvorov nacionalizmov in njihovih pojavnih oblik nas vodi do sklepanja o obstoju zametkov kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih.

Ponavljamo ugotovitev, da so kosovski dogodki vplivali tudi na zaplete v mednacionalnih odnosih v Sloveniji, kar smo že prikazali s pomočjo analize stališč in spremembe stališč, ki zadevajo mednacionalne odnose. Mednacionalni odnosi, ki so neodvisni od kosovskih dogodkov, so ocenjeni z nespremenjenimi pozitivnimi ocenami. To so odnosi med Slovenci in obema narodnostima, ki živita v Sloveniji. Kljub nekaterim problemom lahko ugotovimo, da v tem sklopu odnosov ni pričakovati izvorov nacionalizmov ali zametkov konfliktov v mednacionalnih odnosih.

4. Stališča o delavcih iz drugih republik in pokrajin

Raziskovalni podatki nas opozarjajo na obstoj problemov, ki se pojavljajo med domačini in delavci iz drugih republik. Ti problemi so bolj izraziti v kraju bivanja, kot na delovnem mestu. Omenjeni problemi niso le posledica kosovskih dogodkov, marveč predvsem kriznih gospodarskih razmer. Opozoriti velja, da se v letošnji raziskavi opazno povečujejo deleži stališč o ogroženosti Slovencev zaradi priseljevanja delavcev iz drugih republik. Slovenci izražajo svojo ogroženost na področju zaposlovanja in v zvezi s slovenskim jezikom ter narodnostnimi značilnostmi. Te ugotovitve opozarjajo na latentne konflikte, ki morejo prerasti v nacionalistične pojave. V kriznih razmerah bodo pritiski delovne sile iz nerazvitih področij Jugoslavije vse večji, mogoče je pričakovati različne vrste ilegal-

¹⁰ Ibidem, str. 31, 32.

nega zaposlovanja, pa tudi omejevanje pravic in grobo izkoriščanje delavcev iz drugih republik ipd. V takšnih razmerah se med domačini množijo pojavi ksenofobije, diskriminacije, negativni predsodki in stereotipi, kar pomeni obstoj zaostrenih nacionalnih konfliktov, ki povzročajo krizo v mednacionalnih odnosih.

5. Stališča o pripravljenosti povezovanja s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti

Pozornost moramo nameniti tudi diferenciranim stališčem o vstopanju v prijateljske odnose s pripadniki jugoslovanskih narodov in narodnosti ter maloštevilčnim stališčem, ki nas opozarjajo na pojave etnične distance do pripadnikov narodov in narodnosti, ki so kulturno različni in geografsko bolj oddaljeni. Slovenci v glavnem niso pripravljeni vstopati v primarne (družinske) odnose s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, kar lahko označimo kot endogamno zapiranje Slovencev v intimnih primarnih odnosih. Stališča o pripravljenosti vstopanja v intimne primarne odnose s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti in stališča o razvijanju prijateljskih odnosov z njimi, upadajo. Krizni pojavi vplivajo na pojave etnične distance in na zaprtost etničnih skupnosti, kar je povezano z medetničnimi komunikacijami in sodelovanjem. Pojave etnične distance, ki je zaenkrat še minimalno izražena in etnične zaprtosti, ki se nakazuje v primarnih odnosih, moremo razumeti kot zametke kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih.

6. Stališča o integracijskih in dezintegracijskih dejavnikih v mednacionalnih odnosih

Zviševanje deležev ocen o dezintegracijskih dejavnikih in zniževanje deležev ocen o integracijskih dejavnikih v mednacionalnih odnosih je naslednji izvor morebitnih kriznih pojavov, ki ga je potrebno pazljivo analizirati. Med izrazitimi dejavniki, ki povezujejo jugoslovanske narode in narodnosti, se kaže moralno načelo bratstva in enotnosti ter tradicije NOB. Kot srednje poudarjeni integracijski dejavniki so ocenjeni: samoupravljanje in socializem ter država in obramba ter JLA. Nižje deleže pa namenjajo anketiranci tradicionalni narodnostni sorodnosti in ZK. Na zaplete v mednacionalnih odnosih kaže to, da se integracijske ocene o pomembnih omenjenih dejavnikih (bratstvo in enotnost, samoupravljanje, ZK) znižujejo, naraščajo pa integracijske ocene o dejavnikih: obramba in JLA ter narodnostna sorodnost. Te ugotovitve o spremembi stališč veljajo za kratkoročno obdobje, od l. 1980 do 1982.

Med izrazitimi dezintegracijskimi dejavniki so omenjeni: različnost jezikov, verska pripadnost in različne delovne navade. Srednji pomen pripisujejo anketiranci življenjskemu standardu in kulturni tradiciji kot dezintegracijskima dejavnikoma. Kot manj pomembni dezintegracijski

dejavniki pa so omenjeni: gospodarske koristi, redoljubnost in urejenost. Dezintegracijski dejavniki so tedaj – posplošeno rečeno: tradicionalno-kulturne razlike in sodobni ekonomski problemi. Naraščanje deležev dezintegracijskih ocen v obdobju 1980–1982 za dejavnike: delovne navade, verska pripadnost, kulturne tradicije, gospodarske koristi, govori za obstoj zapletov v nacionalnih odnosih.

Povezovanje med narodi in narodnostmi, ki temelji na moralnem načelu in tradiciji NOB ter tudi na oblastno-državnih dejavnikih, utegne biti nezadostno, če se ne okrepijo sodobni integracijski dejavniki – procesi samoupravljanja in ZK. Krepitev državno-oblastnih dejavnikov integracije in slabitev samoupravnih izraža krizne pojave v nacionalnih odnosih. Utrjevanje integracijske vloge državno oblastnih dejavnikov v odnosih med narodi lahko štejejo kot izvor kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih, obstoj tradicionalnih kulturnih razlik in sodobnih ekonomskih problemov kot razdruževalnih dejavnikov pa kot nadaljnji izvor nacionalnih konfliktov in morebitnih kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih.

Iz posredovanih stališč o dezintegracijskih dejavnikih moremo sklepati, da se uveljavljanje kulturnega pluralizma v naši večnacionalni skupnosti slabo uresničuje. Prav tako pa je zaskrbljujoče, da so vsi sodobni ekonomski problemi označeni kot dezintegracijski dejavniki v mednacionalnih odnosih. Razlike v delovnih navadah, razlike v življenjskem standardu in gospodarske koristi povzročajo po ocenah iz raziskave slovenskega javnega mnenja razdruževanje narodov in narodnosti. Ekonomska kriza zastruje sodobne ekonomske probleme mednacionalnih odnosov: širijo se negativni stereotipi, ekonomska zaprtost, nestrpnosti, zahteve po uravnilovskem egalitarizmu, birokratskih intervencijah, privilegijih ipd., kar lahko označimo kot pojave ekonomskega nacionalizma ali krizne pojave mednacionalnih odnosov.

7. Stališča o razvoju družbenoekonomskih odnosov med razvitimi in manj razvitimi republikami in pokrajinama

Izvor krize mednacionalnih odnosov utegne biti tudi pomoč razvitejših za hitrejši razvoj manj razvitih republik in pokrajin. Raziskovalni podatki kažejo, da se skrajno solidarnostna stališča znižujejo, da pa prevladujejo solidarna stališča, tj.: da naj bi prihodnji razvoj odnosov med razvitimi in nerazvitimi temeljil na prizadevanjih manj razvitih za svoj razvoj, ob hkratni solidarni pomoči jugoslovanske družbene skupnosti. Ker se partikularistično nacionalistična stališča nekoliko zvišujejo, čeprav so deleži teh ocen nižji, velja opozoriti, da moremo s poglobljanjem ekonomske krize pričakovati upadnje solidarizma in povečevanje nacionalistično-partikularističnih pogledov in ravnanj.¹¹

¹¹ Ibidem, str. 1–28.

P. Kliner: Integracijski in dezintegracijski dejavniki v mednacionalnih odnosih. Strokovno posvetovanje: Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi, Maribor, 17. in 18. 6. 1982. (razmnoženo).

1. Razmere na Kosovu

V svojih raziskovanjih¹² smo se lotili tudi ugotavljanja stališč o možnostih urejanja kosovskih razmer. Slovenski anketiranci vidijo možnosti predvsem v ekonomskem razvoju pokrajine, v zviševanju produktivnosti in delovni disciplini ter v povečevanju zaposlitvenih možnosti. Poudarjajo pomen zagotovitve razmer za enakopravne odnose med narodi in narodnostmi ter za razvoj demokratičnih samoupravnih odnosov. Omenjeni so tudi predlogi za uskladitev razvoja šolstva s potrebami gospodarstva. Ob teh predlogih dolgoročnih ukrepov so omenjeni tudi kratkoročnejši: ugotovitev odgovornosti vodilnih in kaznovanje povzročiteljev neredov in nemirov. Med manj razširjenimi stališči so predlogi za usmerjanje demografske politike in za omejevanje stikov z LR Albanijo.

Nizki deleži predlogov zadevajo urejanje kosovskih zadev s pomočjo vojske. Z večinskimi deleži zavračajo parolo »Kosovo-republika«.

Stališča anketirancev o urejanju kosovskih zadev so skladna z njihovim ugotavljanjem krivcev in vzrokov za krizne razmere na Kosovu (poudarek na dolgoročnih notranjih ukrepih, ugotovitev odgovornosti vodilnih ipd.). Mnogoteri krizni pojavi v pokrajini izvirajo iz njene ekonomske in družbene nerazvitosti ter pojavov družbene neenakosti, kar anketiranci izražajo s poudarjanjem usmeritve na ekonomski razvoj pokrajine. Ekonomski vzroki so temeljni vzroki obstoječih kriznih pojavov v nacionalnih odnosih. Ker je kriza na Kosovu razvidna kot kriza nacionalnih odnosov, so utemeljeni predlogi za zagotavljanje razmer za stvarne enakopravne odnose med narodi in narodnostmi na Kosovu, ne glede na številčnost posamezne etnične skupine. Pri pregledu predlaganih ukrepov izstopa tudi predlog, naj se zadeve razrešuje predvsem z razvojem stvarnega samoupravljanja in manj z administrativnimi prisilnimi ukrepi.¹³

2. Informiranost o narodih in narodnostih

Kosovski dogodki morejo služiti kot primer o tem, kako neinformiranost ali dezinformiranost prispevata k obstoju in h kreptitvi kriznih pojavov. Po našem mnenju do tako globoke družbene krize in še posebej krize mednacionalnih odnosov na Kosovu ne bi moglo priti, če bi bila jugoslovanska javnost objektivno informirana o stvarnih družbenih razmerah v pokrajini. Verjetno bi se bilo mogoče najbolj grobim izbruhom kriznih pojavov izogniti. Ob tem se je treba še posebej vprašati o vlogi sociološkega in drugega družboslovnega raziskovanja v pokrajini. Če bi bile razvite in dopuščene objektivne sociološke raziskave mednacionalnih

¹² Slovensko javno mnenje 1982 – RI FSPN.

¹³ P. Klinar: O mednacionalnih in medrepubliških odnosih, str. 37–42.

odnosov na Kosovu, potem trdimo, da dejanske razmere ne bi morale biti izkrivljeno predstavljene ali prikrite, in da bi se družbena akcija pričela pred izbruhom nemirov. Usmerjanje družbenega razvoja bi bilo verjetno drugačno in krizni pojavi ne bi dosegli takšne globine in obsega.

Družboslovno raziskovanje dejanskih družbenih razmer pa se ne more zaustaviti samo pri ugotavljanju, marveč je treba raziskovalne ugotovitve tudi sporočiti javnosti. Če javnost ni seznanjena ali je neobjektivno seznanjena z izvori sedanjih kriznih pojavov, potem takšno ravnanje odpira nove izvore kriznih pojavov in prispeva k temu, da se krizne spodbude razvijajo v krizne pojave. Presenečenjem in prizadetosti zaradi kosovskih dogodkov bi se mogli izogniti. Hkrati pa sodimo, da bi ob objektivnih informacijah o razmerah na Kosovu bilo mogoče preprečiti ne samo najbolj globoke krizne pojave v pokrajini, ampak tudi posledice kosovskih razmer, ki so učinkovale na nacionalne odnose v Jugoslaviji. Mogoče je tudi zastopati mnenje, da bi objektivne informacije o kosovskih razmerah omejile stopnjo nezainteresiranosti za to dogajanje, s katero se soočamo v Sloveniji po kosovskih dogodkih zaradi poprejšnjega zaprtja informacij in razširjanja dezinformacij.

Objektivne informacije o nacionalnih odnosih, o drugih narodih in narodnostih so nujnost v zvezi s prizadevanji, da se omeji nacionalizme kot izvore mednacionalnih konfliktov. K objektivnosti informacij pa more prispevati družboslovno raziskovanje. Nenavadno je, da pri nas ni skupnih jugoslovanskih raziskav mednacionalnih odnosov. Družboslovni prispevki k obvladovanju kriznih pojavov v nacionalnih odnosih, pa tudi prispevki k omejevanju izbruhov novih kriznih pojavov so pri nas slabo uporabljeni. Množična komunikacijska sredstva bi mogla posredovati več popularnih in poglobljenih informacij (povzetih iz družboslovnih raziskav) o drugih narodih in narodnostih.

Opozoriti velja na druge ustanove (družbenopolitične organizacije, društva, družbenopolitične skupnosti, šole), ki za medsebojno informiranje lahko veliko storijo. Prezreti ne gre izmenjave kulturnih prireditev, ekonomskih dobrin, različnih oblik sodelovanja in združevanja, sodelovanja znanstvenih institucij, širjenja osebnih stikov. Razširjene kvalitetne, učinkovite, vsestranske, relevantne informacije so pogoj za uresničitev temeljnih ciljev razvoja nacionalnih odnosov, to pa pomeni omejevanje nacionalizmov, predsodkov, stereotipov, administrativnih in drugih pritiskov in manipulacij. To je tudi pot za razvoj kulturnega pluralizma: enakopravnosti narodov in narodnosti, ne glede na njihovo številčnost in stopnjo ekonomske razvitosti.¹⁴

3. Problemi delavcev iz drugih republik in pokrajin

Pot k razreševanju problemov, ki prizadevajo delavce iz drugih republik in pokrajin, je raziskovalno spremljanje teh vidikov mednacionalnih

¹⁴ P. Klinar: O informiranosti med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi ter odnosi med njimi.

odnosov. Učinkovito je potrebno razkrivati različne manifestacije nacionalizmov, predsodkov domačinov do tujih delavcev, preprečevati njihovo diskriminacijo in kakršnekoli oblike njihovega ilegalnega dela – povezanega z izkoriščanjem. Javnost kaže obveščati o delovnih in bivalnih razmerah, v katerih živijo delavci iz drugih republik in pokrajin.

Interne imigracije v Slovenijo je treba bolj proučiti in izdelati načela imigracijske politike, ki zahteva več organiziranih priprav za priseljevanje. Imigracijo kaže povezati z razvojnimi načrti delovnih organizacij, občin, republike. Med imigrantskimi področji v Sloveniji in emigrantskimi področji, iz katerih prihajajo delavci v Slovenijo, je treba razviti sodelovanje. Precej prizadevanj bi bilo treba za razvijanje tolerance do drugih nacionalnih kultur, in sicer s seznanjanjem in sodelovanjem z njimi. Gre za težavno nalogo razviti ozračje kulturnega pluralizma in nasprotovanja prisilnim procesom akulturacije in enostranske adaptacije. Potrebno si je veliko več prizadevati, da se prepreči izolacijo delavcev iz drugih republik in pokrajin, ali pa siljenje v prisilno asimilacijo. Pri tem utegnejo biti uporabne številne pozitivne izkušnje, povezane z razreševanjem socialnih in kulturnih problemov narodnosti v slovenski družbi.

4. Stiki med narodi in narodnostmi

Zdi se, da v Sloveniji še obstaja mentaliteta zaprtosti v ozke slovenske okvire in mentaliteta nekakšne samozadostnosti. Razvijanje neposrednih stikov med samoupravnimi subjekti in pripadniki narodov in narodnosti v Jugoslaviji ter uveljavljanje zahtevnejših kriterijev za razvijanje stikov med narodi in narodnostmi utegne omejiti tradicionalno slovensko endogamno zaprtost.

5. Integracijski in dezintegracijski dejavniki v mednacionalnih odnosih

Splošne ugotovitve o integracijskih in dezintegracijskih dejavnikih nakazujejo smer delovanja, skladnega z uresničevanju temeljnih ciljev mednacionalnih odnosov. Seveda pa je operacionalizacija takšnega delovanja bolj zapletena zadeva. Kako torej dosegati trdnejšo integracijo med narodi in narodnostmi? Ob tradicionalnem moralnem načelu bratstva in enotnosti in tradicij NOB bi kazalo tembolj razviti in okrepiti sodobne integracijske dejavnike, ki pomenijo temelje sistema, to je socialistično samoupravljanje in integracijsko vlogo ZK. Afirmacija in utrditev samoupravnega razvijanja nacionalnih odnosov hkrati pomeni utrjevanje solidarnosti in kohezivnosti jugoslovanske skupnosti. Zvezi komunistov se nalaga dolžnost, da se vsestransko ukvarja z mednacionalnimi odnosi, in da je dosledna pri uresničevanju temeljnih načel, na katerih sloni sodelovanje in povezovanje jugoslovanskih narodov in narodnosti. Takšna usmeritev v razvoju nacionalnih odnosov pa narekuje omejevanje oblastno-administrativnega urejanja mednacionalnih odnosov. Treba je

še reči, da kulturne razlike, ki se jih ocenjuje kot dezintegracijske, lahko ob razvoju kulturnega pluralizma prerastejo v integracijske razlike.

Ekonomska integracija je ocenjena kot problematična, saj so sodobni ekonomski dejavniki označeni kot dezintegracijski. Ekonomska integracija pa je temeljna. Do nje je mogoče priti postopno: z odpiranjem, komuniciranjem, zdravim konkuriranjem, s sproščanjem ekonomskih nasprotij, z adaptacijo.

6. Razvoj družbenoekonomskih odnosov med bolj in bolj razvitimi narodi in narodnostmi

Organsko solidarnost v odnosih med bolj in manj razvitimi narodi in narodnostmi in njihovimi družbenopolitičnimi skupnostmi je treba razvijati na podlagi samoupravnih odločitev, medsebojne delitve dela, ekonomsko utemeljenih in razvojno usmerjenih naložb ter ob doslednem spoštovanju medsebojne odgovornosti. Solidarnost se utrjuje, če so javno znani rezultati solidarnostne pomoči za hitrejši razvoj manj razvitih republik in pokrajin, in če ta pomoč utrjuje ekonomske in druge vezi med bolj in manj razvitimi narodi in narodnostmi.¹⁵

¹⁵ J. Županov: Aktualni društveni trenutak, jedan sociološki pogled. *Sodobna jugoslovanska družba: Sociološko raziskovanje vzrokov krize in možnosti izhodov*, IUS, okrogla miza, Ljubljana, 27. in 28. 5. 1982, str. 132-134.

P. Klinar: Dvoje sklopov družbenih problemov povezanih s kriznimi pojavi, *Okrogla miza, IUS, Ljubljana, 27. in 28. 5. 1982, str. 7, 8 (razmnoženo)*. Integracijski in dezintegracijski dejavniki v mednacionalnih odnosih, str. 19.

O mednacionalnih in medrepubliških odnosih, str. 50, 51.

JANEZ MILČINSKI

Zapleteni in občutljivi svet zdravstvenega delavca

Povod za razgovor z dr. Milčinski je bil izid njegove knjige »Medicinska etika in deontologija«, ki je izšla konec leta 1982 pri Dopolitni delavski univerzi Univerzum. Naj avtorja na kratko predstavimo.

Akademik *Janez Milčinski*, rojen 3. 5. 1913 v Ljubljani, dr. iur. (Ljubljana 1936), dr. med. (Zágreb 1940). Od julija 1943 do osvoboditve je bil partizanski zdravnik v bolnišnicah na Rogu, v Žumberku in v Zadru. Po osvoboditvi je sodeloval pri ustanavljanju popolne medicinske fakultete v Ljubljani, nato pa še kot matičar medicinskih fakultet v Sarajevu in Skopju. Po osvoboditvi leta 1945 je predstojnik Inštituta za sodno medicino in deontologijo. V letih 1950 do 1955 je bil prodekan in dekan Medicinske fakultete, v letih 1970 do 1976 pa prorektor in rektor Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, ki mu je leta 1979 podelila častni doktorat. Leta 1961 je bil izvoljen za dopisnega, leta 1970 pa za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Od leta 1976 je njen predsednik. Leta 1973 je prejel nagrado AVNOJ, leta 1982 pa nagrado mesta Ljubljane. Je častni član več inozemskih strokovnih društev in Ligurske akademije znanosti in umetnosti, redni član Nemške akademije naravoslovcev Leopoldina, dopisni član petih jugoslovanskih akademij. Nosilec več jugoslovanskih in inozemskih odlikovanj.

Medicinska etika in deontologija pri nas že dolgo nista več nezorana ledina. V preteklih dvajsetih letih ste obravnavali vsa ključna vprašanja s tega področja – ne samo v zelo zanimivih predavanjih, eno zadnjih predavanj je bilo v prostorih *Slovenske matice*, ampak tudi v objavljenih razpravah – ki so tokrat, skupaj z še nekaterimi neobjavljenimi besedili –

zbrana v posebni knjigi in na voljo slovenskim bralcem. V vseh teh letih ste bili najboljši pričevalec o tem, kako so vzniknila in zorela stališča do obravnavanih problemov, in pa tudi o tem, kam peljejo oz. kam naj bi peljala pota v prihodnje. Prosimo vas, da ob nekaterih vprašanjih skušate strniti svoje poglede na to področje medicinske znanosti, pri čemer se vnaprej zavedamo, da se boste nekaterih področij iz te široke tematike lahko komaj dotaknili.

UREDNIŠTVO: Najbrž ima redkokatera znanstvena disciplina ali področje človekove ustvarjalne dejavnosti tolikšne možnosti, da spremlja rast, razvoj in usihanje človekovega življenja, kot jo imata zdravstvena etika in deontologija. Kako bi lahko na podlagi vaših izkušenj in poznavanja problematike opredelili te možnosti ter odgovornost zdravstvenega delavca?

J. MILČINSKI: S »pravom« razumemo skupnost načel in predpisov, ki urejajo razmerja med ljudmi v okviru njihove organizirane skupnosti, danes je to država. Pravo zajema pravice, dolžnosti in odgovornosti članov skupnosti med seboj in do skupnosti same. Potemtakem sodita v pravo, v tem širšem pomenu, tudi medicinska etika in deontologija. Od le-te pa se brez jasne meje začinja področje zapisanega, pozitivnega prava, v katerem najdemo za medicino pomembne določbe kazenskega zakona, norme odškodninskega prava, pa še vrsto posebnih predpisov o zdravstveni službi in v zvezi z njo (npr. o zdravilih, o pravicah invalidov in o postopku za ugotavljanje nezmožnosti za delo, pa tudi o mrliškem pregledu in o pokopavanju umrlih, pa še mnogo drugih predpisov).

Etična pravila si je izoblikoval zdravnik pred tisočletji in jih je – kolikor vemo – pred dobrimi dva tisoč leti tudi zapisal v Hipokratovi prisegi. V tem obdobju in še mnogo stoletij po tem ne kaže govoriti o »zdravstvenem delavcu«, ker je bil nosilec medicinske in strokovne izobrazbe samo zdravnik. Drugi poklici v zdravstvu, kot »kirurg« (ranocelnik) in babica, nastopajo pozneje, medicinska sestra šele v minulem stoletju. »Zdravstveni delavec« kot zbirni pojem je naša iznajdba, prvič uporabljen v Kodeksu etike zdravstvenih delavcev SFRJ iz leta 1963. Lahko simbolizira solidarnost med njimi, ni pa uporaben za razpravo o nalogah in dolžnostih, ki izvirajo iz poklica, prav tako tudi ne tedaj, ko govorimo o pravicah in odgovornosti. V takšnih razpravah moramo pač iz nedoločne množice zdravstvenih delavcev po imenu poklicati tistega, o katerem bomo govorili: zdravnika, morda celo natančneje, splošnega zdravnika, specialista te ali one stroke, zobozdravnika, medicinsko sestro, laboranta, strežnika itd. Šele tedaj lahko opredelimo delovne naloge in poklicne dolžnosti in obseg ter stopnjo odgovornosti.

Dolžnost in odgovornost pa lahko obravnavamo po kazenskih, poklicnih in moralnih merilih, ki se ne le pokrivajo, marveč si lahko kdaj pa kdaj pridejo celo navzkriž.

UREDNIŠTVO: Kadar pomislimo na poklic zdravnika, se že kot laiki nehotе zavemo zahtevnosti stroke, dolžnosti in odgovornosti za ukrepe in odločitve. Še pred manj kot 100 leti je bil zdravnik edini pristojen za odločitve in je zanjе tudi sam odgovarjal (iz novejšе zgodovine so take razmere značilne za obdobje NOB). Danes je ta odgovornost prešla tudi na skupine zdravnikov specialistov in na druge delavce, ki sodelujejo pri zdravljenju. V čem je pomen takega razvoja za odnose med bolnikom in zdravnikom?

J. MILČINSKI: V zdravljenju, ki je še danes poglavitna in najbolj zapažena dejavnost v zdravstvu, je zdravnik še danes, enako kot pred dva tisoč ali pred sto leti, poklican za odločitve in zanjе odgovoren. Res se je zlasti zadnjih sto let – način zdravljenja spremenil. Kar je stari zdravnik prevzemal in tudi opravil sam, diagnozo, indikacijo in terapijo, to je danes pogosto (morda celo preveč pogosto) razdeljeno med razne strokovnjake, tako v diagnostiki kot v terapiji. Preden se ugotovi, kaj bolniku pravzaprav je, in preden se odloči, kako ga bodo zdravili, obide bolnik vrsto specialističnih ordinacij in bogato tehnično opremljenih laboratorijev, se sreča s kopico specialistov in njihovih sodelavcev. To proceduro vdano sprejema, morda mu celo zbudi ali potrdi občutek pomembnosti, če ne osebne, pa vsaj pomembnosti njegove lastne bolezni.

Najbrž bi bilo krivično počez obsojati ta udomačeni postopek. Medicina je danes toliko razvejana, da je en sam, še tako učen zdravnik ne more obvladovati vse. Prav je, da specialistično delo opravi strokovnjak; amaterskega polihistorstva si v sodobni medicini pač danes ne smemo privoščiti. Brez dvoma pa se v tem udomačenem postopku opravijo nekatere preiskave, ki bi jih bilo mogoče bolniku in zavarovanju prihraniti; to velja tudi za ponavljanje preiskav, ki so bile že drugje opravljene.

Da se vrnemo k odločitvam: Te ostajajo slejkoprej pri zdravniku, in sicer praviloma pri enem samem zdravniku, tistem, ki bo pregledal zbrane specialistične izvide in rezultate laboratorijskih preiskav in bo sporazumno z bolnikom odločil o zdravljenju. Celо kadar zapletena diagnoza zahteva posvet v konziliju, ostane nazadnje odločitev pri enem samem zdravniku. Odgovornost se porazdeli samo toliko, kolikor je bil ta ali oni izvid specialista napačen in bi neprimerno zdravljenje temeljilo prav na njem. Kolektivne odgovornosti za napako pri zdravljenju ni. Celо v operacijski skupini štirih ali petih članov, zdravnikov in sodelavcev, so dolžnosti in s tem tudi odgovornosti natančno opredeljene.

Takšen red – neodvisen od zgledega tovarištva – je vladal tudi v NOB. O zdravljenju je odločal zdravnik (četudi je bil včasih na položaju zdravnika samo medicinec) in je za svoje odločitve tudi sam nosil odgovornost. .

Oba, bolnik in zdravnik, se morata zavedati takšne porazdelitve pravic (natančneje: dolžnosti) in odgovornosti. Iz takšne osveščenosti izvira tudi medsebojno zaupanje, temelj uspešnega zdravljenja.

UREDNIŠTVO: Razvoj sodobne medicine odpira številna vprašanja, ki posredno ali neposredno zadevajo področje prava. Takšna vprašanja sistematično razčlenjujete v svojih razpravah; obravnavate jih z vidika pravic pacienta v procesu zdravljenja, vlogo bolnika v medicinskem izobraževanju, v biomedicinskem raziskovanju, uveljavljanju tako imenovanih prekinitev življenja (plodu), uveljavljanju pravice do smrti, uporabe medicinskega znanja zunaj zdravljenja, kjer se pogosto zastruje etična odgovornost zdravstvenih delavcev.

J. MILČINSKI: Temeljne pravice bolnika, ki mu zagotavljajo položaj subjekta v zdravljenju, izhajajo iz že zdavnaj zapisanih načel zdravniške etike: Bolnikova zdravstvena korist je za zdravnika prvi zakon; s svojimi odločitvami in posegi ne sme zdravnik nikdar škodovati. Iz teh načel izvirajo bolnikove pravice: prosta izbira zdravnika in zavoda, pravica vedeti za diagnozo in prognozo bolezni in odločati (= sprejeti ali odkloniti) o predlaganem zdravljenju, pravica do poklicne tajnosti glede na samo bolezen in na osebne skrivnosti, za katere je izvedel zdravnik v poklicnem stiku z bolnikom.

V posebnih okoliščinah se navedene bolnikove pravice utesnijo, včasih z zakonito prisilo (v izvedenstvu), praviloma pa s prostovoljno in obveščeno privolitvijo bolnika (biomedicinsko raziskovanje, medicinsko praktično izobraževanje, dajanje tkiva ali organov za presaditev).

Vsa ta odstopanja pa imajo stroge meje, deloma v zakonih, deloma v etičnih načelih in pravilih. Onstran teh meja se zdravnikova pravica odločanja neha. Meje pa, priznati moramo, niso vselej natančno začrtane. Zdravnik mora sam presoditi, do kod sme. Zakonodajca ne more vnaprej predvideti in opredeliti vsakršnega novega razpotja, ki ga bo jutri odprl razvoj medicinskega znanja ali medicinske tehnike. Slediti mora – in to je največ kar more – dogajanju, razkrivati mora pojave in procese, ki prestopajo okvire dosedanjega. Poskuša jih usmerjati in, kadar je treba, omejevati. Kadar gre za probleme iz zdravstva, bi si prihranila obilo truda in – spodrsaljavev, če bi se bolj oprla na tisočletno modrost, zbrano v zapisih medicinske etike.

UREDNIŠTVO: Biomedicinska raziskovanja na ljudeh dobivajo vse širši razmah. Pri tem se, kot pogosto navajate, postavljajo vprašanja, kam so naravnana. Kako in koliko sodobne družbe uzakonjajo možnosti in omejitve v raziskavah na ljudeh. Pri tem očitno ne gre zgolj za poklicno odgovornost v primerih, ko zdravnika spodbuja in zavaja želja, da bi koristil bolniku ali razvoju znanosti. Gre tudi, kot dokazujete, za zapletena razmerja, kaj vse dopuščajo družbeni odnosi in zdravstvena regulativa. Kot svareč primer za to navajate obdobje nacizma, ko dejansko lahko govorimo o polomu medicine oz. zdravniške etike. Te izkušnje so po drugi svetovni vojni spodbudile nastanek več etičnih dokumentov. Kako so ti dokumenti odrazili vsa tista vprašanja, ki jih je v tem času uvrstila v svoj delokrog medicinska etika?

J. MILČINSKI: Biomedicinsko raziskovanje na človeku je za napredek medicine neogibno potrebno. To vedo raziskovalci že od zdavnaj. Ne upam si trditi, da dobivajo raziskovanja na ljudeh vse širši razmah. Gotovo pa je, da ima svetovna medicinska javnost danes nad njimi daleč boljši pregled in da so današnja merila za umestne in dovoljene raziskave na človeku bistveno strožja, kot so bila pred tridesetimi ali celo pred desetimi leti, in sicer tako na tujem, kakor tudi pri nas. Ne vštevamo v ta pregled eksperimentov v nacističnih koncentracijskih taboriščih. Le-ti sodijo v razpredelnico zločinov zoper človeka in človeštvo. Njihovo razkrivanje v nürnberškem zdravniškem procesu je bilo alarm za medicinsko vest, ki se je temu alarmu tudi odzvala. Vsaj pri večini raziskovalcev in v večini držav. In se še odziva: Vrsta mednarodnih zborovanj razpravlja o teh vprašanih in izdaja daljnosežne in pretehtane sklepe in priporočila.

Mi pa orjemo zorano ledino in odkrivamo Ameriko. Z zanosom in prepričanjem. Dokler ...

Te dni mi je prišla v roke knjiga (v preprosti razmnoževalni tehniki) »Human Experimentation and Medical Ethics«, ki jo je izdal Svet mednarodnih organizacij za medicinske znanosti (CIOMS), Ženeva 1982, 505 strani. To so zapisi XV. panelne konference CIOMS v Manili, 13. do 16. septembra 1981. Publikacija prinaša mnogo zanimivih in aktualnih člankov in stališč o biomedicinskem raziskovanju z bogato bibliografijo o medicinskih poskusih na ljudeh in besedila mnogih listin nacionalnih in mednarodnih organizacij, ki se ukvarjajo s temi problemi. Prinaša tudi predlog mednarodnih priporočil za biomedicinsko raziskovanje na ljudeh. Seznam raziskovalcev in svetovalcev pri tem projektu obsega 83 imen strokovnjakov iz raznih dežel, med njimi iz Poljske, Sovjetske zveze, Kolumbije, Sudana, Turčije, Kitajske, Indije, Gane, Nemške demokratične republike, Danske, Portugalske, Španije, Brazilije, Grčije – da omenimo samo tiste, ki jih redkeje srečujemo na konferencah takšnega pomena. Iz Jugoslavije nikogar. Objavljen je tudi seznam zakonskih predpisov in etičnih zakonov v raznih državah: med 29 deželami, iz katerih so citirani dokumenti, najdemo npr. Avstrijo, Kostariko, NDR, Madžarsko, Indijo, Nepal, Norveško, Poljsko, Tunizijo – o Jugoslaviji niti besede.

V globoki zadregi in osramočeni se sprašujemo, kako da mi Jugoslavlani, povsod pričujoči borci za človekove pravice in za humanizacijo odnosov med ljudmi, nosilci prvega in edinega (kolikor vemo) kodeksa etike zdravstvenih delavcev – ne samo zdravniškega, ostajamo anonimni in sploh »nul et pas existé« pri tako pomembnem mednarodnem srečanju. Ne dvomimo, da Jugoslavija sodeluje, ali je vsaj kako včlanjena v CIOMS. Če ni, zakaj ne in kdo je za to odgovoren? Ali nas res niso vprašali po naših dokumentih in predpisih o medicinski etiki in posebej o zakonskih določbah o biomedicinskem raziskovanju? Če so nas, bi lahko brez zadrege pokazali 110. in 140. člen iz Zakona o zdravstvenem varstvu SRS, poleg Kodeksa in precejšnjega števila publikacij s tega področja.

Kolikor vemo, je Slovenija med republikami in pokrajinami edina, ki je z Zakonom o zdravstvenem varstvu iz leta 1980 in v praksi postavila pogoje in omejitve za biomedicinsko raziskovanje na ljudeh. Določbe v navedenem zakonu so skladne s Helsinškimi priporočili iz leta 1964 oziroma njihovimi dopolnili iz Tokija leta 1975. Navedenima mednarodnima listinama, ki ju je sprejelo Svetovno zdravniško združenje, lahko danes dodamo še tretjo, skupni predlog Svetovne zdravstvene organizacije in Sveta mednarodnih organizacij za medicinske znanosti, izdan v Ženevi leta 1982.

Ta najnovejša listina z naslovom »Predlog mednarodnih vodil za biomedicinsko raziskovanje na ljudeh« ne posega v veljavnost načel in predpisov iz helsinško-tokijskih priporočil, marveč nakazuje, kako naj se uporabljajo v posebnih razmerah, zlasti v deželah v razvoju. Posebej se ustavlja pri vprašanjih, kako zagotoviti zavestno (obveščeno) prostovoljnost udeležencev v raziskavi, kako zavarovati huje ogrožene skupine, kot so otroci, duševno bolni, zaporniki, kako poskrbeti za tajnost podatkov, kolikor gre za osebne skrivnosti sodelujočih oseb. Opredeljuje, kakšni pogoji naj bodo izpolnjeni, kadar raziskovanja tečejo v drugih deželah, ne v tisti, kjer je sedež raziskovalnega programa; pri tem listina z enakimi merili obravnava raziskave iz te skupine, četudi jih financirajo mednarodne organizacije, in tiste, ki jih oskrbujejo nacionalne ustanove ali pa farmacevtska industrija. Nazadnje zahteva listina še materialno varnost sodelujočih oseb, če bi jim raziskovanje povzročilo škodo na zdravju.

UREDNIŠTVO: Zanimala bi nas vaša ocena razvoja medicinske etike po drugi svetovni vojni, če jo opazujemo skoz pravno regulativo.

J. MILČINSKI: Iz povedanega se vidi, da se v obdobju po drugi svetovni vojni medicinska etika pojavlja v besedi in pismu mnogo pogosteje kot prej. O njej razpravljajo mednarodne organizacije, gojijo in razvijajo jo nacionalna in svetovna združenja (npr. Svetovno združenje za medicinsko pravo), predmet je mnogih kongresov in simpozijev, utrla si je pot v zakone in si priborila položaj samostojnega predmeta v visokem in višjem medicinskem izobraževanju. Vprašujemo se, odkod in zakaj tolikšna razgibanost, ko pa je v letih pred vojno šlo tudi brez tega, in še kar v redu. Besed »medicinska etika« med študijem medicine v letih pred drugo svetovno vojno nismo slišali. Pač pa smo lahko slišali o etičnih problemih tistega časa mnogo modrih misli od naših učiteljev tistega časa: Janeza Plečnika, zagrebškega Julija Budisavljevića in še drugih.

Za sedanjo institucionalizacijo medicinske etike in deontologije vidimo dvoje vzrokov:

1. Nova odkritja v medicini in vsak dan nove možnosti, ki jih tudi medicini odpirajo nove tehnike, se vrstijo tako hitro, da ne puščajo časa za zorenje presoje o njihovi upravičenosti, smotrnosti in dostojnosti. Umetno vzdrževanje vegetativnega življenja, računalniško ugotavljanje

bolezenskih in poškodbenih sprememb na možganih, odkrivanje zasevkov malignih tumorjev v organih z radioaktivnimi izotopi, odkrivanje pohab na plodu v zgodnji nosečnosti z ultrazvokom, presajevanje organov, tudi življenjsko pomembnih – vse to, in še mnogo drugega je zadnja desetletja v medicini dvignilo valove navdušenja, povzročilo pa je tudi razočaranja in zgrešene poti. Pred vsem tem se zdravnik prav lahko znajde neodločen in zmeden: je prav ali ni, je skladno ali ni skladno z načelom bolnikove koristi kot prvega pravila za zdravnika? Zavaljo vsega tega, mislim, je zdravstvo začutilo potrebo, da zdravniku kot nosilcu odločitev v medicini pomaga z vodili, ali pa mu – kadar je treba – postavi tudi nekatere meje. Zdravnik pa tudi sam čuti potrebo, da mu pri takšnih odločitvah stoji ob strani država s svojo močjo in vplivnostjo, ki jo izraža prek zakonodaje.

2. Drugi razlog pa so po našem mnenju bridke izkušnje iz preteklosti. Ne mislimo samo na sramotni polom medicinske etike v nacizmu, marveč tudi na spodrsnjaje iz let po vojni, ki so se – četudi po dobronamernih zasnovah – končali z negativno oceno in so takšni šli v zgodovino medicine. Takšno usodo so doživele kirurške metode v »zdravljenju« duševnih bolezni, nekatere herojske pohabljujoče operacije, presajevanje nekaterih velikih organov, najbrže tudi presajevanje srca, nekatera obetajoča nova zdravila. V času po vojni so se razbohotili poskusi na ljudeh, sporni glede na privolitev oseb pod posebnim režimom, zlasti zapornikov, medicinske metode v kazenskem postopku, raziskovanja na otrocih in podobno. Večina teh podvigov je bila ob tistem času za njihove snovalce etično neproblematična, vsaj po njihovi oceni, gotovo pa niso bili v nasprotju z etičnimi predpisi, ker pač za takšne primere posebnih predpisov takrat še ni bilo.

Vse to je pobudilo zdravniške nacionalne in svetovne organizacije, da so se lotile sestavljanja navodil oziroma priporočil za usmerjanje zdravnikov v različnih posebnih okoliščinah. Razen že omenjenih listin o raziskovanju na ljudeh, je izšla še vrsta novih dokumentov: o ugotavljanju smrti, o prepovedi uporabe medicinskih metod za torturo, o raziskovanju na otrocih, o terapevtskem splavu in še drugi. Vzporedno pa so mnoge nacionalne zdravniške organizacije izdale etične oziroma deontološke kodekse. Med njimi je eden zgodnjih tudi Kodeks etike zdravstvenih delavcev Jugoslavije iz leta 1963. Le-ta, skoraj dvajset let star, ni mogel zajeti mnogih vprašanj, ki so se pojavila pozneje. Sedaj razpravlja o njem posebna komisija, ki bo predlagala dopolnitve in spremembe, nakar ga bodo morala v izpolnjenem besedilu sprejeti strokovna društva zdravnikov in drugih zdravstvenih delavcev.

UREDNIŠTVO: Kako so vplivala na razvoj medicinske etike odkritja bioloških ved in tehnike. S katerimi krivimi potmi smo se srečevali na tem področju, zaradi česar je prišlo, kot navajate, recimo do gibanj za pravico do smrti, za spoštovanje življenja in bolnikovo osebnost. Smemo morda domnevati, da je prav v zadnjih petnajstih letih prišlo prav zaradi tega do

vrste pomembnih zdravniških etičnih dokumentov. Ali to ne pomeni, da smo prišli na posameznih področjih v razvoju medicine tudi do kritičnih situacij?

J. MILČINSKI: Novi dosežki elektronike in biokemije, pa tudi globlje poznanje bioloških procesov v organizmu, umetno hlajenje in skoraj neomejene možnosti sodobne anesteziologije, vse to izziva pogumne zdravnike, da se lotijo posegov v človeški organizem, ki v prejšnjih časih niso bili mogoči. Ne gre samo za operacije na možganih, na srcu in velikih žilah in še za druge, marveč tudi za nove načine zdravljenja malignih tumorjev, za umetno vzdrževanje življenja – včasih za ceno tveganja trajnih hudih telesnih in duševnih pohab.

Razmišljanja o tem so zastavila vprašanje, »ali medicina sme vse, kar zmore«? V teh razsežnostih se medicina lahko pokaže nevarno in – morda prej za poučene kot za nepoučene ljudi – zastrašujočo. Odtod zahteva »pravice do smrti«, torej zagotovilo, da bo spoštovana bolnikova prepoved določenih posegov, izražena še preden nastopi kritično stanje, v katerem bolnik ne more več odločiti. Vprašanje je sporno in bo najbrž ostalo odprto. Težko je namreč predpostavljati, da bolnik v kritičnih razmerah ne bi odločil drugače, kakor je izjavljal, dokler mu je šlo še razmeroma dobro. Njegove sprotne odločitve o predlaganem zdravljenju, tudi odklonilne, čeprav so v škodo zdravljenju, je treba upoštevati. S takšnimi se srečujemo pri bolnikih, ki iz verskega prepričanja odklanjajo transfuzijo krvi ali operacijo, celo kadar gre za življenje. Na srečo je mogoče vsaj otroke obvarovati pred škodljivimi posledicami takšnih odločitev njihovih staršev. Zakon pooblašča zdravnika, da v takšnih primerih tudi zoper odločitev staršev nadaljuje zdravljenje, kar pomeni, da tudi sam izbira potrebne ukrepe.

UREDNIŠTVO: *Pravo se v medicini napaja iz zakonskih predpisov in iz načel medicinske etike, se pravi iz etičnih norm, ki kažejo na eni strani nagel razvoj, po drugi strani pa tudi stalnost, vsaj kar zadeva temeljna načela, ki nakljub vsem izzivom ohrabrujejo tako bolnika kot zdravstvenega delavca. Za pravno regulativo zadnjih sto let ne moremo govoriti o tako izraziti stalnosti in trdnosti. V svojih tekstih govorite celo o koliziji in včasih tudi o nasprotjih med medicinskimi etičnimi načeli in pravno regulativo. Kako naj se v vseh teh primerih odloča zdravstveni delavec. Pri tem upoštevamo, da so izrazite kolizije ali celo nasprotja v mirnem času redkejša, vsekakor pa so tudi preskus načel, po katerih naj se odloča zdravstveni delavec. Ali ne kaže pri tem vzeti v zakup tudi neprijetnih posledic?*

J. MILČINSKI: Odločitve so zdravnikov vsakdanji grenki kruh. Odločati mora o diagnozi, o zdravljenju, kakršnega bo svetoval bolniku. V kritičnih okoliščinah, denimo pri nenadni hudi komplikaciji se mora v trenutku

odločati namesto bolnika. Napačna odločitev ima lahko usodne posledice. V vsakem primeru mora biti skladna s sodobno medicinsko doktrino, ki jo zdravnik mora poznati.

Včasih se mora odločiti na razpotju med predpisom zakona in etičnim načelom, pa naj gre za navodilo etičnega zapisa ali pa za čisto splošno človeško načelo. Za primer: Zakon zagotavlja bolniku in sicer samo bolniku, vso resnico in samo resnico o njegovi bolezni in njenem predvidenem razvoju in izidu. Natančneje povedano, zagotavlja mu pravico izvedeti vse to, če želi. Kodeks pa daje prednost bolnikovim svojcem in smiselno nakazuje, naj bi zdravnik bolniku »prihranil« resnico, če ni ugodna zanj. Načelno pravilno je stališče zakona, zdravnik pa ve, da bi brezdušno izvajanje tega stališča lahko hudo prizadelo tako bolnika samega kot tudi njegove svojce. Izbrati mora torej takšno pot, ki bo najmanj zadela bolnika in ki bo tudi njegovim najbližjim olajšala stike z bolnikom v dneh, ko je njegova usoda na tehtnici ali kadar je celo že očitno, da se njegovo življenje izteka. Manj dramatične, vendar pa glede na možne neprijetnosti za zdravnika bolj pereče so odločitve v nasprotju z dokaj konkretnimi določbami zakona: opustitev prijave v dvomu o vzniski sposobnosti, ovadba v zvezi s poškodbo, razpolaganje z zaupnimi podatki, za katere je zdravnik izvedel pri zdravljenju.

Kar se tiče »Neprijetnih posledic« – očitno gre za sankcije, ki so predvidene za kršitev zakonskega predpisa – pa tole: Zdravnika že iz časov študija navajamo, naj se na razpotju med zakonom in etičnim načelom ravna po etičnem načelu. Pri odločitvi ga ne sme voditi misel na lastno materialno ali moralno korist, marveč samo ocena, kaj je za njegovega bolnika v konkretnih razmerah najbolje. Strah pred »neprijetnimi posledicami« ne bi smel vplivati na njegovo odločitev. Praksa kaže, da tudi sodišča in drugi organi, ki skrbe za izvajanje predpisov, z razumevanjem ocenjujejo takšne, četudi formalno nezakonite zdravnikove odločitve.

UREDNIŠTVO: Ob premajhni strokovno-filozofski zavesti, ki jo ugotavljamo v novejšem času, se sprašujemo, ali imajo zdravstveni delavci dovolj trdne temelje za etično presojanje svojega dela kakor tudi nekaterih dilem, do katerih prihaja na poklicnem področju?

J. MILČINSKI: Prizadevamo si, da bi zdravstvene delavce obvarovali pred tem, da bi se – očarani z občudovanja zbujujočo današnjo medicinsko tehniko – zagledali enostransko samo v ozko strokovno plat zdravljenja in ob tem prezrli subjekt tega procesa, to je bolnika.

Ob razumevanju in podpori Medicinske fakultete smo, kolikor vemo, prvi v Evropi, ali vsaj med prvimi na svetu, uvedli predmet medicinska deontologija že na začetek medicinskega študija. Obvezen in izpitni predmet je deontologija tudi na višji šoli za zdravstvene delavce. Menimo namreč, da je medicinca treba opozoriti na načela medicinske etike in

prakso njihovega izvajanja že zgodaj, preden se pri prakticiranju sreča s spornimi vprašanji poklicne skrivnosti, porazdelitve dolžnosti in odgovornosti pri zdravljenju, nedotakljivosti bolnikove pravice vedeti in odločati in še z drugimi podobnimi vprašanji. Po tej poti nadaljujemo tudi pozneje v medicinskem študiju na fakulteti in še po diplomih na raznih tečajih in specializacijah, pa še v Zdravniškem društvu oziroma v njegovih sekcijah.

Treba pa je opozoriti na žive pobude Jugoslovanskega centra za medicinsko etiko in boljše življenje, ustanovljenega pred letom dni pri Šoli za narodno zdravje v Zagrebu, ki je letos že drugič priredil študentom in profesorjem simpozij za medicinsko etiko v nepozabnem okolju partizanske bolnišnice na Petrovi gori. Prihodnji simpozij leta 1983 bo imel kot vodilno temo »Bolnikove pravice«.

Nimamo zanesljivih meril, ki bi pokazala, ali in koliko so naša prizadevanja uspešna. Lahko samo upamo. Sodili bodo naši nekdanji slušatelji sami in, seveda, njihovi pacienti.

UREDNIŠTVO: Vse delo v medicini je prepleteno s pravom, hkrati pa se srečujete z različnimi stališči in poudarki, ko marsikatero komisijo na tem področju pravna plat ne zanima. Kako se prepletanje prava in medicinske etike kaže pri nas. V kolikšni meri lahko govorimo o sočasnem razvoju pravne regulative glede na izzive, s katerimi se srečuje zdravniški poklic. Katera spoznanja je medicinska etika po vaših izkušnjah vgradila v svoj razvoj in v pravno regulativo?

J. MILČINSKI: Za primerjavo imamo pet republiških in dva pokrajinska zakona o zdravstvenem varstvu in učne programe jugoslovanskih medicinskih fakultet, vsaj deset jih imamo. Ni neskromno, če trdimo, da smo korak pred njimi, tako v zakonodaji kot v pouku.

Izhodišče za povezavo (ali razhajanje) med pravno ureditvijo in medicinsko etiko je spoznanje, da so pravne rešitve po svoji naravi prehodne, namenjene urejanju trenutnih napetosti, in brez posebnih pretresov pripravne za hitre spremembe, celo v bistvenih točkah. Etična načela v medicini pa so zapisana že več kot dva tisoč let in so veljavna še danes (če jih iz arhaičnega jezika prevedemo v sodobno »medicinščino«). Mimogrede: na nekaterih inozemskih fakultetah se zdravniki ob diplomah še danes zaobljubljajo na Hipokratovo prisego.

Potemtakem velja, da bi zakonodaja brez nevarnosti za lastno veljavo lahko bolj upoštevala etična načela, ki so preživela že toliko zakonodajnih obdobij in bodo brez dvoma preživela tudi sedanje. Za zdravnika – družbenega delavca pa velja, naj si prizadeva prilagajati nove zakonske rešitve etičnim načelom, ne pa obratno. Ni zdravo, če bi zdravnika, ki se – sklicujoč se na medicinsko etiko – dovoli izraziti dvom o upravičenosti tega ali onega političnega stališča, ki prehaja v zakonodajo ali kar mimo nje v prakso, odpravili – ko ni tehtnih argumentov – z oznako zaostalosti ali svetovnonazorske deviacije. Takšna razhajanja se lahko pojavijo v

zvezi s problemi poklicne tajnosti, uporabe medicinskih metod v kazenskem postopku, tudi v rokah izvedencev, splava in sterilizacije brez medicinskih razlogov, široko zastavljenih raziskavanj na ljudeh, zasnovah v deželah, kjer takšni projekti ne bi bili izvedljivi (t.i. poligonske raziskave) in ob podobnih vprašanjih.

UREDNIŠTVO: Pravica vedeti in odločati je vgrajena kot ena temeljnih pravic v zakon o zdravstvenem varstvu. S stališča zakona so zapisane še mnoge druge pravice, ki so očitno povsem utemeljene. S kakšnimi izkušnjami se srečujejo zdravstveni delavci pri njihovem uveljavljanju v praksi, ko skušate biti varuhi bolnikove koristi in upoštevati njegovo voljo?

J.M. LČINSKI: Razen pravice vedeti in odločati so bolniku z zakonom zagotovljene še druge: poklicna tajnost, prosta izbira zdravnika in zavoda, posvet z zdravnikom, ki ga bolnik sam izbere, strokovni nadzor na bolnikovo zahtevo, če meni, da so bila kršena strokovna ali etična pravila. Pravica vedeti in odločati ne zajema samo bolnikove pravice, hkrati – zdravnikove dolžnosti, glede na informacije o diagnozi in prognozi bolezni, marveč tudi določno zapisano obveznost, da so kirurški in drugi posegi dovoljeni samo s privolitvijo bolnika, ki je bil o naravi intervencije (tudi o njenih možnih komplikacijah in slabih posledicah) vnaprej obveščen. Pri mladoletnih in drugih opravilno nesposobnih bolnikih se ta pravica prenese na starše oziroma skrbnika. V praksi s temi vprašanji pravzaprav ni oziroma ne bi smelo biti težav, zahtevajo pa od zdravnika nekaj več potrpljenja in trošenja netočkovanega dela in časa ob bolnikovi postelji. Enostavno rečeno: Več se mora brigati za bolnika, ne samo za njegovo bolezen. Med obema skrajnostima, brezdušnim ravnanjem po črki zakona in vzvišenim preziranjem zakonskih določb, mora zdravnik ob vsakem posameznem bolniku najti pravo mero, najbolj primerno glede na bolnika in njegovo bolezen ter na posebne okoliščine.

Uresničevanje nekaterih drugih bolnikovih pravic se izmika iz zdravnikovega dosega: Prosta izbira zdravnika in zavoda se je skrhala na mejah med občinami, regijami in republikami. Po poklicni tajnosti segajo, deloma zakonito deloma nepooblaščno, pravosodje, zdravstveno zavarovanje, delovne organizacije, svojci in znanci. Pa tudi pri nekaterih zdravnikih je čut za poklicno diskrecijo otopel. Pouk in vzgoja sta premajhna protiutež, kadar se srečamo z nasprotnimi družbenimi tokovi. Včasih ni mogoče več kot reševati, kar se rešiti dá. Zaskrbi pa nas, kadar opazimo, da se zdravnik kar sprijazni s pojavom ali pritiskom, ki po etični plati ni sprejemljiv. Dokler ga takšno dogajanje mučno vznemirja, si bo prizadeval najti ali zahtevati boljše rešitve. Hudo je, kadar ga vdano sprejme kot danost, ki nanjo ne more ali ni dolžan vplivati!

UREDNIŠTVO: Pogosto se srečujete s pogledi in pripombami laično javnosti, ki kritično in prizadeto opazuje izvrševanje poklica zdravstvenih

delavcev. Javnost je, kot je moč razbrati iz razprav, precej zahtevna tako glede na strokovno raven zdravstvenih storitev kakor tudi glede na njihovo delo po etičnih načelih.

J. MILČINSKI: Javnost ima vso pravico spremljati dogajanja v zdravstvu in to tudi dela, budno in kritično. Pri opažanju in ocenjevanju dogodkov, zlasti negativnih, se človek hitro poistoveti s prizadetim pacientom in reagira čustveno, kot bi reagiral le-ta. Časopisje rado prilije olja ob takšnem dogodku. V razpravi, kadar se razvname, se medicinska etika uporablja kot orožje za napad in obrambo. Medicinska etika kot pozitivna kvaliteta zdravstvenih delavcev, ki od njih zahteva poleg drugih naporov tudi mnogo žrtvovanja prostega časa, ki poprečnemu občanu pomeni nedotakljivo bogastvo, pa le redko najde kotichek in prijazno besedo v dnevnem časopisju. Le-to je naklonjeno senzacionalnim poročilom o vrhunskih dosežkih, pripravljeno se je postaviti za tajinstvene čudodelnike v zdravstvu (ki imajo ponavadi tudi vplivne očarane zaščitnike), razpiše se, enostransko poučeno, o spodrsaljaju v zdravstvu, redko pa popravi krivico, ki jo je s takšno objavo povzročilo zdravstvenemu delavcu.

Kratko, javnost, vključno paciente, bi bilo treba izčrpnije poučiti o delu zdravstvenih delavcev, pa ne samo vrhunskih, o njihovih naporih, uspehih in težavah. Takšna poučenost bi koristila zaupanju med pacientom in zdravnikom, le-to pa je eden pomembnih pogojev za uspešno zdravljenje.

UREDNIŠTVO: Kot eno posebej zahtevnih nalog zdravstvenega delavca obravnavate področje medicinskega izvedenstva. Zlasti v primerih, ko želijo sodišča od zdravnikov izvedencev razen pojasnil glede povsem strokovnih medicinskih vprašanj tudi odgovore o etični plati ravnanja zdravstvenih delavcev v določenih okoliščinah. O tem pričajo tudi občasne razprave, ki se zavzemajo za to, da bi bil zdravstveni delavec oproščen pričevanja. Po vašem mnenju se na področju izvedenstva pravo in medicinska etika tesno prepletata, hkrati pa ugotavljate, da je poklic medicinskega delavca etično vedno bolj izpostavljen. Katere značilne izkušnje spodbujajo take razprave?

J. MILČINSKI: V določenih okoliščinah so pacientove pravice, ki mu jih zagotavljata medicinska etika in zakon, okrnjene, četudi zunanji videz ne razodeva, da se je med zdravnikom in bolnikom kaj spremenilo. Pacient, ki sodeluje v biomedicinskem raziskovanju ali v praktičnem medicinskem izobraževanju, se prostovoljno odreče pravici iz načela, da mora biti vsak zdravnikov poseg konkretnemu bolniku v zdravstveno korist. Enako je tudi s krvodajalcem ali dajalcem transplantata. Najbolj korenito se spremeni položaj pacienta, kadar se mora na njem opraviti izvedenski pregled: nima več pravice odločanja, pravica vedeti (= biti obveščen) je omejena;

ne more izbirati zdravnika in zavoda, kajti izvedenca postavi sodišče; ne more se sklicevati na poklicno tajnost; in končno, medicinski posegi, ki so z zakonom dovoljeni pri izvedenskem pregledu, niso v zdravstveno korist preiskovanca.

Zdravnik se mora lotiti izvedenstva, če ga je sodišče poklicalo kot strokovno primerneza za konkretno zadevo. To je državljanska dolžnost in ni razloga, zakaj bi zdravnika ne vezala – na splošno. Naši predlogi za oprostitev pričevanja in izvedenstva se tičejo samo posebnega primera, ko bi moral zdravnik pričati o dejstvih in podatkih, za katere je izvedel v zvezi z zdravljenjem konkretnega pacienta, od njega samega ali od njegovih svojcev, takrat kot poklicno skrivnost. Še toliko bolj je sporno postavljanje zdravnika za izvedenca v zadevah njegovega dotedanjega pacienta. V tem primeru bi moral zdravnik globoko poseči v zaupni odnos s pacientom, ki mu je brez pridržkov razkril, zaupajoč v njegovo molčečnost, svoje osebne skrivnosti. Le-te zdravniku pomagajo pri zdravljenju, niso pa namenjene drugim. Kot izvedenec pa bi jih zdravnik ne smel zamolčati in bi jih moral uporabiti tudi na škodo svojega dotedanjega pacienta.

Še drug razlog govori za zdravnikovo oprostitev pričevanja in izvedenstva v zadevah njegovega pacienta: Med zdravljenjem se zdravnik do svojega bolnika tudi čustveno opredeli: bodisi pozitivno, da v pacientu spozna osebnost, vredno občudovanja in simpatije, bodisi negativno, kadar ga utrudijo bolnikove odbijajoče lastnosti, kot so preobčutljivost, neupravičena zahtevnost, pretiravanje v oceni lastnih težav in nezmožnosti za delo. V takšnih razmerah je težko zagotoviti neprizadeto objektivnost, ki jo mora izkazati izvedenec. Zavaljo tega, in samo za primer pričevanja oziroma izvedenstva ob lastnem pacientu, se zavzemamo za oprostitev te dolžnosti. Pri tem nas podpirajo tudi tuji vzori in izkušnje. Mnogi zakoni o sodnem postopku iz drugih držav imajo že dolga leta takšne določbe. Ne razumemo, zakaj zakonodajalec, navzlic ponovnim utemeljenim predlogom, zdravniku noče priznati olajšave, kakršno že iz prvih let po vojni brez pridržkov daje verskemu spovedniku o tem, kar mu je izpovedanec povedal pri spovedi. Saj je današnji zdravnik pri mnogih nevernih, ne da bi to želel, nadomestil verskega spovednika, celo o zadevah, ki nimajo neposredne zveze z zdravljenjem.

UREDNIŠTVO: Ali to ne pomeni, da mora zdravnik ohraniti in uveljaviti svoje odločitve kot dobre, lepe in pravične, četudi ne vselej »pravilne« po črki zakona. Ko vztrajate na nujnih in trdnih pravnih okvirih, se obenem srečujete z mnogimi intimnimi stiskami in dilemami, pred katerimi stojite kot zdravnik. To govori v prid vašemu prepričanju, da mora biti zdravnik trdno zavezan etičnim načelom.

J. MILČINSKI: Iz doslej povedanega je nemara dovolj očitno, da so okoliščine, ki silijo zdravnika k odločitvam, tako različne in toliko pove-

zane z osebnostjo in lastnostmi tega ali onega pacienta, da ni mogoče niti z zakonskim predpisom niti s posebnim etičnim navodilom predvideti in normirati vseh, za vsak primer in vsak čas veljavnih odločitev. Tako ostajajo zdravniku kot usmeritev splošna etična načela. Ob teh in obogaten z izkušnjami, lastnimi in tujimi, mora pač pretehtati dejstva in se odločiti po najboljši vesti, pogumno in preišljeno. V upanju, da se je odločil prav. Včasih bo pogršil. V teh razsežnostih mu moramo priznati tudi pravico do zmote.

UREDNIŠTVO: Kako gledate na lastno delo na področju medicinske etike? Kako ocenjujete nekdanje motive za vaše delo na tem področju in na razvoj teh motivov do danes. Ali imate občutek, da je vaše delo doživelo širšo potrditev in razmah. V čem se to kaže?

J. MILČINSKI: Težko je ocenjevati lastna prizadevanja in njihovo uspešnost ali zagrešenost. To oceno je pač treba pustiti drugim, morda zdravnikom – nekdanjim študentom petintridesetih generacij, ki so doživljali skupaj z menoj zorenje medicinske etike in deontologije kot problemskega sklopa v medicinskem študiju na ljubljanski fakulteti. Skrbeti za to plat vzgoje sem štel in še štejem za svojo dolžnost. Prizadevam si, da bi jo opravil vestno in pošteno. Z občudovanjem in hvaležnostjo mislim na vse, pri katerih sem se učil, naj so za to vedeli ali ne. Pokojni dr. Jože Potrč mi je stal ob strani s svojo bogato mislijo, globoko človečnostjo in plemenitim zgledom, že pri prvih korakih dolge poti. Njemu v prvi vrsti velja moja hvaležna misel.

Z Janezom Milčinskim se je pogovarjal Ivan Hvala

ADOLF BIBIČ

Občanska družba?

Prispevek k razpravi o marksistični terminologiji

Komaj je med delom filozofov in ekonomistov nekoliko utihnila diskusija o prevajanju nekaterih osrednjih Marxovih terminov, že se zastavljajo nova vprašanja. Mislím tu na prevajanje enega izmed osrednjih terminov v Marxovih in Engelsovih delih, to je termina »die bürgerliche Gesellschaft«. Če listamo po raznih prevodih tega ključnega izraza, bomo lahko ugotovili, da tu vlada dokajšnja zmešnjava: prevajajo ga zdaj kot »državljanska družba« (Nova revija, 5–6/1982, str. 562) zdaj kot »meščanska družba«, in največkrat, če vzamemo v roke zlasti MEID, kot »občanska družba«. Kateri prevod je najustrenejši? Na to vprašanje bi seveda lahko natančno odgovorila le obsežna diskusija, oprta na genezo te besedne zveze in upoštevajoča tiste pomenotvorne prvine, ki naj bi odločilno vplivale na opredeljevanje pravilne rabe tega termina.

Kaj pravzaprav, na kratko, označuje ta termin pri Marxu?

Na to vprašanje ne moremo odgovoriti, če ne upoštevamo, kaj ta beseda, tj. »bürgerliche Gesellschaft«, pomeni pri Heglu. Kot je iz zgodovine politične filozofije znano, je z besedo »die bürgerliche Gesellschaft« Hegel poimenoval enega najpomembnejših delov svoje Filozofije prava (paragrafi 182–256). V »bürgerliche Gesellschaft« so, kot pravi na nekem mestu Hegel, ljudje »privatne osebe (počrtal Hegel), ki imajo za svoj smoter (Zweck) lastni interes« (par. 187). Če govorimo le na kratko, lahko rečemo, da tu človek nastopa kot nosilec zasebnih in posebnih ekonomskih interesov, zaradi česar Hegel tudi slikovito pravi, da je tu človek »Bürger (als bourgeois)« (par. 190, pripomba). Tu nas seveda ne more zanimati zgradba same »bürgerliche Gesellschaft« (sistem potreb, pravosodje, korporacije in policija), pač pa predvsem to, da gre tu za človeka kot nosilca posebnih vlog v procesih dela, menjave, zadovoljevanja potreb, posebnih interesov, itd., v moderni, *buržoazni družbi*. Tu se posameznik-zasebnik razlikuje od človeka kot bitja skupnosti, ki se, po Heglu, uresniči, šele v »politiki«, pravzaprav v »politični državi«.

Heglovo razumevanje »bürgerliche Gesellschaft« smo morali vsaj skrajšano navesti zaradi tega, ker je odločno vplival na Marxovo uporabo tega termina. O tem se prepričamo, če beremo Marxova dela, zlasti v obdobju »mladega« Marxa, na Heglov vpliv pa opozarja kasneje tudi

Marx sam, npr. v *Predgovoru k Prispevku h kritiki politične ekonomije* in drugod.

Če vzamemo v roke, npr., njegovo *Kritiko Heglove filozofije državne prava* (glej izbor v MEID), se zlahka prepričamo, da tudi Marx uporablja besedo »bürgerliche Gesellschaft« v smislu družbe, v kateri človek kot individuum (in vse njegove tvorbe) deluje kot zasebnik, kot bourgeois. Naj navedemo le nekaj naključno izbranih navedb: »Hegel postavlja občansko družbo kot *privatni stan* (!) nasproti politični državi.« (str. 93) »Občanska družba« in država sta ločeni. Torej sta ločena tudi državljani države in državljani kot član občanske družbe . . . Toda v tej (tj. v »občanski družbi«, A. B.) stoji kot *privatnik* (!) zunaj države . . .« (str. 97). »Šele francoska revolucija je doврšila preobrazbo *političnih* stanov v *socialne* ali naredila *stanovske* razlike občanske družbe za zgolj *socialne* razlike, za razlike privatnega (!) življenja . . .« (str. 100).

Kot se že iz teh navedb vsakdo lahko prepriča, je Marx v svoji *Kritiki* iz leta 1843, podobno kot Hegel, razumel »bürgerliche Gesellschaft« kot družbo zasebnikov, privatnikov, ki se v njej ljudje ne povezujejo v skupnost kot obče, občestveno. Zato je prevajanje samostalnika »Bürger« kot »občan« v *tem* kontekstu popolnoma nasprotno duhu tako Marxove kot Heglove rabe tega termina. Prav tako pa tudi prevajanje izraza »die bürgerliche Gesellschaft« z »občansko družbo«, kakor je to, kot smo videli, narejeno v slovenskem prevodu, nasprotuje vsebini tega termina, ki ravno označuje ljudi kot posameznike, kot zasebnike, kar je nasprotje oznaki družbe kot »občanske«. Zakaj izraz »občanska« družba poudarja družbo kot skupnost »občanov«, ki bi jim torej šlo za obči interes, ne pa kot družbo zasebnikov (bourgeois!), ki jim je glavno vodilo njihov zasebni in posebni interes.

Morda bo kdo ugovarjal, da je Marx besedo »bürgerliche Gesellschaft« uporabljal – zlasti kasneje – v drugih pomenih, in da to še bolj velja za nekatere druge marksiste.

Res! Če vzamemo v roke *Nemško ideologijo*, že najdemo možne drugačne in širše razlage. Tako npr., beremo: »Občanska družba zajema vse materialno občevanje individuumov znotraj določene razvojne stopnje produktivnih sil . . . Beseda ‚občanska družba‘ se je pojavila v 18. stoletju, ko so se lastninski odnosi že izvili iz antičnega in srednjeveškega občestva. Občanska družba kot taka se razvija šele z buržoazijo; družbena organizacija, ki se je razvila neposredno iz produkcije in iz občevanja, ki v vseh dobah tvori bazo države in siceršnje idealistične superstrukture, pa je bila vendar označevana vedno s tem istim imenom.« (MEID II, str. 94).

Tej izjavi seveda lahko pridružimo tudi znano Marxovo avtobiografsko pričevanje iz omenjega *Predgovora k Prispevku h kritiki politične ekonomije*, kjer beremo: »Prvo delo, ki sem se ga lotil, da bi razpršil dvome, ki so se me polaščali, je bila kritična revizija Heglove filozofije prava, delo, katerega uvod je izšel v ‚Deutschfranzösische Jahrbücher‘ leta 1844 v Parizu. Moje raziskovanje se je končalo z rezultatom, da pravih

odnosov kakor tudi državnih oblik ni mogoče razumeti niti iz njih samih niti iz tako imenovanega splošnega razvoja človeškega duha, marveč da temeljijo v materialnih življenjskih odnosih, katerih celotnost obravnava Hegel, kakor so to delali Angleži in Francozi 18. stoletja pod imenom, 'meščanska družba' (!) (nemški original »die bürgerliche Gesellschaft«, A. B.), da pa je treba iskati anatomijo meščanske družbe v politični ekonomiji« (MEID, IV, str. 104–105).

Torej tako v letu 1845/46 kot v letu 1859 je Marx pojmoval »bürgerliche Gesellschaft« kot »vse materialno občevanje individuov znotraj določene razvojne stopnje produktivnih sil« oziroma kot »celotnost« materialnih odnosov. Toda očitno je tudi, da kljub možni širši razlagi tega termina Marx vedno vztraja pri poreklu tega termina v Heglovi pravni filozofiji, in da ga še posebej povezuje z moderno buržoazno, tj. meščansko družbo. S tem dobi ta termin tudi razločen razredni pečat.

Glede na vse rečeno je več kot očitno, da prevajanje tega ključnega termina politične filozofije Hegla, Marxa in poznejših marksistov v slovenščino ostaja še vedno odprto. Na vsak način se samo po sebi ponuja, da ima slovenščina več možnih terminoloških inačic, ki se lahko uporabljajo glede na specifični pomen tega izraza. Toda naj najprej navedemo, kateri prevodi se nam zdijo nesprejemljivi.

Najprej je treba kot pomenski ekvivalent izločiti termin »državljanska družba«. Ta termin je preveč arhaičen (nekoč so zasebno pravo imenovali državljansko pravo) in preveč zavaja sodobnega človeka (ker ga na zunaj povezuje z državo, čeprav je Marxu pravzaprav pomenil le »bazo« države). Če beremo v *Novi reviji* na omenjeni strani, da Marxovega »sedanjega stanja« ne smemo razumeti kot »kapitalizem in njemu pripadno državljansko družbo in državljanskega človeka in državljansko (vsakič podčrtal A. B.) kapitalistično predmetnost«, moramo ugovarjati takemu slovenjenju »bürgerliche Gesellschaft«, saj v tem primeru očitno ne gre za tisto, kar Marx – in pred njim že Kant – imenuje »staatsbürger«-ja (citoyen), marveč za »Stadtbürger«-ja, kar je Kantu nemški pomen za francosko besedo – »bourgeois« (buržuj, meščan). Takšen pomen pa seveda očitno nasprotuje tistemu, kar danes v slovenskih ušesih pomeni beseda državljan, državljanski.

Očitno je tudi, da je prevajanje termina »die bürgerliche Gesellschaft« za »občansko družbo« (kakor se to pretežno dela v prevodih v sicer odlični izdaji Marxovih in Engelsovih Izbranih del (MEID), nesprejemljivo. Menim, da je to vprašanje potrebno čimprej razjasniti, saj pri množici, ki zelo rada sega po tem izboru, lahko zbuja napačne predstave o pravi vsebini tega termina pri Heglu in pri Marxu. Ta termin lahko prevajamo z »zasebniško«, »delovno« družbo ali s čimerkoli že prej kot z družbo občanov. Tem je že po definiciji pred očmi predvsem obče, ne pa posamezno in posebno. Ravno to je bilo pred očmi Heglu in Marxu, ko sta uporabljala ta termin.

Med ustrežnejše terminološke rešitve štejem »meščansko družbo« ali »buržoazno družbo«. Tu je jasneje označena vezanost tega termina na meščansko oziroma buržoazno epoho oziroma na buržoazijo. Hkrati pa je ohranjen tisti partikularizem, ki ga je ta beseda imela zaradi svoje prvotne vezanosti na meščana kot buržuja (»als bourgeois«).

Toda tudi to ne bi mogel biti in tudi ni edini možni prevod nemškega izvirnika. Kdor je pazljivo bral naše novejše razpravljanje o tej temi, se je lahko srečal še z eno uporabo, ki jo kljub očitnim pomanjkljivostim prav tako priporočamo: gre za »civilno družbo«. Ta termin kot enega možnih naših ekvivalentov za nemško »bürgerliche Gesellschaft« se ponuja najprej zato, ker se je uveljavil tako v romanskih kot anglosaških deželah, kjer govore o njem kot o »società civile« (it.), »société civile« (fr.), »sociedad civil« (šp.), ali »civil society« (angl.). Prav tako se s takim prevajanjem izognemo časovni redukciji termina, ki ga ima »meščanska družba«. Hkrati pa se z njim izognemo varljivi predstavi, ki jo lahko termin »občanska« družba zbudi s tem, da vsebinski partikularistični tvorbi nadene privlačen zven občin hotenj. Dasi je izraz »civilna« družba deloma tujka, nas to ne sme motiti, saj se s tem dokaj poveča sporočilna moč strogo tehničnega izražanja v širšem prostoru. »Civilna družba« pa se sliši sodobnemu, vsaj pravniško šolanemu ušesu tudi mnogo bolj domače, saj, npr. tudi v pravni znanosti prevajamo »bürgerliches« Recht kot »civilno« pravo, kar pomeni tudi »zasebno« pravo. Hkrati pa se ta termin organsko vključuje v sodobne rabe, ki jih je inspiriral Gramsci in za katere je vse bolj značilno, da izgubljajo prvotni razredno-partikularistični in negativni proizvok.

BOŽIDAR DEBENJAK

Še na temo: občanska družba

Z zanimanjem sem prebral prispevek prijatelja dr. Adolfa Bibiča, v katerem odpira vprašanje slovenjenja Marxovega pojma »die bürgerliche Gesellschaft«. Moram reči, da se z največjo večino argumentacije povsem strinjam, čeprav je facit mojega razmišljanja potem drugačen. Da bi lahko argumentiral, zakaj menim, da je prevod »občanska družba« primeren, moram v telegrafskem slogu preiti tri sklope.

Prvi sklop: Kako se je izraz »bürgerlich« doslej slovenil? Mislim tu seveda na družbeni, ne »mestni« pomen besede, čeprav se prepletata.

1833 (Murko): grajščaninsk, gradnišk, mestjansk, mestavnišk, meščansk, mestničansk, državnišk, državinsk – torej še neizčiščeno, netermi-nološko.

1853 (Cigale): državljanski, meščanski, civilni (v tem pomenu le sodnik!)

1858 (Drobnič): gradjanski.

1860 (Cigale): meščansk, gradjansk, deržavljanski, bürgerliche Gesellschaft deržavno društvo; bürgerliches Gericht vs. Strafgericht deržavljanska, civilna sodnija; vs. Militärgericht nevojaška, civilna sodnija.

1880 (Cigale): Bürger 1) državljan 2) meščan, grajan.

1881 (Škrabec): grajanski (»To besedo smo razbili... za latinsko *civilis*... *grajan* /je/ beseda, ki je bila nekdanj gotovo tudi pri nas domača, ... in bi nam bila potrebna tudi še dandanašnji; zakaj če pravimo *meščan*, to ni *Bürger*, temveč *Städter*, če pravimo *deržavljan*, je pa že *Staatsbürger*.«)

1894 (Babnik): meščan, državljan, meščanski, državljanski (civilen).

1894 (Pleteršnik): državljanski staatsbürgerlich; bürgerlich (zakonik) grajanski bürgerlich, civilni – (grajanske pravice; grajansko pravo Civilrecht); meščanski städtisch, Bürger-

občan das Gemeindemitglied (kdor biva v občini)

občinar/občinec/občinjan = občan.

Za razvoj v našem stoletju velja, da je v njem izginila družina »grajan, grajanski«, ki dolgo ni dobila nadomestila, dokler ni ustavni razvoj 1962/63 terjalo novega poimenovanja – na podlagi Marxove zahteve, da je treba politično sfero zvesti na družbeno sfero (prim. *Prispevek k židovskemu vprašanju*). Takrat je *občan* postal poimenovanje za tisti individuum, ki je ravno član družbe in sposoben v tendenci vase vsesati »abstraktnega državljana«, kot bi rekel Marx.

Drugi sklop: Zgodovina pojma »občanska družba«. Kot dobro opozarja moj kolega in prijatelj, Marx in Engels v *Nemški ideologiji* izrecno govorita, da je ta družba obstajala že zdavnaj, da pa je v dobi meščanstva dobila prav poseben razcvet in pomen (in seveda specifično meščanski obrat s poudarjeno privatniškim in profitniškim delovanjem). Zato ni presenetljivo, da je tudi sam pojem ustvaril že Aristoteles (*hē koinōnía hē politikē* kot »skupnost/združenje občanov« v polisu). Ta izraz prevaja Cicero v latinščino s »*conciliatio*«, »*communitas*« in »*societas civilis*«. V 13. stoletju se uveljavljajo prevodi kot »*communitas*«, »*communicatio civilis*« »*c. politica*«, v 16–17. stoletju pa so utrdi izraz »*societas civilis*«, ki ga prevzame Hobbes (*civitas seu societas civilis*); Locke, Gravina, Montesquieu to prenesejo v moderne žive jezike (npr. Locke: *Of political or civil society*). Obenem pa se začne problematizirati »ali« v frazi »politična ali občanska družba«. Če je v začetku v ospredju »civilni« in celo »civilizacijski« presežek nasproti »naravnemu« (kot »naravno bitje« je »človek človeku volk«, kot »družbeno/državno bitje« pa je »civilizirano/moralno bitje«), pa se z meščanstvom vse bolj začenjata stapljati »*homo oeconomicus*« in »*homo civilis*«. Meščanska revolucija prinese dualizem, ki ga označuje že naslov »*droits de l'homme et du citoyen*« – »pravice

človeka in državljana«. Marxov *Prispevek k židovskemu vprašanju* dovolj jasno karakterizira to dvojnost in obenem kaže izhod iz nje v redukciji odtujene politične sfere, tega »onstranstva v tostranstvu«, na »tostranstvo«, se pravi, na sfero družbe, na človeka-občana. V tej zastavitvi presega Marx tudi Hegla, ki je na način, ki ga je dobro prikazal na Slovenskem Adolf Bibič, razmejil državo in družbo. Hegel je moral konstituirati državo kot »realnost npravne ideje« in »npravni univerzum« ravno zato, ker je bila družba zanj samo sfera »moralnosti«, se pravi, kvečjemu trgovske poštenosti, ki omogoča kohezijo privatništva.

Hegel kot ena centralnih figur filozofije pa v rabi pojma »bürgerlich« ni čisto ves čas enoten. Mladi Hegel govori o »christlich-bürgerliche Welt« – o »krščansko-občanskem svetu«. V svojih centralnih obravnavah pa označuje »die bürgerliche Gesellschaft« tako, da se izkazujejo njene specifično meščanske poteze. Vendar je izraz »meščanska družba« preveč ekspliciten, zlasti pa težko uporabljiv za predmeščansko »bürgerliche Gesellschaft« – pa tudi za njeno po-meščansko transformacijo.

Tretji sklop: Predlogi za prevajanje termina danes. Če je že Škrabec pred dobrimi sto leti pravilno opazil, da nam manjka izraz med »meščanom« in »državljanom« in neuspešno predložil »grajana« (izraz, ki smo ga našli pri Drobniču 1858 in Cigaletu 1860, Pleteršnik pa ga je poznal tudi v izpiskih iz Novic, očitno v petdesetih letih), sta torej nesprejemljiva oba vzporedna redukcionizma: »meščanska družba« in »državljska družba«. Izraz »grajan« ni bil sprejemljiv, ker v slovenskem jezikovnem sistemu ni dovolj motiviran. Ostaneta torej »občanska družba« in »civilna družba«. Značilno je, da je druga močno v čislih pri strokovnjakih, ki imajo za seboj pravno izobrazbo, medtem ko je vsakdanja asociacija bolj vezana na nasprotje »civilen« – »vojaški«. (Kot smo videli, nas je na to asociacijo napolnil tudi Cigale 1860). A ravno pravne konotacije govore zoper rabo izraza »civilna družba«, saj je Marx bil dovolj jasen v začitovanju meja prava in je njihove številne prekoračitve obravnaval pod zaglavjem »juristische, also falsche Vorstellungen« – »juristične, torej napačne predstave«. S tem ni bilo mišljeno pravo, temveč znana povodenj nedopustnih ekstrapolacij pravnih pojmov, kot da niso izraz stvari, temveč stvar sama. Zato ravno asociacija na civilno pravo in civilnega sodnika najbolj govori proti izrazu »civilna družba« v vsakem jeziku, ki si abstraktnega jezikovnega superstrata ne gradi na latinščini, torej v vsakem neromanskem jeziku (izvemši angleščino, katere abstraktni superstrat je močno romanski). In tako smo po metodi izključevanja prišli do »občanske družbe« kot najbolj sprejemljivega izraza. V njen prid govore tudi argumenti, s katerimi Bibič končuje: da se je treba »organsko vključiti/v sodobne rabe, ki jih je inspiriral Gramsci in za katere je vse bolj značilno, da izgubljajo prvotni razredno-partikularistični in negativni prizvok.« Bolj ko bo družba napredovala od razredno-partikularistične strukturiranosti v skupnost »svobodno asociiranega dela«, bolj bo izraz »občanski« dobival emfatične pomene občestvenosti.

In še postscriptum: Starejša slovenska marksistična raba je bolj razširila izraz »buržoazen«, kot bi bilo upravičeno iz samih virov, namreč iz del Marxa in Engelsa. Kjer »mojstra« (oprosti, Roza!) govorita o Bourgeoisie, je ta prevod na mestu. Kjer pa uporabljata izraz Bürgertum in bürgerlich, je točno »meščanstvo« in »meščanski«. Izdaja MEID je običala sredi terminološke transformacije; dva zvezka je založba enostavno izsilila v tako kratkem roku, da so bile opravljene samo najnujnejše korekture (III in IV), ni pa bilo časa za nujno potrebne preglede prevodov. Odtod nedoslednosti v prevajanju izraza »die bürgerliche Gesellschaft« in tudi izrazov »Bürger, Bürgertum, bürgerlich«, kjer se še marsikje neupravičeno bere »buržoazija« in »buržoazen«. (Upravičena je takšna raba v *Komunističnem manifestu*, *Nemški ideologiji* in še kje, neupravičena v *Predgovoru H kritiki politične ekonomije* in še kje.) Pretiravanje z izrazom »buržoazija« je seveda že samo interpretacija. Še tembolj pa bi šli v interpretacijo, če bi v prevod Marxa vnesli pojem »buržoazna družba«. V zadnji selekciji sta lahko samo izraza »civilna« in »občanska družba« – med njima govore tehtni argumenti za »občansko«.

FRANJO ŠTIBLAR

Ob izhodiščih dolgoročnega programa gospodarske stabilizacije

(prispevek k razpravi z ekonomskega zornega kota)*

V danem trenutku so »Izhodišča« predvsem družbeno politični dokument. Njihov namen in cilj je podati globalni politični pogled na družbenoekonomsko in socialno problematiko naše družbe. Analiza »Izhodišč« z ekonomskega zornega kota je spodbudila zapis misli in pogledov, katerih namen je prispevati k nadaljnjim razpravam in izpopolnitvi programov pri reševanju obravnavanih problemov.

Poleg uvodnega dela »Izhodišč« je predmet razpravljanja v prispevku predvsem poglavje o družbenogospodarskih in družbenopolitičnih odnosih. Poglavja o položaju v svetu in predvsem o materialnem razvoju Jugoslavije zaslužijo pozornost v obliki posebne razprave in jih na tem mestu ne bomo obravnavali.

a) Terminološke (definijske) dileme

Tisto, kar bi od osnovnega dokumenta kot so »Izhodišča«, najbolj pričakovali, definicije osnovnih ekonomskih institucij našega sistema ter razmerij med njimi, ni zaslediti, obravnavajo (prejudicirajo) pa se neka-tera povsem ekonomsko strokovna vprašanja. Opredelitev vsebine osnovnih institucionalnih ekonomskih pojmov se med ekonomisti – teoretiki pa tudi med družbenopolitičnimi delavci bistveno razlikuje. Ne glede na teoretične dileme bi bilo pričakovati od osnovnega dokumenta, tudi glede na sestavo komisije, ki ga je sprejela, politične opredelitve vsebine

* Članek Franja Štiblarja s svojo naravnostjo in vsebinsko zasnovjo (celovitostjo) posega v jedro sedanjih družbenoekonomskih razprav v Jugoslaviji in je s tega vidika aktualen. Čeprav je zastavljen kot znanstveno kritičen dialog (z ekonomskega zornega kota) s sklepi »Kraigherjeve komisije« in »Podkomisij«, na koncu vendarle izzveni kot monolog, ki namesto ekonomsko ne dovolj razširjene in opredeljene a vendarle realne kompromisne in heterogene zasnove predloženih dokumentov ekonomske stabilizacije vzpostavlja alternativo – homogeno celoto ekonomskih rešitev, kot jo predlaga avtor. S tem podpiramo uveljavljeno prakso koeksistence »homogenih« rešitev posameznih avtorjev, ekonomskih šol in podobno, praviloma medsebojno izključujočih oz. mejno komplementarnih stališč, da bi podprli odprt, javen dialog. Avtorjevo razumevanje polit ekonomske problematike je v veliki meri konsistentno in zato v pluralizmu različnih alternativnih teoretičnih odgovorov na družbenoekonomska protislovja v Jugoslaviji, vredno pozornosti.

osnovnih pojmov kot so: družbenoekonomski sistem, gospodarski sistem, mehanizmi in institucije gospodarskega sistema, instrumenti ekonomske politike in njihova kvantifikacija. Ob njih pa bi morali biti imenovani družbeni subjekti, odgovorni za izgradnjo ter uravnavanje teh institucij. S tem bi bile vsaj politično rešene dileme in doseženo enotno pojmovanje o načinu, subjektih in postopkih uresničitve v praksi osnov našega družbenoekonomskega sistema, kakor so podane z ustavo. Onemogočeni bi bili nesporazumi v razpravah o uspešnosti delovanja navedenih institucij ter o odgovornosti za slabosti in nedograjnost, ob jasnih terminoloških opredelitvah pa bi bila tudi onemogočena politična diskvalifikacija kot sredstvo, ki je v diskusijah o delovanju našega gospodarskega sistema še vedno često uporabljena, kadar zmanjka strokovnih argumentov. Jasne politične opredelitve bi omogočile konsenz o tem, na katera področja in predvsem kako daleč naj poseže program gospodarske stabilizacije.

b) Vloga trga in upoštevanje ekonomskih zakonitosti

Potreba po večjem upoštevanju ekonomskih zakonitosti ter uveljavitvi enotnega jugoslovanskega trga se v tekstu »Izhodišč« pojavlja kot rdeča nit. Že uvodni del vsebuje napačno vzročno-posledično zvezo, da gospodarstvo premalo upošteva trg. Kolikor trg ne deluje, za to ni odgovorno zgolj gospodarstvo, ampak predvsem tisti družbeni dejavniki, ki delegatsko ali upravno normativno urejajo pogoje gospodarjenja, če delegatski samoupravni sistem ne deluje, kot bi želeli. Gospodarstvo (združeno delo) je aktiven subjekt, živ mehanizem v smislu delovanja in prilagajanja: vedno optimizira svoje obnašanje v institucionalno danih gospodarskih razmerah.

Naš način »obvladovanja tržne stihije« prinaša arbitrarnost samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, ki v praksi vse bolj nadomešča tržišče. Ob dani stopnji razvoja materialnih sil je dogovarjanje kot edini in vsesplošen način urejanja družbenih odnosov preveč ambiciozen cilj, na gospodarskem področju pa v sistemu blagovnega gospodarstva kot edini sploh neuresničljiv.¹

Načelo enotnosti jugoslovanskega trga se v praksi vse manj uveljavlja. Obstoječi gospodarski sistem (kot sistem ekonomskih instrumentov) in ekonomska politika (kot kvantifikacija teh instrumentov) ne le da onemogočata družbenoekonomsko optimalno obnašanje in enotnost trga (ob zamrznitvi cen oziroma ob njihovi administrativni kontroli, negativni realni obrestni meri, nerealnem tečaju dinarja, in nerealnih razmerjih med cenami produkcijskih dejavnikov), vodita v republikanizacijo narodnega gospodarstva, pri čemer so republiške meje često močnejša zapreka od

¹ Gre celo za korak dalje od ureditve v centralno-planskih gospodarstvih, kjer je trg nadomeščen s centralnim planom, ki sankcionirano rigidno usmerja delovanje gospodarskih celic. Postopek urejanja se seveda bistveno razlikuje od dogovarjanja glede demokratičnosti, toda medtem ko je vsebina planskih obvez znana, gre pri našem dogovarjanju za popolno vsebinsko arbitrarnost.

državnih, učinkovitost gospodarjenja pa je bistveno zmanjšana. Tako negativna realna obrestna mera z zakonodajo o združevanju dela in sredstev stimulira avtarkično investicijsko obnašanje znotraj meja države, precenjeni tečaj dinarja pa povzroča avtarkičnost v mednarodni menjavi, saj se izvoz vse manj spleča, uvoz pa je omejen z obsegom izvoza. Zamrznjene cene končnih izdelkov (ob katerih pa je inflacija kljub vsemu čez 30%) vodijo v oblikovanje strukture proizvodnje po neekonomskih kriterijih in v zmanjševanje ponudbe v dejavnostih, ki zaradi istočasne rasti stroškov (osebnih dohodkov in cen drugih produkcijskih dejavnikov, ki niso zamrznjeni) proizvajajo z izgubo.

Kot so v svetovnem gospodarstvu za čimbolj svobodno trgovino brez carinskih omejitev najbolj zavzete gospodarsko razvite države, so v okviru Jugoslavije za enoten trg v največji meri ekonomsko najbolj razvite republike.²

Sistem samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja je v gospodarstvu pogosto zlorabljen, postaja legalno izhodišče za monopolizacijo³ (dogovarjanje med ponudniki o cenah, količinah in področjih prodaje). Omejuje konkurenco na tržišču in s tem uveljavljanje ekonomskih zakonitosti. Dogovarjanje nadomešča trg. Še gospodarsko razvite kapitalistične države, ki nimajo podobne formalne možnosti za monopolizacijo normativno vgrajene v sistem, so se z zakonskimi omejitvami zelo zgodaj postavile v bran proti dejanskim monopolnim dogovorom (tako na primer ZDA ob začetku tega stoletja s protitrustovsko zakonodajo), mi pa smo celo ustvarili možnosti za legalizacijo tega zla. V naših razmerah naj bi na gospodarskem področju sporazumi in dogovori ne bili temelj kartelizacije trga, urejali naj bi kooperacijo prizvajalcev (tehnične in tehnološke oblike sodelovanja na trajnejši podlagi), ne bi pa smeli vsebovati dogovorov o cenah, količinah na trgu ali v geografski razdelitvi trga.⁴

c) Sistem (ustvarjanja) dohodka

Po nekaterih pojmovanjih je med temelji našega družbenoekonomskega sistema dohodek (dohodkovnost). Sistem dohodka je dosledno

² Z interventnim zakonom uveljavljeni sistem delitve deviz daje finalnemu producentu (njih je več v razvitih republikah) potencialno prednost pred drugimi producenti istega produkta pri delitvi ustvarjenega deviznega dohodka. Procente nižjih stopenj (pretežno) dodelanosti produkta gospodarsko manj razvitih republik to sili v izvoz polizdelkov, da bi sami prišli do deviz, nujnih za izravnavo lastne, občinske in republiške devizne bilance ali vsaj do deviz, potrebnih za nadaljnjo proizvodnjo. Zato razumljivo prihaja do zniževanja stopnje dodelanosti naše proizvodnje, ki gre v izvoz. Vse bolj se usmerjamo v izvoz naravnih virov, možnosti za realizacijo z delom ustvarjenega presežnega produkta na tujih trgih pa je vse manj. Če ob tem upoštevamo, da zaradi administrativno določene negativne realne cene uporabe družbenega kapitala ter zaradi vse višjih davčnih in prispevnih stopenj ob vse višji ceni dela ostajamo stroškovno nekonkurentni in zato izvažamo produkte kapitalno intenzivnih panog, potem ni presenetljivo, da napačno izvažamo tisto, česar že sami nimamo v izobilju (naravni viri, kapital), uvažamo pa delovno intenzivne produkte (hrana, vse več storitev), pri katerih nimamo primerjalne prednosti.

³ O ugotovljeni monopolizaciji s pomočjo dogovarjanja je že v letu 1981 govoril predsednik ZIS tovariš Zvone Dragan. J. Mencinger pa ugotavlja, da je ena od posledic monopoliziranosti dejstvo, da nimamo srednje velikih gospodarskih organizacij, ampak le zelo velike in zelo majhne.

⁴ A. Bajt: Gospodarski sistem in učinkovitost socialističnega samoupravljanja. *Naši razgledi* 1981.

uveljavljen v zakonu o združenem delu. V sedanjih razmerah omejene funkcije trga in administriranja v gospodarstvu je načelo dohodka (nominalnega, kot ga imenuje Bajt, v PKJ, IX/82) nepravilno in nesprejemljivo. Doseženi dohodek ni izraz socialističnih produkcijskih odnosov (plačilo za delo), kot bi želeli in k čemur naj bi pripeljala uveljavitev tega načela v našem sistemu. V dejanskem delovanju gospodarstva nepopoln oziroma nedograjen gospodarski sistem, administrativno napačno kvantificirani instrumenti sistema pri vodenju gospodarske politike (cene uporabe produkcijskih faktorjev niso primerne, cene končnih proizvodov so administrativno zamrznjene, relativni odnosi cen pa so izraz družbene moči⁵ posameznih skupin proizvajalcev in ponudnikov ter povpraševalcev in ne ekonomskih faktorjev) vodijo v izmaličenje načela dohodka kot načina uveljavitve sistema delitve po delu. Vztrajanje pri uveljavljanju »načela dohodka« ob neizgrajenih temeljih za njegovo pravično izvajanje, ne deluje spodbujevalno in ne prispeva k učinkovitosti sistema v več smislih.

a) Pri izboru načina večanja dohodka preko cen ali preko produktivnosti (in produkta) odločitev za lažji način dviganja cen pretežno prevlada (z mikroekonomskega vidika je tudi bolj v skladu z ekonomskim načelom), kar seveda povečuje družbenoekonomsko neučinkovitost.

b) V OZD se umetno napihuje obseg in rast dohodka (kumuliranje zalog surovin na ilegalni osnovi, reduciranje amortizacije na minimalno raven, ki je predpisana), saj je njegova velikost osnova za samoupravno delitev osebnih dohodkov, sredstev za namene skupne porabe, pa še dogovorjeni kriteriji delitve na osnovi že tako napihnjene obsega dohodka so posebno v zadnjem času često prekršeni.

c) V že omenjenih pogojih neprimernih relativnih in absolutnih cen sodelovanja produkcijskih faktorjev v proizvodnji (cena uporabe družbenega kapitala je celo negativna, cena zemlje in naravnih virov pretežno prenizka, prav tako cena tehničnega napredka in izboljšav, cena dela pa ob nizki produktivnosti in vseh dajatvah, ki jih je nanj treba plačati, mnogo previsoka), ki vplivajo na stroške proizvodnje ter ob neenakih pogojih oblikovanja tržnih cen končnih produktov (administriranje, ne trg), je nominalni dohodek kot razlika med prihodkom OZD (kot produktom cene in količine) in stroški proizvodnje prav tako neekonomska kategorija. Ni odraz delitve po količini vložene družbeno potrebne dela, ne odraža redkosti produkcijskih faktorjev v proizvodnji in proizvedenih dobrin na trgu, ni »pravičen«. Po drugi strani pa tudi ni rezultat trajne, kot to velja za administrativne posege v centralno-planskih sistemih.

Tako doseženi dohodek ni odraz socialističnih družbenoekonomskih odnosov, kakor so opredeljeni z ustavo in sistemskimi zakoni. Vzrok

⁵ Resda prek lobijev velja to delovanje za vse sisteme. Vendar pa pri nas ni ekonomske narave (ne izhaja iz potreb), temveč je administrativno-politične narave.

slabosti je v nedograjenem ali napačno izgrajenem gospodarskem sistemu, katerega rezultat naj bi bil dohodek kot eden od temeljev našega družbenoekonomskega sistema: trga s konkurenco kot kriterija ni, instrumenti gospodarskega sistema za družbeno usmerjanje gospodarstva ali ne obstajajo, ali pa niso pravilno kvantificirani.

Način pridobivanja in delitve nominalnega dohodka v praksi ne uveljavlja delitve po delu (in rezultatih gospodarjenja) kot enega temeljnih načel našega družbenoekonomskega sistema.

Pri tej ugotovitvi ne gre za negacijo dohodka samega kot cilja ustvarjanja in predmeta delitve, potrebno bi bilo le izoblikovati realni dohodek, ki bi bil v resnici zgolj izraz dela (v širšem smislu), upoštevati in izločiti torej iz njega zgoraj navedene anomalije.

d) Sistem delitve (dohodka) po delu

Kot način ustvarjanja dohodka v naših trenutnih gospodarskih razmerah ne ustreza pravičnim socialističnim odnosom, zato delitev tega dohodka v praksi še zdaleč ne pomeni delitve po vložnem delu in uspešnosti upravljanja. Poleg dela sodelujejo pri ustvarjanju produkta še drugi primarni faktorji proizvodnje (družbeni kapital, naravni viri v družbeni lasti in izumiteljstvo). Zaradi tehnološke pogojenosti se kombinacija teh faktorjev od dejavnosti do dejavnosti razlikuje. Če ob tem ni ustrezno izoblikovana cena uporabe teh faktorjev kot izraza njihove relativne redkosti, potem čisti dohodek ni samo rezultat vložnega dela delavcev v asociaciji (delovni skupnosti), temveč tudi sodelovanja družbenega kapitala (ki je lahko upravičeno vezan na kolektiv le, če gre za njegovo lastno odpovedovanje porabi v prid akumulacije v preteklosti), naravnih virov v družbeni lasti, izumiteljstva in upravljalstva.⁶ Mikro (individualno, kolektivno) prisvajanje prispevkov navedenih faktorjev razen dela in upravljanja praktično razveljavlja družbeno last nad njimi. Po Marxu so odnosi v razdelitvi določeni z odnosi v proizvodnji, le-ti pa z lastnino nad produkcijskimi dejavniki. Z navedeno Marxovo ugotovitvijo je v nasprotju trditev v »Izhodiščih« in sicer v poglavju o ekonomski funkciji dohodka, da naj bi bila delitev dohodka določena z družbenim načrtom. Določena je lahko le z razmerami v proizvodnji, le-te pa z lastnino produkcijskih dejavnikov, kar v našem primeru pomeni dosledno uveljavljanje družbene lastnine kapitala in delno zemlje ter izumiteljstva in nagrajevanje po porabljenem delu in uspešnosti upravljanja. Individualno (skupinsko, kolektivno) prisvajanje prispevkov faktorjev, ki so družbena last in katerih »ius fructendi« bi morala pripadati vsem članom naše družbe enakopravno, ni v skladu z navedenim marksističnim načelom.⁷

⁶ Več o tem A. Bajt: *Osnovi ekonomske analize i politika*, Informator, Zagreb 1979, stran 301–304.

⁷ Delitev po delu bi bila uresničena v navedenem sistemu le v dveh primerih:

1. če bi bili nedelovni produkcijski dejavniki na razpolago v relativnem izobilju, tako da bi bili proste dobrine in ne bi imeli cene kot izraza njihove redkosti v uporabi, ali

Za dejansko uveljavitev sistema delitve po delu (kot ene od temeljev našega družbenoekonomskega sistema – poleg samoupravljanja in družbene lastnine, iz katerih organsko izhaja) bi morali pri *primarni delitvi*⁸ (o kateri trenutno razpravljamo) ustvarjenega družbenega produkta in narodnega dohodka dosledno upoštevati družbeno lastnino nedelovnih primarnih produkcijskih dejavnikov. To bi pomenilo postaviti realno ceno njihove uporabe (kot izraz relativne redkosti) ter družbene stroške sodelovanja teh faktorjev v konkretnem produkcijskem procesu (asociaciji združenega dela) izločiti iz celotnega prihodka OZD. Šele tako dobljeni dohodek bi bil dejanski izraz prispevka dela in upravljanja posameznikov v asociaciji združenega dela. Dejstvo, da stroški uporabe produkcijskih dejavnikov v družbeni lastnini niso izločeni (ali pa so izločeni napačno) iz dohodka posamezne asociacije združenega dela, pomeni odžiranje družbene substance z individualnim prisvajanjem (skupinskim ali kolektivnim) družbene lastnine. Gre torej za napačen mehanizem uveljavljanja temeljev našega družbenoekonomskega sistema: za sistem delitve dohodka, kakor se danes uveljavlja v praksi.

Sekundarna delitev družbenega produkta (in dohodka) opredeljuje ekonomski položaj neproduktivnih družbenih dejavnosti. Prevladujoče mnenje je, da se je v naši družbi sistem samoupravnih interesnih skupnosti preveč razbohotil, da družbena režija v obliki skupne in splošne porabe v sedanjem položaju preveč obremenjuje gospodarstvo (združeno delo). *Normativno* slone odnosi svobodne menjave dela na enakopravnosti produktivnega in neproduktivnega dela, uporabnikov in izvajalcev (ustava, zakon o združenem delu). *Dejansko* (pozitivno) pa so neproduktivne dejavnosti pri dogovarjanju v boljšem položaju. Prispevki za njihove dejavnosti so določeni s samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori, ne nujno vedno in za vse na povsem prostovoljni podlagi in z zavestno odločitvijo uporabnikov. Izvajalci imajo v podporo lastne strokovne službe in nastopajo organizirano (monopolizirano) nasproti neorganizirani (vsaj dejansko) amorfni množici uporabnikov.⁹

Položaj ni bistveno boljši niti v interesnih skupnostih materialne proizvodnje. V praksi se navedena neenakopravnost kaže v relativno (primerjava z drugimi državami iste stopnje razvoja narodnega gospodarstva) preveč razvitem obsegu družbenih dejavnosti glede na stopnjo našega gospodarskega razvoja. Presežki s prispevki in davki pridobljenega

2. če bi ob siceršnji njihovi relativni redkosti (ki bi jo izražala pozitivna realna cena uporabe) bila njihova kombinacija v vseh dejavnostih enaka. Čeprav redki, bi bili v tem primeru produkcijski dejavniki v enaki meri na razpolago vsem članom družbe, razlike v ustvarjenem produktu in dohodku pa res odvisne le od različne produktivnosti neposrednega dela in uspešnosti upravljanja.

Oba primera sta utopična in neuresničljiva: prvi zaradi nizke splošne stopnje razvoja produkcijskih sil, drugi pa zaradi nujno neenakomernega razvoja tehnike in znanosti na različnih področjih dejavnosti, ki pogojuje različne kombinacije produkcijskih faktorjev v proizvodnji različnih dejavnosti.

⁸ Z izrazom *primarna delitev* pojmujeemo v tem prispevku delitev med primarne produkcijske faktorje (delo, kapital, naravne vire, upravljalstvo in izumiteljstvo), v jugoslovanski literaturi pa pomeni ta izraz relativne cene med panogami. V končnem se »zreducirata« na isto stvar.

⁹ To potrjujejo po primerjalnem študiju Cirila Ribičiča tudi raziskave o delegatskem sistemu po celi Jugoslaviji.

dohodka družbenih dejavnosti nad planiranim se ne vračajo nazaj v gospodarstvo. Premočna obremenitev gospodarstva se kaže kot prevelik del stroškov družbene režije v strukturi cene, kar je eden izmed razlogov za cenovno nekonkurenčnost v mednarodnih razmerah. Prav dejstvo, da je enakopravnost partnerjev v svobodni menjavi dela često zgolj navidezna, nas je pripeljalo v relativno hipertrofijo neproduktivnih družbenih dejavnosti, takšno, ki presega naše sedanje materialne možnosti. Če že dejanska enakopravnost partnerjev dogovora ni zagotovljena, vztraja pa se pri obliki svobodne menjave dela, bi se morala uveljaviti »diktatura« produktivnega dela, kar pomeni:

a) resnično svobodno (prostovoljno) sklepanje samoupravnih sporazumov, s katerimi prevzema produktivno delo obveznosti plačevanja prispevkov za družbene dejavnosti zavestno, in ne prisilno (zakonsko) podpisovanje aktov s takšno vsebino.

b) natančno opredeljeni delovni program družbenih neproduktivnih dejavnosti s finančno konstrukcijo dohodkov in izdatkov bi morali biti od združenega dela potrjeni *ex ante*, pritok dohodkov s prispevki in davki prek dogovorjenega planskega zneska pa avtomatično ustaviti, ko doseže dogovorjeno vsoto;

c) ob koncu delovnih obdobj podana poročila izvajalca (povratna kontrola uporabnikov bi morala biti dejansko uveljavljena) o izvedbi menjave dela in o uporabi sredstev in *pravočasno* (za naprej, ne za nazaj, kar vodi v razne vrste izsiljevanj) bi moral biti sklenjen dogovor o svobodni menjavi dela za naslednje obdobje, v katerega bi bil hkrati vključen celotni skupek vseh vrst storitev družbenih dejavnosti in materialnih obveznosti uporabnikov.

Dosledna uveljavitev navedenih načel¹⁰ bi bila koristna tudi za druge oblike splošne in skupne porabe (financiranje proračunov družbenopolitičnih skupnosti, na primer).

V *tercjalni* delitvi se določa delež (dohodke) delavcev znotraj njihove asociacije. Pravičnejša delitev zahteva bolj izdelan sistem nagrajevanja po delu (tudi neproduktivnih družbenih dejavnosti, kot so zdravstvo, kultura, kjer so še velike rezerve, vse to pa bi prispevalo k večji učinkovitosti tudi teh dejavnosti) in odpravo miselnosti na način uravnilovke, ki se skriva pod plaščem socialne skrbi. Končno bi bilo potrebno opredeliti načelo minulega dela.¹¹ Eden od možnih načinov bi bil z nagrajevanjem za stalnost zaposlitve, ki naj bi izražala uspešnost izvajanja upravljalске funkcije v asociaciji (posebej če je kolektivna odločitev v preteklosti v korist akumulacije za investicije namesto povečanih osebnih dohodkov prinesla boljše rezultate poslovanja asociacije v sedanjosti). Materialna (pa tudi druga) odgovornost zaposlenih bi morala biti dosledneje izve-

¹⁰ Med ekonomisti obstajajo tudi drugačna mišljenja: da je uveljavljeni način »utopija« in edino, kar s stališča ekonomske učinkovitosti deluje, je prisila države in davek.

¹¹ Več o minulem delu med drugimi v zadnjem času Ivan Lavrač: (npr. Prispevek k proučevanju kategorije minulo delo) Teorija in praksa št. 3/1982, 337–354.

dena, saj bi takšno materialno sankcioniranje dobrih ali slabih odločitev zaposlenih v njihovih organih upravljanja ob zmanjšanju ali odpravi socializacije izgub lahko vodilo k bolj zavzetemu izvajanju upravljalске funkcije. Morda bi tako vgrajeni individualni materialni interes posredno »prisilil« delavce, da bi resnično začeli gospodariti s celotno ustvarjeno novo vrednostjo sami, brez tutorstva tehnokratskih ali političnih struktur. Na žalost v tem trenutku sistem še ne dela tako.

Socializem pa istočasno ne bi smel tolerirati mnogo manjše mobilnosti produkcijskih faktorjev dela in kapitala, kot je v razredni družbi, in kar nujno vodi v suboptimalno kombinacijo teh dejavnikov, njihovo neizrabljenost in s tem suboptimalno rast družbenega produkta.¹² Stalna, za vso delovno dobo zagotovljena zaposlitev v rojstnem kraju, po možnosti ob istem delu, gotovo pomembno izboljšuje socialno varnost prebivalcev in s tem njihovo življenjsko blagostanje, a meja s stališča ekonomske racionalnosti vendar obstaja. Socialistični samoupravni sistem, kakor je zamišljen v svoji ekonomski funkciji, ne predvideva manjše gibljivosti produkcijskih faktorjev od sistemov razredne družbe, izkrivljanja v praksi pa to vendar uresničujejo.¹³

Samouprava na gospodarskem področju pomeni, da ustvarjalci dohodka (samo iz dela in upravljalstva) z njim tudi v celoti dejansko razpolagajo. V praksi smo danes daleč od tega ideala, morda dlje kot kdajkoli v preteklih 25 letih. Dosledna uveljavitev opisanih treh sistemov delitve bi nas idealu znova približala.

e) Sistem samoupravnega družbenega načrtovanja (plan)

V sodobni jugoslovanski ekonomski literaturi se od planiranja preveč pričakuje.¹⁴ To se delno kaže tudi v tekstu »Izhodišč«. Ker se načrtovano ne uresniči, za kar pa nihče ne odgovarja, izgublajo sami planski dokumenti na tehtnosti in pomenu.

Dejstvo je, da je pri dani stopnji razvoja proizvodjalnih sil nemogoče vzpostaviti poljubno razvite produkcijske in druge družbenoekonomske odnose (kot nadstavbo): v konkretnem primeru našega narodnega gospodarstva trga in denarja ni mogoče v celoti zamenjati s samoupravnim dogovarjanjem, ki bi v nadstavbi pomenilo skupno urejanje družbenoekonomskih odnosov v skrbi za vse. Kot izrodek takšnega preveč ambicioznega koncepta urejanja odnosov za današnjo stopnjo razvoja se lahko pojavi oblast človeka nad človekom, odtujevanje, prevlada birokracije.

¹² Nasprotje med stalnostjo zaposlitve kot osnovo za minulo delo in mobilnostjo produkcijskega faktorja delo je le navidezno. V prvem primeru gre za stalnost upravljanja v določeni asociaciji dela, kar pa ne nasprotuje gibljivosti njenih institucionalnih oblik (geografski, po vrsti produkta) v težnji po optimalnem ekonomskem rezultatu.

¹³ O problemu mobilnosti družbenega kapitala posebej kasneje.

¹⁴ Po Koraču, na primer, delavci pri nas zavestno regulirajo ne le svoje delo, ampak tudi medsebojne odnose. M. Korač: Samoupravni sistem planiranja. *Socializam* 12/1981, 2003–2032.

Do teh ugotovitev je prišel tudi Marx v Osnovah in kritiki politične ekonomije.¹⁵

Znano je, da je ekonomsko znanstvena (teoretična) raven našega planiranja na izjemno nizki ravni. Njegov kvantitativni del je več ali manj subjektivno postavljanje števil kot posledic želja ali občutka subjektivnih sil, zato njihova korekcija prav tako ne pomeni nikakršnih problemov.¹⁶ Druga težnja je zmanjševanje števila nalog in ciljev plana, ki so konkretno kvantificirani, kar seveda zmanjšuje možnost kontrole uresničevanja plana, ugotavljanja napak načrtovalcev in izvajalcev ekonomske politike. S tem odpade vsakršna odgovornost za sestavo plana in za njegovo izvrševanje.

V sedanjih obliki plan ni sposoben usmerjati, usklajevati, korigirati, kot se od njega pričakuje. Ni operativni družbenoekonomski dokument, ampak bolj skupek posplošeno formuliranih želja. Tezi o planu kot cilju akcije, in ne kot ugibanju o samougibanju gospodarstva velja odgovor, da materialni okviri gospodarjenja pomenijo objektivno omejitve, ki jo je treba pri načrtovanju upoštevati. Po drugi strani pa je realno načrtovanje potrebno mikro gospodarskim subjektom kot stalnica za njihove gospodarske odločitve.

Operacionalizacija družbenega načrtovanja v pravem smislu ni bila nikoli izvedena. To velja za sam zakon o družbenem planiranju (ki je premalo konkreten, ureja zgolj institucije in postopke, ne pa vsebine), dolgoročne, srdnjeročne plane razvoja in letne resolucije. Operacionalizacija je bila izvedena le v smislu institucionalizacije.¹⁷ Institucionalno je bila naloga opravljena. Na vrsti so strokovnjaki, ekonomisti, ki bi morali dati sistemu planiranja znanstveno vsebino, pa tega doslej nismo storili.¹⁸ Metodologija in postopek planiranja sta z dosedanjimi dokumenti že dovolj urejena, manjka pa ekonomske vsebine ter določil o konkretni odgovornosti za realnost načrtovanja in za stopnjo uresničevanja planov.

Poseben problem je neurejen odnos med subjekti planiranja, med družbenopolitičnimi skupnostmi in asociacijami združenega dela. Pogosto gre za prevlado močnejše družbenopolitične skupnosti nad organizacijami združenega dela na njihovem področju kot šibkejšimi partnerji. Dogovarjanje o načrtovanih obveznostih ni prostovoljno, neodtujljive pravice delavcev so odtujene. Takšni posegi imajo lahko včasih tudi ekonomsko

¹⁵ K. Marx: *Osnovi kritike politične ekonomije*. Naprijed, Zagreb 1974, strani 55–56.

Več o tem A. Bajt: Dali je Marx zaista pogrešio? *Socializam* 4/1982, 715–721.

¹⁶ Tipična izkušnja je tekoči srednjeročni plan. Že ob sestavi plana so bili v njem postavljeni kvantificirani cilji med seboj nekonsistentni, kar nam je, na primer, uspelo dokazati za razmerje med iz plana implicitno izvedeno premajhno realno akumulacijo in prevelikimi želenimi investicijami že ob nastajanju plana v letu 1980. Nerealna zastavitev ciljev zahteva letošnje revizijo ali morda celo njegovo opustitev. Ni pričakovati, da bodo revidirane postavke plana izpolnjene v večji meri. Tako ostaja planu v glavnem le indikativna funkcija, pa še ta nerealna. Še en dokaz za to, kako slabo poznajo planerji resnično delovanje našega gospodarstva.

¹⁷ Podobna izkušnja velja za operacionalizacijo na področju sistema cen, razširjene reprodukcije in še na nekaterih drugih področjih gospodarskega sistema.

¹⁸ Pojavlja se seveda bojazen, da je institucionalno postopek planiranja urejen tako, da ekonomska (empirična) znanost s svojimi dognanji ne najde mesta v njem.

pozitivne intencije (izvoz), vendar so v vsakem primeru nesamoupravni, za dosežek zelenih namer pa obstajajo učinkoviti ekonomski instrumenti.

f) *Sistem razširjene reprodukcije in združevanje dela in sredstev*

Razprave o ceni družbenega kapitala v Jugoslaviji trajajo že dalj časa.¹⁹ Ustavno razglašeno dejstvo, da je kapital družbena last, še ne pomeni, da nima cene uporabe. Cena je izraz relativne redkosti dobrine in se na trgu oblikuje v ravnotežju, v katerem se ponudba in povpraševanje po dobrini izenačita. Ponudbe kapitala pa še ni toliko, da bi pri kakršnikoli pozitivni ceni daleč presegala povpraševanje po njem, niti v gospodarsko mnogo bolj razvitih deželah, še manj pa pri nas. Ker takšne cene ne priznavamo – kljub temu, da dejansko obstaja (ker kapitala še nimamo v relativnem izobilju) – je povsem razumljivo, da z družbenim kapitalom razmetavamo kot z vsako prosto dobrino brez cene. Družbena last primarnega produkcijskega faktorja, kapital, bi se morala izražati na ta način, da bi realizirane (realne) pozitivne obresti kot plačilo za uporabo kapitala in s tem dohodek njegovega lastnika (celotne družbe, če je ta kapital družbena last) prehajal v roke vseh, vsaj koristi bi morali imeti vsi. Privatno prisvajanje ne bi smelo biti mogoče. V današnjih razmerah, ko OZD, veje, panoge razpolagajo z različnimi količinami družbenega kapitala in je realna cena njegove uporabe kot razlika med nominalno obrestno mero in stopnjo pričakovane inflacije celo negativna (kar pomeni, da konkretni upravljalci dobivajo dohodek iz samega dejstva, da razpolagajo z družbenim kapitalom), kapital v resnici ni družbena, temveč postaja skupinska, kolektivna lastnina, kar je med mnogimi ekonomisti že dobro znana ugotovitev.

Nasproti trditvi o vzpostavitvi kapitalističnih odnosov s priznavanjem pozitivne realne obrestne mere kot cene za uporabo družbenega kapitala (pa tudi tistega v privatni lasti, kot je v primeru finančnega kapitala – prihrankov ali pri delu s sredstvi občanov v zasebni lasti) kot nedelovnega dohodka pa je moč reči, da:

a) Samo dejstvo obstoja pozitivnih realnih obresti (kot dejanskega izraza relativne redkosti tega primarnega produkcijskega faktorja) še ni znak izkoriščevalskega sistema, temveč je opredelitev sistema odvisna od tega, kdo si dohodek faktorja (torej obresti) prisvaja: če vsi predstavniki družbe enakomerno (ali če je dohodek iz privatne lastnine finančnega ali realnega kapitala obdavčen, tako da privatnemu lastniku ostaneta le plačilo za delo in za njegovo podjetništvo), ne gre za izkoriščevalski sistem. Kapital je v ekonomskem smislu resnično last vse družbe.

b) Sistem negativne realne obrestne mere prav tako pomeni izkoriščanje (prerazdelitev), tokrat tistih, ki sredstva dajejo (varčujejo), od

¹⁹ Samo v Sloveniji so o tem med drugimi pisali Bajt, Franković, Lavrač, Senjur, Vahčić, v jugoslovanskem okviru pa je krog piscev mnogo širši.

tistih, ki si ta sredstva izposojajo (najemajo kredite) in to vse dotlej, dokler bodisi vsi ne razpolagajo z enakimi količinami družbenega (in privatnega) kapitala, ali pa niso zadolženi v isti meri. Prvo je onemogočeno s tehnološkimi omejitvami in možnostmi za zaposlovanje vseh članov družbe povsod, drugo z nujnostjo, da v družbi dolžnikov morajo obstajati tudi upniki, če si neto zadolževanje v tujini odmislimo (kar je na dolgi rok nujno). Prav dolžniški odnos s tujino nas je prvi brez milosti postavil na realna tla: pokazal je, da naše gospodarsko obnašanje na področju razpolaganja s kapitalom ni pravilno. V internem obnašanju do takšnega spoznanja še nismo prišli.

Vse navedeno govori v prid oblikovanju tržne realne cene uporabe družbenega kapitala, ki bo pozitivna, kot edini primerni rešitvi (tudi s stališča racionalne alokacije relativno redkih kapitalnih resursov). Doseženi dohodek kapitala²⁰ (maso realnih obresti) bi morali s primernimi institucionalnimi rešitvami razdeliti vsej družbi: zgolj kot nekatere možnosti uveljavitve njegovega resnično družbenega prisvajanja (ob vseh nujnih omejitvah) naj na tem mestu zgolj omenimo akumulacijski sklad za izgradnjo infrastrukture ali za pomoč nerazvitim, vir sredstev skupne in splošne porabe na narodnogospodarski ravni, ali, določiti obveznost reinvestiranja tako dobljenih sredstev na mikro ravni OZD, ne nujno v lastni OZD.

Zaradi neprimernih institucionalnih rešitev je nujno zakonsko predpisovanje minimalne amortizacije²¹, ki pa je ob neupoštevanju inflacije in ob nezadostnih revalorizacijah kljub še vedno neizrabljenim možnostim za tehnični napredek pri nas nezadostna za obnovo obstoječih zmogljivosti. Sistem delitve pri očitnem preferiranju individualnega nad družbenim prilaščanjem (torej osebnih dohodkov nad akumulacijo v asociaciji združenega dela) vodi k težnji po pretakanju čimvečjega deleža čistega dohodka v osebne dohodke (v preferenco sedanje nad odloženo potrošnjo, tudi zaradi inflacije). Pogoj za čim večji čisti dohodek pa je po sedanji shemi delitve čim višji dohodek OZD, zanj pa čim višji prihodek (ob počasnejši rasti produkta čim večji dvig cen) in čim manjša amortizacija. Ker nominalna amortizacijska sredstva ne zadoščajo niti za obnovo obstoječih zmogljivosti v družbeni lastnini, prihaja pri uveljavljanju sistema delitve v praksi v resnici do odžiranja družbene substance. Takšnega obnašanja ne bodo izkoreninili niti represivni ukrepi niti kakršnekoli politične akcije. Posameznik tudi v socialistični družbi v končni posledici vendar maksimizira svojo individualno korist prek življenjskega ciklusa ob sredstvih, ki so mu dana v tem obdobju, kot omejitvi.²² Zato je

²⁰ Bajt, na primer, imenuje takšen dohodek minimalna akumulacija, PKJ, 1981.

²¹ Institucionalne rešitve v drugih tržnih sistemih so takšne, da zahtevajo predpisovanje maksimalno možne amortizacijske stopnje. Kako zelo v skladu bi bile takšne rešitve z željo naše družbe o nadaljnem podružbljanju produkcijskih sredstev.

²² Pri tem sta sprejemljivi razširitvi »individualnega« tako glede koristi kot sredstev. Morda lahko korist definiramo v naši socialistični družbi nekoliko širše, na primer v časovni dimenziji medgeneracijsko (družinske vezi), v danem trenutku pa bolj solidarnostno, med člani socialistične družbe.

potreben primeren ekonomski institucionalni mehanizem, ki bi ob maksimizaciji individualne koristi vodil tudi v maksimizacijo družbene koristi.

Iz poudarjanja potrebe po zadostni amortizaciji za obnovo obstoječih zmogljivosti ter po sistemu delitve, ki bo v narodnem gospodarstvu omogočil realno akumulacijo (in eliminiranje dosedanjega sistema kreditnega financiranja investicij brez realne akumulacije), pa še ne izhaja sistem samofinanciranja kot edini primeren in pravilen, saj le-ta lahko vodi v suboptimalno alokacijo akumulacije (izbor neoptimalnih investicijskih projektov, neoptimalnih izvajalcev investicij ali neoptimalnih uporabnikov novih objektov). Šele dobro organiziran trg realne akumulacije za investicije bi omogočil financiranje najboljših investicijskih projektov. Samofinanciranje pomeni investiranje le v projekte lastnega področja, ki niso nujno najbolj družbeno donosni (napaka v objektu) ali pa prehajanje samofinancerja na tehnološko povsem nova področja, ki jih niti tehnološko niti tržno ne obvlada (napaka v subjektu investiranja), kar ob verjetno manjši učinkovitosti poveča tudi družbeni riziko takšnega investiranja.

Zavzemamo se torej za realno akumulacijo, ki naj bi ji ob sicer dovoljšnji amortizaciji dodali še del amortizacijskih sredstev. To bi bila dva temelja za investiranje v narodnem gospodarstvu, vendar ne nujno v obliki samofinanciranja, temveč z možnostjo pretoka privarčevanih sredstev, do katerega bi ob realno pozitivni obrestni meri prišlo avtomatično, saj bi marsikdo, ki nima donosnega investicijskega projekta, raje dal sredstva v banko.

Ureditve enotnega (sicer družbeno usmerjenega) trga prihrankov (kapitala) bi veliko pomenila za povezavo jugoslovanskega ekonomskega trga v enovito celoto. Edino ekonomski interes (korist) bi omogočil oživitev instituta združevanja sredstev in dela, za kar sta sicer politična akcija in sklicevanje na solidarnostni motiv premalo. Institucionalne rešitve bi morale upoštevati ekonomske interese vseh partnerjev združevanja. Funkcionalno združevanje na podlagi ekonomskega interesa bi izrinilo politično – administrativno združevanje, ki nima svojega gospodarskega *raison d'être* in je zato obsojeno na životarjenje, hkrati pa pomeni (z družbenoekonomskega vidika) suboptimalno uporabo razpoložljivih redkih ekonomskih resursov za investicije in s tem suboptimalno rast družbenega produkta (in z njim standarda). Kroženje sredstev bi bilo pri predlagani rešitvi medpanožno, med dejavnostmi in medregionalno. Le materialni interes in prisila lahko na dolgi rok funkcionalno uveljavita svobodno združevanje dela in sredstev.²³

Več o tem, F. Štiblar: *The Stability of Aggregate Savings: An Empirical Study of Denison's Law*, neobjavljena disertacija, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1980.

Obstaja občutna razlika med obsegom pravic, ki jih dajeta zasebna lastnina in družbena lastnina nad sredstvi, o čemer je več pisal, na primer, Furubotn. Dokler takšna razlika obstaja (in z administriranjem namesto samoupravljanja se razlika še poglablja) bo s stališča ekonomske racionalnosti v delitvi povsem razumljivo odločanje delavcev v prid osebnih dohodkov in na škodo skladov OZD.

²³ Pri tem je vloga bank v večjem delu posredniška, čeprav pri njihovem obnašanju ne gre zanikati neracionalnosti. Izposoja si pri njih isto gospodarstvo, ko vanje tudi vlaga. Ob negativni realni ceni uporabe družbenega (finančnega)

Končno ostane še problem upravljanja z družbenimi sredstvi (socialističnega podjetništva). V specifični obliki gre za upravljalško funkcijo kot enega primarnih produkcijskih faktorjev. Uspešno upravljanje se lahko odrazi na višini (gibljivega dela) osebnih dohodkov, trajnost uspešnega upravljanja pa bi lahko bila izražena z institutom minulega dela, kot smo ga že obravnavali. Z redkimi izjemami je bila doslej njegova praktična uveljavitev neuspešna in ni zaživela. Časovno obdobje in predvsem uspešnost upravljanja z družbenimi sredstvi v določeni asociaciji združenega dela naj bi bila izhodišče za mnogo bolj elastičen sistem plačil ob upokojitvi (ali morda tudi že nekoliko prej), seveda nad eksistencialno ravniyo, ki bi jo morali zagotoviti vsem. Tako izdelan sistem bi lahko povečal identificiranje delovnega človeka z interesi njegove asociacije združenega dela, kar bi zblížalo instituta družbene lastnine, dane v upravljanje, in zasebne lastnine.

g) *Subjekti odločanja v gospodarstvu in odgovornost*

Vsebinska (definičijska) opredelitev temeljnih kategorij ekonomskega sistema bi omogočila tudi določitev subjektov, ki so za njihovo razvijanje in izvajanje odgovorni. Z natančno določeno odgovornostjo pa bi ob morebitnih napačnih odločitvah lahko identificirali družbene subjekte in posameznike, ki so odgovorni za napake.²⁴

Pogosto je ob sprejemu gospodarskih dokumentov že naprej jasno, da jih ne bo mogoče uresničiti. Postavlja se vprašanje smisla sprejema takšnih norm. Neuresničevanje norm vodi v slabitev pravnega in ekonomskega reda, neodgovornost pa v neučinkovitost sistema. Ali so res vsi navedeni dokumenti sprejeti le kot smernice, indikatorji, cilji za akcijo brez stvarne želje (namena in možnosti), da bi bili uresničeni, subjekti sprejemanja takšnih normativnih aktov in v njih delegirani izvajalci pa naj bi odgovarjali za uresničitev? Tako neodgovornega in neobvezujočega odnosa do sprejetih ekonomskih aktov ni moč zaslediti niti v državah z mnogo bolj liberalističnim ekonomskim konceptom. Pri njih kljub vsej relativni »svobodi« na gospodarskem področju pravni red velja, norme so sankcionirane in sankcije se izvajajo. Prav bi bilo, da se sprejme konkretne (po možnosti kvantificirane) gospodarske naloge z določitvijo

kapitala, kjer že samo najetje posojila prinaša v določenem času dohodek, je nujno, da ob kateremkoli obsegu ponudbe nujno obstaja presežno povpraševanje za bančnimi krediti. Trajno negativna realna cena nujno vodi v trajno neravnotežno tržišče, iz česar izhajajo različne (navidezne) deformacije v obnašanju sicer racionalnih gospodarskih subjektov. Več o tem A. Bajt: *Autonomno pravo monetizacije, Jugoslovensko bankarstvo*, 3/1982, str. 3–27.

Nasprotno mišljenje o vlogi bank zastopa I. Perišin s skupino ekonomistov, na primer: »*Platforma za promene u emisionom mehanizmu*«, Beograd X/1981 in »*Novi emisioni mehanizam na osnovi nekreditnih monetizacija*«.

Kot je prikazal Bajt v omenjenem članku, predlagana reforma bančnega sistema poraja v stvarnosti veliko problemov.

²⁴ To velja tako za zakone, odloke upravnih organov, še bolj za splošne akte, kot so plani, resolucije in posebej za samoupravne akte, kot so družbeni dogovori in samoupravni sporazumi. Določil slednjih se v velikem odstotku sploh ne izvaja, neizvajanje pa ni sankcionirano.

konkretne odgovornosti subjektov za njihovo uresničevanje, ki bo tudi sankcionirana v pozitivnem in negativnem smislu, ali pa da se dokumentov sploh ne sprejme. Neuresničevanje brez posledic za odgovorne pomeni neučinkovitost in ne le to: razrahlja pravni in ekonomski red, kar se potencialno izraža tudi kot politična slabost.

V postopku sprejemanja gospodarskih odločitev v Jugoslaviji je v zadnjem času veliko slabosti, ki se kažejo tudi v določanju odgovornosti (materialne, moralne, politične, kazenske) zanje:

- ponovno, kot leta 1971, je opaziti vse močnejše zraščanje političnega in/ali partijskega vodstva z gospodarskim (tehnokratskim) na vseh ravneh,

- posegi političnega vodstva v gospodarske odločitve, brez posledic za posegovalce, so močnejši. Delno jih omogoča (podpira) sistemska ureditev: državno administriranje kot substitut za nesprejete ali neuresničene samoupravne odločitve. Ni naključno izražena misel, da predsedniki IS občinskih skupščin z odločitvami, ki jih sprejemajo, vse bolj postajajo praktično direktorji velikih proizvodnih aglomeracij na območju njihovih občin,

- opisani način odločanja v vse večji meri vodi v občinsko in republiško avtarkičnost, v razbitje enotnega jugoslovanskega ekonomskega prostora. Gre za prekinjanje *horizontalnih* gospodarskih vezi med regionalnimi družbenopolitičnimi enotami;

- istočasno so prekinjene (ali pa sploh nikoli niso bile vzpostavljene) *vertikalne* vezi delegatskega sistema odločanja na gospodarskem področju. V veliki meri je demokratična razprava o predlaganih (pretežno administrativnih) ukrepih ekonomske politike zajela le republiške vrhove in povzročila medrepubliško polemiko (devizni, naftni in drugi intervencijski zakoni iz sredine leta 1982 na primer). Vprašanje je, v kolikšni meri so v razpravi zaradi pomanjkanja časa in pomanjkljive organizacije lahko sodelovali neposredni proizvajalci v OZD, torej tisti, ki jih sprejeti ukrepi dejansko najbolj prizadenejo;

- končno, kažejo empirične analize, da se prekinjajo vezi delegatskega sistema znotraj asociacij združenega dela, med delavci – delegati zborov združenega dela, ki sprejemajo normativne akte v delegatskih skupščinah in poslovodnimi organi teh asociacij združenega dela z njihovimi strokovnimi službami, ki naj bi sprejete akte uresničevali.

Veliko navedenih slabosti v gospodarskih odločitvah izhaja iz neprimerne vloge, ki jo je imela in jo še ima ekonomija kot znanost v naši družbi. Zraščena od osvoboditve dalje tesno s politiko, se smatra za področje, kjer je doma vsakdo, vsekakor ne kot znanost. Eksaktna izobrazba naših ekonomistov je nezadovoljivo daleč pod ravnijo dežel tako na Zahodu kot na Vzhodu.

Pri natančni razdelitvi gospodarskega sistema institucij in postopkov (eksaktno izobraženi ekonomisti niso sodelovali v zadostni meri). Za učinkovitost delovanja gospodarskega sistema je sedaj odločilnega po-

mena napolniti ga s pravo ekonomsko vsebino. V preteklih 30 letih razvoja »sistemski« ekonomisti niso ponudili vsebinsko primernih in realnih rešitev za nadaljnjo izgradnjo našega gospodarskega sistema. V določeni meri leži krivda v načinu marginalnega obravnavanja ekonomije kot znanstvene discipline pri nas, delno pa tudi v ekonomistih, ki niso dali pričakovanega prispevka kot člani socialistične družbe. Razlogi za slednje so tako subjektivne kot objektivne narave.

Potrebno se je sprijazniti z dejstvom, da se v prihodnje ne bomo mogli ekonomsko razvijati tako hitro kot smo se v preteklih treh desetletjih, saj smo tehnološki zaostanek kot faktor razvoja že dodobra izkoristili. Ob manjši realni akumulaciji za investicije (tuje ne bo, domača bo manjša) in bistveno nespremenjenih razpoložljivih naravnih virih in energiji nam kot najbolj obetajoča produkcijska tvorca z veliko neizkoriščenimi rezervami ostaneta delo (kvalitetno izobraževanje, delovna učinkovitost) in organizacija celotnega družbenega reprodukcijskega procesa (socialistično upravljanje). Slednja lahko tudi v ekonomskem smislu postaneta resnično faktorja prednosti našega sistema pred drugimi.

MIHA RIBARIČ

Racionalizacija političnega sistema – kakšna in zakaj?

Uvod v razpravo

Če razumemo pod racionalizacijo političnega sistema izboljšanje njegovega delovanja, poenostavitev organizacije in povečanje njegove učinkovitosti, potem je jasno, da ne gre samo za organizacijsko-tehnično vprašanje, ampak za globoko vsebinsko, družbeno in politično vprašanje.*

Pri političnem sistemu sta bistveni dve stvari. Prvič, kakšna je njegova funkcija in drugič, kako se ta funkcija uresničuje v praksi. Funkcija političnega sistema socialističnega samoupravljanja je zagotavljati, da samoupravno organizirani delavski razred skupaj z vsemi delovnimi ljudmi odloča o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela, o uresničevanju politične oblasti in o upravljanju vseh drugih družbenih zadev. Funkcija političnega sistema socialističnega samoupravljanja mora zagotavljati uresničevanje samoupravnega produkcijskega odnosa. Dominantna vloga samoupravnega združenega dela na temelju družbenolastninskih odnosov je temeljni pogoj političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Z ustavo opredeljen politični sistem pomeni negacijo vloge države kot nosilca družbenega razvoja na temelju državne lastnine. Delovanje države na vseh ravneh njene organiziranosti mora prispevati k stabilnemu razvoju družbe na temelju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in v razmerah socialistične demokracije na temelju pluralizma samoupravnih interesov.

Neločljivi sestavni del odločilnega družbenoekonomskega in političnega položaja delavskega razreda in delovnih ljudi je pravica vsakega naroda in narodnosti, da odloča o novoustvarjeni vrednosti in naravnih bogastvih v svoji republiki in avtonomni pokrajini. Razredna in nacionalna razsežnost se po konceptu socialističnega samoupravljanja povezuje v celoto. Zveza komunistov in druge družbenopolitične organizacije

* Objavljamo avtorizirane prispevke udeležencev okrogle mize, za katero so razpravljali o racionalizaciji našega političnega sistema. Okroglo mizo je organizirala Pravna fakulteta v Ljubljani novembra 1982 v okviru tedna marksističnih razprav.

so konstitutivni del družbenoekonomskega in političnega sistema kot njegova notranja sila pri uresničevanju vodilne vloge samoupravnega subjekta v njegovi človeški, razredni in nacionalni razsežnosti v zgodovinskem procesu osvoboditve dela in človeka.

Če soočimo funkcijo političnega sistema z njenim uresničevanjem v praksi, smo priča že precej splošno priznanemu, ne pa tudi dovolj analiziranemu neskladju med zamisljivo sistema in njenim uresničevanjem. Pri obravnavi neskladja velja najprej ugotoviti, da se ne uresničujejo ali vsaj ne v bistveno zadostni meri temeljni družbenoekonomski odnosi, kot so opredeljeni z ustavo iz leta 1974, v bistvu pa že s prej (leta 1971) sprejetimi ustavnimi amandmaji. Smo v gospodarski in širši družbeni krizi, gospodarski tokovi so silno moteni, intervencije državnih organov pa vse številnejše in vse širše.

Kako čedalje bolj zaostrena gospodarska kriza odseva v političnem sistemu? Kaj je v krizi? Ali politični sistem kot opredelitev za samoupravljanje, družbeno lastnino, tržne zakonitosti, enakopravnost narodov in narodnosti, federativno ureditev in načelo sporazumevanja in dogovarjanja o temeljnih skupnih interesih enakopravnih narodov in narodnosti, njihovih republik in avtonomnih pokrajin v jugoslovanski družbeni in državni skupnosti ter za samostojno in neuvrščeno, v svet odprto samoupravno socialistično Jugoslavijo? Ali pa je v krizi praksa birokratskega in tehnokratskega voluntarizma, dejanskega odločanja zunaj institucij političnega sistema in prenašanja že sprejetih odločitev samo še bolj ali manj v potrjevanje in sprejemanje pred delavce, samoupravne organe in v delegatske skupščine, kar vse je vodilo tudi k zamegljevanju odgovornosti za pripravljene in sprejete odločitve? Če je v krizi tista praksa, ki ni upoštevala temeljnih opredelitev družbenoekonomskega in političnega sistema in je zavirala uveljavljanje odločilnega družbenoekonomskega položaja samoupravnega združenega dela v vseh zadevah družbene reprodukcije, je s tem tudi že rečeno, da je še kako aktualno vprašanje vsakodnevnega funkcioniranja političnega sistema, njegove racionalnosti in učinkovitosti.

Upoštevati velja izhodišče, da prizadevanja za racionalizacijo in učinkovitost funkcioniranja političnega sistema ne smejo iti na škodo z ustavo določenih temeljnih načel in temeljne opredelitve političnega sistema tako v njegovi samoupravni kot nacionalni razsežnosti. Racionalizacija ne sme pomeniti, da se samoupravljanje v združenem delu nadomesti z odločanjem državnih organov, birokratske in tehnokratske strukture ali kombinacije obeh. Samoupravljanje pa zopet ne pomeni, da morajo delavci v združenem delu odločati o tistem, kar so že odločili prek svojih delegacij in delegatov v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti.

V mislih imam številne samoupravne akte, ki prevzemajo množico norm iz zakonov, s čimer ne samo po nepotrebnem obremenjujemo samoupravno odločanje, ampak še posebej zmanjšujemo prostor za specifične in izvirne odločitve, ki jih je potrebno in smotrno sprejemati v posameznih delovnih okoljih. Dalje so možnosti za racionalizacijo v tem

smislu, da bo delavec z osebnim izjavljanjem sprejemal tiste odločitve, ki jih razume in lahko zanje prevzame polno odgovornost, in ki so resnično temeljne, druge odločitve pa naj delavci sprejemajo prek svojih samoupravnih organov.

Mnenja sem, da velja analizirati tudi praktični odnos med delavskim upravljanjem in strokovnim upravljanjem. Strokovno upravljanje mora biti podrejeno samoupravno združenim delavcem kot dejanskim nosilcem ekonomske in politične oblasti. To pa ne preprečuje, ampak naravnost zahteva, da se jasno opredelimo glede tega, da nosilci strokovnega upravljanja v družbeni reprodukciji ne bodo skrivali svoje odgovornosti za samoupravljanjem, ampak da bo zagotovljena njihova odgovornost tako v vsaki posamezni organizaciji in skupnosti kot družbi v celoti. Odločanje delavcev v celoti, bodisi z osebnim izjavljanjem o neodtujljivih pravicah ali z delegati in delegacijami, mora imeti dejansko vsebino, ki je ne gre zamegljevati s sprejemanjem množice aktov in norm, dejansko odločanje o temeljnih družbenoekonomskih in drugih vprašanih pa uresničevati v poslovodnih organih in različnih njihovih povezavah z vodilno strukturo v bankah, državnih izvršilnih in drugih organih in organizacijah.

Analizirati kaže prakso samoupravnih sporazumov. Pri tem velja ugotoviti, ali se o temeljnih družbenoekonomskih odnosih res sporazumevajo delavci, ali pa se namesto samoupravno organiziranih delavcev v raznovrstnih dohodkovnih povezavah dejansko sporazumevajo atomizirani, vase zaprti nosilci in centri grupne lastnine. Če ne vidimo realnih odnosov, lahko istovetimo delovanje tehokratskih in drugih sil, ki negirajo ali slabijo in nadomeščajo uveljavljanje samoupravnih družbenih subjektov z delovanjem samoupravnih subjektov samih. Upoštevati je treba, da imamo v ustavo vgrajene mehanizme za zagotavljanje širših družbenih in splošnih interesov za primere, ko je treba preprečevati ali odpravljati večje motnje ali škodo in zagotavljati izpolnjevanje nujnih planskih nalog, odprto pa ostaja vprašanje, ali ima družba tudi sicer na področju samoupravljanja na razpolago ustrezna sredstva za zagotovitev širših družbenih interesov.

Pri odnosih v federaciji ni mogoče iskati racionalnosti v tem, da bi načelo soglasja republik in avtonomnih pokrajin o v ustavi točno navedenih zadevah nadomestili z odločanjem večine. Racionalizacija ne more biti v tem, da bi zoževali v ustavi taksativno navedene zadeve, ki se jih sprejema v zboru republik in pokrajin na podlagi soglasja republiških in pokrajinskih skupščin, zaradi zagotovljene pravice delavskega razreda in delovnih ljudi, narodov in narodnosti, da samostojno razpolagajo s svojim delom in dohodkom v skladu z ustrezno določenimi odnosi. Možno pa je razpravljati o postopku sporazumevanja in o razmerju med dolgotrajnimi postopki sporazumevanja in predlaganjem začasnih ukrepov. Posebej velja zavrniti tudi težnje, da bi načelo soglasja širili še na druge zadeve ali še na druga področja poleg tistih, ki so določena v ustavi. Tako zanesljivo ni prispevala k večji učinkovitosti sporazumevanja in dogovarjanja in

oblikovanja skupnih rešitev v federaciji praksa minulih let, ko so v medrepubliških komitejih pri zveznem izvršnem svetu usklajevali stališča z izvršnimi sveti republik in avtonomnih pokrajin, namesto da bi to storili, kot je to z ustavo določeno, v zboru republik in pokrajin, pred očmi javnosti in z odločilno vlogo delegatskega skupščinskega sistema. Večjo racionalnost in učinkovitost pa je iskati v krepitvi samostojnosti in odgovornosti tako izvršnih svetov kot upravnih organov za sprotno spremljanje stanja in za pravočasno dajanje pobud in predlogov skupščinam in ažurno sprejemanju ukrepov v lastni pristojnosti pri uresničevanju politike, zakonov in odločitev skupščin družbenopolitičnih skupnosti.

Velike možnosti za racionalizacijo in potrebe po njej so v delovanju celotnega političnega sistema – od temeljne organizacije združenega dela do vseh nadaljnjih oblik organizacije združenega dela, v krajevni skupnosti, v samoupravnih interesnih skupnostih in v celotnem delegatskem sistemu za skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Delavec – samoupravljalec, delovni človek in občan, njihovi samoupravni organi, delegacije in delegati morajo imeti zagotovljen pregled nad celoto. Zato je potrebno izpolniti več pogojev.

Na prvem mestu je treba zagotoviti, da se bo odločitve pripravljalo in sprejemalo v sistemu in njegovih institucijah, ne pa zunaj njih. Potrebna koordinacija in pripravljalo delo, vključno z angažiranjem družbenopolitičnega delavca in vseh sil znanosti in strokovnosti, ne smeta nadomestiti angažiranja samoupravne strukture pri pripravi in sprejemanju odločitev in s tem tudi pri odgovornosti za njihovo izvajanje.

Na drugo mesto bi postavil zahtevo, da se na vsaki ravni in na vsaki točki političnega sistema dejansko sprejema tisto, kar tja sodi. V ta sklop sodi tudi problematika tako imenovanega razbremenjevanja skupščin. Tu gre za to, da se doseže ustrežnejšo razmejitev med tistim, kar je stvar skupščinskega odločanja, in tistim, kar je stvar samoupravnega urejanja; kar je pristojnost skupščine v federaciji ali republiki, kaj pa v občini in naposled, kaj je stvar skupščine, kaj pa njenega izvršnega sveta in upravnih organov.

Na področju zakonodaje vidim možnosti za racionalizacijo predvsem v tem, da se vsi družbeni subjekti mnogo bolj zavzamejo za uresničevanje tistega, kar je že sprejeto in da se odločno spopadamo s pojavi, ko si ustavnost in zakonitost marsikdo razlaga kot pravico, da uresničuje le tisto, kar trenutno ustreza njemu ali njegovemu ožjemu okolju – ne glede na širše in dolgoročneje družbene potrebe in interese. Kolikor pa zakonske rešitve ne ustrezajo dejanskim potrebam, potem je treba uveljaviti njihovo spremembo v rednem postopku. Dalje se je potrebno mnogo bolj pretehtano lotevati sprememb zakonskih predpisov in predložiti analizo vseh posledic, vključno z materialnimi in to ne samo za proračun dotične družbenopolitične skupnosti, ampak za samoupravne organizacije in skupnosti, delovne ljudi in občane. Prenehati moramo s prakso, da želimo v zakonih za vsako posamezno področje ponovno več ali manj enako

urejati tisto, kar je že urejeno z drugim sistemskim zakonom za več področij v republiki ali s sistemskim zakonom v federaciji. Analizirati bi bilo treba prakso in prenehati s tem, da z zakoni predpisujemo tisto, kar je bodisi že predpisano ali pa je stvar samoupravnega urejanja in odnosov in tega sploh ni potrebno predpisovati in spodbujati z zakonom. Kritično bi morali analizirati tudi prakso, da z zakoni podrobno predpisujemo organizacijo samoupravnim organizacijam in skupnostim.

Področje, ki zasluži v okviru našega razmišljanja posebno pozornost, so zanesljivo tudi samoupravne interesne skupnosti tako na področju družbenih dejavnosti kot na področju materialne proizvodnje. Tu gre tako za razvoj teh dejavnosti v celoti, kot na prvem in drugem velikem področju in na vsakem področju posebej, za vključitev teh dejavnosti v celoto sistema samoupravnega in družbenega planiranja; za odnos med tistim, kar mora biti zakonsko ali družbeno zagotovljeno in drugim; za racionalen način odločanja, ki bo zagotovil, da bodo zadovoljeni družbeni interesi, in da ne bodo prevladali parcialni interesi tega ali onega segmenta združenega dela, zlasti pa, da ne bi nad samoupravnim združenim delom in širšimi družbenimi interesi zagospodarili vodilni delavci in strokovni aparat v samoupravnih interesnih skupnostih v povezavi z vodilno strukturo posameznih ožjih segmentov družbenega dela. Svobodna menjava dela je eden od načinov za uresničevanje temeljnega produkcijskega odnosa. Utemeljene in možne so torej vse tiste sistemske in organizacijske izpeljave, ki najbolj učinkovito zagotavljajo dejansko uresničevanje tega odnosa.

Za družbenopolitične organizacije bi veljalo, da lahko veliko prispevajo k racionalnejšemu in bolj učinkovitemu delovanju političnega sistema, h kvaliteti dela in odločitev na vseh ravneh samoupravljanja in upravljanja družbe, če še bolj razvijajo svojo lastno specifično vlogo v sistemu. Pogoj za to je med drugim tudi to, da družbenopolitične organizacije presežejo še obstoječe pojave zraščeniosti ali povezanosti z državnimi izvršilnimi organi in poslovodno strukturo v bankah, organizacijah združenega dela in na podobnih mestih. To bo družbenopolitičnim organizacijam omogočilo nujni večji prostor za samostojno ocenjevanje tega, kako se uresničuje družbena politika in še posebej, omogočilo jim bo, da bodo odigrale svojo vlogo v kadrovske politiki, zlasti še na ključnih mestih v političnem sistemu in organizaciji družbenega dela sploh.

Politični sistem, njegovo racionalnost in učinkovitost lahko samo pogojno obravnavamo ločeno od družbenoekonomskega sistema, razvojnih vprašanj družbe in celotnega spleta odnosov, ki jih imenujemo problematika gospodarske stabilizacije. Osrednjo točko za povezavo družbenoekonomskega sistema in političnega sistema bi bilo morda treba iskati v odgovoru na vprašanje, zakaj se tako počasi in v majhnem obsegu uveljavlja samoupravna koncentracija sredstev družbene reprodukcije, kaj pogojuje pojave zapiranja in monopolov v občinske, regionalne, republiške in pokrajinske meje, zakaj se v nezadostni meri uveljavljajo

ekonomske in tržne zakonitosti itd., in kakšen je delež državnih organov v občini, republiki – pokrajini in federaciji pri teh pojavih.

Dosedanje delo in še najavljeno gradivo komisije zveznih družbenih svetov za probleme gospodarske stabilizacije ali Kraigherjeve komisije, kot ji popularno pravimo, daje po družbenoekonomski plati nedvomno široko osnovo za obravnavo tega dela problematike.

V okviru zveznega družbenega sveta za vprašanja družbene ureditve pa bo stekla tudi razprava o aktualnih vprašanjih funkcioniranja političnega sistema. V ta okvir sodi tudi pobuda dr. Najdana Pašića za formiranje kompetentne in avtoritativne komisije za preučevanje odprtih in urgentnih problemov funkcioniranja političnega sistema. Navedena pobuda pledira za analizo perečih vprašanj političnega sistema in bi bilo zato preuranjeno ocenjevati posamezne ugotovitve avtorja, ker te še niso opremljene s potrebno argumentacijo. Vsekakor pa je prav, da se vzporedno in povezano z družbenoekonomsko problematiko obravnava tudi politični sistem, saj je edino samoupravno združeno delo v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja tisto, ki more in mora razreševati probleme gospodarske stabilizacije in spremeniti tokove družbenega razvoja na temelju povečevanja produktivnosti dela, tržnih zakonitosti, sodobne tehnologije in organizacije dela in vključevanja v mednarodno delitev dela. Z avtorjem se lahko strinjamo tudi glede tega, da naloga razprave o delovanju političnega sistema ni pripraviti spremembe ustave, ker sedanje ustavne opredelitve puščajo širok prostor za razvoj proizvajalnih sil na sedanji stopnji razvoja socialističnega samoupravljanja. Preveriti velja avtorjevo ugotovitev, da se zmanjšuje sposobnost organiziranih sil socialistične zavesti, vključno z zvezo komunistov, za uspešno usmerjanje družbenih gibanj in nadaljnje revolucionarno spreminjanje družbenih odnosov. Pri tem nam bo lahko v pomoč očitno še vedno aktualno Kardeljevo opozorilo v Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ki pravi, da je položaj, vloga in način delovanja zveze komunistov in vseh drugih subjektivnih socialističnih sil »verjetno najvažnejši problem nadaljnje graditve političnega sistema v Jugoslaviji«.

Eno od osrednjih vprašanj političnega sistema so prav gotovo procesi samoupravne integracije družbe in v tem okviru svobodnega združevanja dela in sredstev – ne glede na kakršnekoli občinske, republiške ali pokrajinske meje – v razmerah delovanja enotnega jugoslovanskega trga in vključevanja v mednarodno delitev dela. Pri zavračanju kakršnekoli zaprtosti v ožje meje pa ni mogoče prezreti pravice delavskega razreda in delovnih ljudi v republiki in avtonomni pokrajini, da samoupravno razpolagajo in odločajo o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela in o naravnih bogastvih. Pri zadovoljevanju specifičnih nacionalnih interesov svobodnih in enakopravnih narodov in narodnosti na temelju pravice dela z družbenimi sredstvi pa je seveda treba upoštevati enake pravice drugih republik oziroma avtonomnih pokrajin in načelo vzajemne pomoči in

solidarnosti narodov in narodnosti Jugoslavije, ustavne pravice federacije, enotni družbeni sistem socialističnega samoupravljanja in enotni jugoslovanski trg.

Med mnogimi aktualnimi vprašanji pobude dr. Najdana Pašića bi omenil le še vprašanje v zvezi s federacijo. Avtor se vprašuje, ali način, na kakršnega se danes uresničuje načelo odločanja v federaciji na podlagi sporazumevanja in dogovarjanja republik in avtonomnih pokrajin, ne odvzema organom federacije kot najširše družbenopolitične skupnosti nekaterih bistvenih atributov samostojne pravnopolitične subjektivitete. Ob vsem že povedanem v pričujočem razmišljanju naj k temu rečem le to, da bi kazalo predvsem ugotoviti to, kateri so tisti elementi, ki na družbeno-ekonomskem področju omogočajo in spodbujajo vse tiste pojave v pr. si, ki težijo k zapiranju gospodarskih in drugih tokov v samoupravni socialistični Jugoslaviji, in ki izvajajo pritisk na samostojno odgovornost organov v federaciji, da ti opravljajo naloge, za katere so po ustavi zadolženi in pooblaščen. V tem sklopu velja posebej analizirati, kaj ovira republike in avtonomni pokrajini pri tem, da bi lahko poleg odgovornosti za lasten razvoj celovito uveljavljale tudi svojo ustavno odgovornost za razvoj socialistične skupnosti kot celote.

Vprašanja racionalizacije političnega sistema se torej lotevam z izhodišča, da je racionalizacija vse tisto, kar lahko in mora prispevati k uveljavljanju temeljnega produkcijskega odnosa v družbenolastninskem sistemu socialističnega samoupravljanja. Racionalizacije ne more biti pri omejevanju in spreminjanju temeljnega samoupravnega produkcijskega odnosa, ker potem to ni več racionalizacija, ampak spreminjanje temeljnih osnov samoupravnega združenega dela in na njem temelječe družbene ureditve. Celotna operacionalizacija političnega sistema, njegova institucionalna in organizacijska izpeljava, ki mora uveljaviti temeljni produkcijski odnos, pa je odprta za racionalizacijo.

BOŠTJAN MARKIČ

O dvigu mobilizacijske sposobnosti sistema

1. Vprašanje o racionalizaciji političnega sistema samoupravne družbe zahteva nekaj kratkih uvodnih razjasnitev. Če se sprašujemo o racionalizaciji našega političnega sistema, gre predvsem za to, kaj storiti za boljše *dejansko delovanje* političnega sistema samoupravne družbe; vključuje tudi večjo *stabilnost* sistema, večjo samoupravno funkcionalnost

in manjše trošenje odvečne energije za to, da bi sistem deloval v skladu s pričakovanji. Z racionalizacijo političnega sistema razumemo tudi izboljšave in izpopolnjevanje sistema, ki ni mrtev organizem, temveč se stalno »popravlja« ravno v razgibani dinamiki družbenega dogajanja. K racionalizaciji političnega sistema spada tudi odmik od institucionalnega *podvajanja*, ki se je relativno močno zalezlo v naš politični sistem. Tako kot si zamišljamo racionalizacijo političnega sistema – če že v skladu s temeljno temo naše razprave ostanemo pri tem pojmu –, le ta ne zareže v bistvo političnega sistema samoupravne družbe, temveč se dotika predvsem posameznih mehanizmov in instrumentov v obstoječem sistemu. Različni politični sistemi poskušajo različne oblike racionalizacije, tudi navidezne racionalizacije. »Racionalizacija« političnega in ustavnega sistema, kot ga je, denimo, izvedla Turčija generala Kenana Evrena, gotovo ni sprejemljiva za nobeno demokratično družbo.

2. Kako je s tezo o zmanjševanju sposobnosti organiziranih sil socialistične zavesti za uspešno usmerjanje družbenih gibanj? Izhodov iz družbene krize ni mogoče iskati le z naslonitvijo na državno oblast, le z administrativnimi ukrepi (čeprav »v sili hudič muhe žre«), temveč z dejavnostjo zveze komunistov kot notranje sile samoupravnih odnosov in s frontno dejavnostjo SZDL. Pri tem pa ne gre pozabljati, da ZK deluje tudi v težnostnem polju oblasti, in da je tudi sama izpostavljena birokratizaciji. V dinamiki pluralizma empiričnih interesov ZK ponekod podlega tendencam partikularizma, tako da obstaja nevarnost, da bi z iracionalnim partikularizmom razgradili zakonite temelje samoupravne demokracije.

Racionalizacije sistema ne vidimo v eliminiranju interesnih razlik, v nekakšni sivini interesov, v vračanju v lažno monolitnost, temveč v okrepitvi *politične akcije med množicami*, v uresničenju SZDL kot mesta družbenopolitične sinteze, v ustvarjalnem spoju spontanosti in organiziranosti. Etatistična racionalizacija, ki bi se zagledala v državo in oblast, ki bi občana skrčila v naslovnika ukrepov državne oblasti, bi bila kaj slabo nadomestilo za samoupravno organiziranost delovnih ljudi. Zdi se nam, da do določene mere – še zlasti kot posledica neprestanih, stopnjevanih administrativnih ukrepov – dejanska samoupravna udeležba množic pri uveljavljanju eksistenčnih družbenih vprašanj že postaja ozko grlo sistema. Upada *mobilizacijska sposobnost* našega samoupravnega sistema, ki je bila vse doslej velika primerjalna prednost v odnosu do etatističnih oblik realnega socializma, ki mu je dajala teoretično podlago indoktrinacija suslovskega tipa. Z ofenzivnejšo dejavnostjo družbenopolitičnih organizacij (še zlasti SZDL) v teh kriznih obdobjih, ko se mora SZDL še naprej osvobajati transmissijske vloge in opuščati prvine zgolj »izvajalne«, »izvedbene« družbenopolitične organizacije, se lahko premaguje pojave družbenopolitične apatije, ki so se že razvili v tkivu naše družbe. Seveda: če hočemo sistem racionalizirati, ga ne bomo le z demokratično – in v pozitivnem smislu besede razumljeno – *populistično* akcijo SZDL, temveč tudi ob korektnem praktičnem ravnanju *strokovno usposobljenega* (dr-

žavnega) aparata, osvobojenega profesionalnega diletantizma, pa tudi političnega analfabetizma. Tudi državnemu aparatu, logično, a priori ne odrekamo vloge pri racionalizaciji sistema; zato njegovi spodrsaljaji in napake (zlasti še ob izjemni gostoti administrativnih ukrepov) lahko resno blokirajo prizadevanja SZDL in drugih družbenopolitičnih organizacij in kaj lahko zaustavljajo samoupravno pobudo in dejavnost množic.

3. Etatizem je v sedanji »etatistični civilizaciji« povsod pognal korenine. Etatizmu smo se v Jugoslaviji umikali s samoupravljanjem, ki je za usklajevanje interesov primernejši mehanizem kot centralizem državno-lastniškega tipa. Niso različni interesi sami po sebi že izvor partikularizma. Le svobodno, odgovorno, neprikrito soočanje interesov razvija zavest o potrebi po medsebojnem spoštovanju interesov. To velja tudi za odnose med republikami kot državami in samoupravnimi skupnostmi. Zato v postopni »demontaži« republik kot samostojnih subjektov v jugoslovanski federaciji ne moremo videti nikakršne racionalizacije sistema. Sedaj precej govorimo tudi o pojavih policentričnega etatizma. Če s tem mislimo na pojav etatizma (ki se je razpasel na ravneh vseh družbenopolitičnih skupnosti) kot na *človeku odtujeno oblast*, potem se je takšnemu policentričnemu etatizmu dejansko nujno zoperstavljati. Če pa se s tem meri na zmanjševanje vloge republik v našem federativnem sistemu, če se za tem skriva težnja po centralistični vlogi federacije kot skupka zveznih državnih organov, je seveda takšna »racionalizacija« sistema nesprejemljiva. Sporazumevanje in dogovarjanje republik organom federacije ne odvzema atributa samostojnega pravnopolitičnega subjekta. Po naši sodbi je bistveno, da sporazumevanje in dogovarjanje med republikami ni le kupčkanje, pogajanje (»bargaining«) republiških vrhov, temveč da je oprto na združeno delo in delegatsko sestavo našega političnega sistema. Če bo tako, bo rastla tudi zaupljivost, spoštovanje (»respektibilnost«) do sistema, večja bo stopnja istovetenja občanov in delovnih ljudi s samoupravnim sistemom, ki je ob sedanji administrativni evforiji dokaj načeto.

VALERIJA ŠKERBEC

Najprej temeljita analiza – potem izpopolnjevanje sistema

Ko govorimo o racionalizaciji političnega sistema, potem s tem pojmom razumem prizadevanja za izboljševanje in izpopolnjevanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Sistem politične demokracije gradimo na samoupravnem produkcijskemu odnosu ter z integracijo dela in politike odpravljamo odtujenost delavca od sredstev, pogojev in

rezultatov dela. Uresničevanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja mora torej prispevati k hitrejšemu uresničevanju odločilnega položaja in vloge združenega delavca ter njegovih pravic in obveznosti v celotnem sistemu družbene reprodukcije ter v sistemu politične oblasti. Nesporno se v vseh obdobjih našega razvoja družbene ureditve kaže težnja po povezovanju in usklajevanju družbenoekonomskih in političnih odnosov ter po prilagajanju in izpolnjevanju njihovih institucionalnih okvirov potrebam konkretnega obdobja v razvoju socialističnega samoupravljanja. Celoten politični sistem socialističnega samoupravljanja, ki smo ga zgradili na podlagi ustave in zakona o združenem delu, naj bi zagotavljal uresničitev zlasti naslednjih smotrov:

– kreplil oziroma vzpostavljaj naj bi neposredno ekonomsko zvezo delavcev v združenem delu z njihovim podružbljenim minulim delom oziroma družbenim kapitalom, ki mora zagotoviti razpolaganje, gospodarjenje in upravljanje delavcev iz temeljne organizacije združenega dela s celotno družbeno reprodukcijo;

– prispeval naj bi k uresničevanju in utrjevanju demokratičnega sistema odnosov in zvez v združenem delu, ki naj bi omogočile integracijo interesov združenega dela, v katerih naj bi se izražala celovitost teh interesov, kar je osnova za integracijo s skupnimi in splošnim družbenim interesom.

– vzpostavil naj bi dialektično zvezo med samoupravnim združenim delom in državo in njenimi družbenoekonomskimi funkcijami, pri čemer mora biti zagotovljena vodilna vloga interesov združenega dela pri sprejemanju družbenih in oblastvenih odločitev.

Po mojem mnenju so to tudi tisti kriteriji, ki bi jih morali upoštevati, kadar govorimo o izpopolnjevanju in izboljševanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Tudi kritični odnos do nekaterih deformacij ter prepočasnega uveljavljanja vsebine odnosov, ki se urejajo znotraj posameznih institucij političnega sistema, je potrebno prvenstveno ovrednotiti na podlagi ciljev in smotrov, ki jih ima posamezna institucija in ne oblikovati odnosa do institucij na podlagi neustrezne prakse. To še posebej velja za samoupravne interesne skupnosti, kjer bi morali – preden govorimo o preorganiziranosti in veliki institucionalizaciji samoupravnih interesov – vendarle najprej ovrednotiti družbenoekonomsko vsebino odnosov, ki naj bi jih urejali v posamezni samoupravni interesni skupnosti ter iz tega pokazati na slabosti v institucionalnem organiziranju. Namreč, nikoli ne bi smeli pozabiti, da smo vse oblike politične demokracije oblikovali zato, da bi delavec odločal o vprašanjih, ki so bila v preteklih obdobjih rezervirana za odločanje v državnih ali drugih, bolj ali manj odtujenih organih.

Menim, da je prej, preden začnemo z aktivnostmi za izpopolnjevanje političnega sistema, potrebna njegova temeljita analiza. Nesporno pa se danes kaže dejstvo, da bi morali zato, da bi postalo odločanje v institucijah političnega sistema učinkovitejše, bistveno bolj okrepiti svojo aktiv-

nost v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, iz katerih raste celoten splet odnosov, zlasti prek delegatskih razmerij ter okrepi delovanje organiziranih socialističnih sil zavesti – pa tudi znanosti in stroke – kot podlage in pogoja za najširšo množično aktivno ost delavcev, delovnih ljudi in občanov za urejanje njihovih delovnih in življenjskih interesov.

Posebej aktualno je vprašanje preseganja kratkoročnih in parcialnih interesov oziroma sposobnosti za doseganje skupnega interesa delavskega razreda na podlagi dolgoročnih strateških smeri razvoja. Še posebej postaja to vprašanje aktualno v razmerah ekonomske stabilizacije, ko je na samoupravni podlagi potrebno in nujno doseči koncentracijo družbenega kapitala ter ga usmeriti na ključna področja družbene reprodukcije. V zvezi s tem so aktualna vsa tista vprašanja oziroma odnosi med delavci v združenem delu, ki jim omogočajo gospodarjenje in upravljanje s tako združenimi sredstvi družbene reprodukcije. Ne bi smeli pozabljati, da so v našem sistemu delegatski sistem in odnosi tisti integralni instrument, ki omogoča vključevanje delavcev v različne oblike njegovega povezovanja.

Danes se vprašanja funkcioniranja političnega sistema kažejo kot aktualna zlasti pri urejanju družbenoekonomskih odnosov, gospodarjenju z družbeno lastnino, pri opredeljevanju pogojev gospodarjenja in ekonomske politike. Aktualno pa je vsekakor vprašanje razvijanja samoupravnih in nadzornih funkcij skupščin družbenopolitičnih skupnosti pri uresničevanju razvojnih vprašanj, pri izvrševanju v skupščinah opredeljene politike na posameznih področjih in pri razvoju družbenoekonomskih odnosov na podlagi družbene lastnine.

DRAGO ZAJC

Za racionalizacijo političnega in ekonomskega sistema

Ko postavljamo vprašanje racionalizacije političnega sistema, gre na eni strani za to, kako naj institucije političnega sistema in načini njegovega delovanja bolje prispevajo k doseganju temeljnih smotrov (npr. k obvladovanju celotne družbene reprodukcije itd.). V tem smislu gre predvsem za vprašanja, kako zmanjšati posredništvo in kako napraviti sedanje institucije bolj učinkovite. Iskanje drugačnih vprašanj in odgovorov pomeni v danem sistemu ožjenje pobude delovnih ljudi in njihove kontrolne funkcije pri uresničevanju sprejetih rešitev.

Prav gotovo se v zvezi z učinkovitostjo institucij strinjamo, da lahko delegatske skupščine precej izboljšajo svoje delo. Tu lahko racionalizacija

pripomore k razreševanju problemov pri razmejevanju pristojnosti med skupščinami in izvršnimi sveti ter k večji skladnosti njihovega delovanja z ustavno določenimi pristojnostmi. Prav tako so neizrabljene možnosti za dopolnjevanje metod in načinov dela delegatskih skupščin, ki naj bi bolj poudarile njihovo vlogo (npr. stalno delo skupščine, nadzorna funkcija, predhodni postopek itd.). K večjemu vplivu skupščin pa bi seveda lahko bistveno prispevali tudi z ustvarjanjem večje preglednosti nad družbenimi problemi, tako sedanjimi kot možnimi problemi prihodnosti. Delegate bi bilo prav tako treba razbremeniti odločanja o nebitnem, saj bi se potem lahko osredotočali na res poglobljena vprašanja družbenega razvoja. Oboje je izredno pomembno za učinkovitost, saj smo v preteklosti včasih izpuščali nekatera pomembna vprašanja, po drugi strani pa kljub opozorilom nismo pravočasno reagirali na spremembe v svetovnem gospodarstvu.

Vendar pa o delovanju institucij našega političnega sistema lahko razpravljamo le pogojno, če ne obravnavamo hkrati tudi celote realnih družbenoekonomskih razmer. Te razmere nujno vplivajo na procese oblikovanja interesov, dogovarjanja in odločanja ter pogojujejo preveliko osredotočanje moči odločanja v posameznih upravnih in politično izvršilnih organih. Ob obravnavanju (večje) učinkovitosti političnih institucij bi torej morali večjo pozornost nameniti stopnji vpliva delovnih ljudi na tistih področjih, kjer obstoje monopoli odtujene gospodarske, finančne in politične moči.

Če analiziramo sedanje gospodarske razmere, ne moremo mimo dejstva, da pogoji gospodarjenja in načini reguliranja gospodarskih procesov niso pospeševali oblikovanja in usklajevanja celote individualnih in kolektivnih ekonomskih interesov. Ena pomembnih ugotovitev letošnjih Zihertovih dni je bila, da je ekonomska politika po načinu vodenja razmeroma avtonomna v odnosu do deklariranega sistema samoupravnega urejanja odnosov v reprodukciji (Milan Kučan). Takšna ekonomska politika je vodila v inflatorno potrošnjo, v prelivanje sredstev, razvrednotenje denarnega dohodka proizvajalcev itd. Znano je, da inflacija izkrivlja načela, ki veljajo v vsakem pravnem sistemu in omogoča prelivanje dohodka ustvarjalnih delovnih organizacij na tiste, ki zaostajajo v razvoju. Na ta način trg ne more opravljati funkcije selektorja, izogibanje predpisom pa postaja ne samo eden glavnih ciljev, ampak tudi pogoj za obstanek številnih delovnih organizacij, ki morajo iskati oporo v okolju, kjer delujejo. Posledice take ekonomske politike so nesporno vodile v vedno večjo odvisnost delovnih organizacij od upravnih organov na vseh ravneh. Odločitve so tako že na ravni temeljnih organizacij začeli pripravljati in sprejemati mimo samoupravnih organov oziroma ob njihovi formalni vlogi. Vse to pa se izraža tudi na višjih ravneh odločanja.

Razmere, ki jih je – ob zanemarjanju ekonomskih zakonitosti – ustvarjala naša ekonomska politika, so vodile v destabilizacijo gospodarskega sistema in onemogočale racionalno delovanje političnega sistema. V okoliščinah, ko se ne spoštuje temeljnih kriterijev delovanja ekonom-

skega sistema, ki tudi niso jasno definirani, ko obstajajo različne razlage narave in pomena ekonomskih zakonitosti (še posebej se to nanaša na razmerje med uveljavljenostjo objektivnih instrumentov ekonomske prisile in močjo voluntarizma), ko niso jasni in razčlenjeni kriteriji za uresničevanje družbene solidarnosti, ko nimamo ekonomskega instrumentarija, ki bi spodbujal skupno gospodarjenje itd., ne more prihajati do izraza tisti ekonomski interes, ki je najnaprednejši, komplicira se načine usklajevanja različnih interesov in zmanjšuje racionalnost vsakih odločitev. Uveljavljanje pretirano politiziranih in institucionaliziranih, parcialnih ekonomskih in drugih interesov na škodo skupnih in dolgoročnih interesov ter pretirana formalizacija postopkov, povzročajo resne deformacije še posebej v našem sistemu samoupravnega in političnega odločanja.

Zato verjetno racionalizacija zgolj na področju političnega sistema v nakazanem smislu sama po sebi ne bo mogla prispevati k večji učinkovitosti, razen če je ne usmerimo v povečanje vpliva delegatskih skupščin pri zagotavljanju delovanja ekonomskih zakonitosti, ki so bile doslej zane-marjene. Zato pa bi morali, kot sestavni del tako pojmovane racionalizacije, krepiti zlasti vlogo skupščin pri uveljavljanju ekonomskih spodbud ter odgovornosti za gospodarjenje z družbenimi sredstvi temeljnih gospodarskih subjektov. Okrepiti bi se morala zlasti vloga zborov združenega dela pri spremljanju gospodarjenja ter sprejemanju ukrepov družbenega varstva, kar je bistveni pogoj za uveljavljanje samoupravnih socialističnih družbenoekonomskih odnosov nasproti linearnim administrativnim ukrepom. Posebej pa bi morali okrepiti vlogo samih delegatskih skupščin pri proučevanju dejanskih vzrokov za to, da nekatere sprejete sistemske rešitve in ukrepi niso imeli predvidenih in zaželenih učinkov.

CIRIL RIBIČIČ

Kakšna racionalizacija ustreza delegatskemu sistemu?

Pomemben vidik razprav o racionalizaciji političnega sistema je opozorilo na nevarnost, da se za »racionalizacijo« lahko skrivata težnja po spremembi ustavne zamisli političnega sistema socialističnega samoupravljanja in revízija Kardeljeve razlage te zamisli. Takšne težnje se pojavljajo v zadnjem času zlasti v zvezi z razpravami o Pašičevem predlogu (o oblikovanju posebne avtoritativne skupine, ki naj bi se ukvarjala s problemi delovanja političnega sistema), čeprav v njem avtor izrecno zanika potrebo po spreminjanju ustave.

Opozorilo glede tega, da racionalizacija političnega sistema ne sme pomeniti njegove revizije, se kaj lahko sprevrže tudi v oviro ali izgovor, uperjena proti kakršnikoli racionalizaciji političnega sistema sploh. Tudi proti takšni racionalizaciji, ki je uperjena proti ostankom starega v političnem sistemu ter proti neracionalni izvedbi ustavnih načel, in ki bi prispevala k doslednejšem uresničevanju teh načel in k večji učinkovitosti političnega sistema, utemeljenega na samoupravljanju in delegatskem sistemu.

Sedanja gospodarska in družbena kriza nista izraz krize političnega sistema socialističnega samoupravljanja, čeprav ljudje radi presojujejo ustreznost ustavnih rešitev po praktičnih rezultatih in ne samo po deklariranih načelih. Toda preveč omahovanja, neodločnosti in počasnosti pri zagotavljanju učinkovitosti političnega sistema širi prostor tako nadaljevanju stare prakse kot kritiki ustavne zamisli.

Naša družba je bolj dojemljiva za uvajanje novih institucij kot pa za manj popularno »racionalizacijo«. Kako naj si drugače razlagamo dejstvo, da kljub Kardeljevim jasnim opozorilom o sisomaniji, nujnosti racionalizacije delegatskega sistema v samoupravnih interesnih skupnostih, nujnosti razbremenjevanja delegatskih skupščin itd., ni pomembnejših praktičnih rezultatov?

Razprave o racionalizaciji političnega sistema so spodbudile krizne gospodarske razmere. V novih razmerah je očitneje kot preje, na katerih mestih je politični sistem preinstitucionaliziran in neučinkovit; bolj očitna je draga delegatska papirnata vojna, ki temeljne družbene probleme bolj prikriva, kot da bi jih kristalizirala; ob vrsti v nekaj dneh rojenih administrativnih ukrepov, ki urejajo bistvena življenjska vprašanja delavcev in krajanov, je bolj očitna tudi okornost in zasičenost dela delegatskih skupščin.

Ni res, da ne bi mogli ničesar storiti brez bistvenih sprememb družbenoekonomskih odnosov v temeljnih samoupravnih skupnostih. Pač pa je res, da bi racionalizacija metod, načinov dela in vsebine v delegatskih skupščinah, vodstvih družbenopolitičnih organizacij, družbenih svetih, izvršnih svetih in upravnih organih lahko pomembno prispevala k spodbujanju interesa delavcev in krajanov za ustvarjalno odločanje o najbolj perečih družbenih, zlasti gospodarskih vprašanjih tega trenutka. V naših skupščinah je preveč ostankov takšnega delovanja, ki računajo s stalnimi, (pol)profesionalnimi odborniki oz. poslanci, ne pa z odgovornostjo najširšega kroga delavcev in krajanov v temeljnih samoupravnih skupnostih, njihovih delegacijah in samoupravnih organih itd.

Če želimo delegacije tozdog in krajevnih skupnosti uveljaviti kot sredstvo za odločanje delavcev na vseh ravneh (in ne la na občinski) – in to je ustavno načelo –, moramo ustvariti nekakšen izhodiščni položaj, v katerem bo to realno, nekakšno temeljno preglednost bistvenih družbenih problemov, ki jih obravnavajo občinske, republiške in zvezna skupščina. V nasprotnem primeru se bodo v sestavi, vsebini in načinu dela delegat-

skih skupščin še naprej ohranjali ostanki starega političnega predstavništva, namesto da bi se spremenile v sredstvo za upravljanje družbenih zadev, ki je v rokah delavcev.

Prenašanje zadev in odgovornosti z uprave na izvršne svete in s teh na delegatske skupščine, pretirana zakonodajna in premalo ustvarjalna samoupravna normativa, obsežno formalno odločanje v skupščinah, torej odločanje brez ustvarjalne vloge široke samoupravne delegatske baze, zasičenost skupščinskih razprav s kupi nepreglednih gradiv in obsežnih uvodnih obrazložitev predlagatelja, neustrezno reagiranje predlagatelja na delegatske pobude, pretirano širjenje pristojnosti družbenopolitičnih zborov in zanemarjena aktivnost družbenopolitičnih organizacij v pripravah na odločanje drugih delegatskih zborov itd. – so le nekateri vidiki veljavne (»neracionalne«) prakse, ki pomembno vplivajo na neučinkovitost delegatskih skupščin, na zamegljevanje odgovornosti, na formaliziranje delegatskih razprav in odločanja ter na zmanjševanje pripravljenosti samoupravne delegatske baze za ustvarjalno oblikovanje odločitev. »Neracionalno« je tisto delovanje skupščin, ki ne seže v samoupravno delegatsko bazo, ker ustvarja lažen privid o delegatskem odločanju, ne more pa dati rezultatov, ki jih od delegatskega sistema pričakujemo (kvaliteta odločitev, poznavanje vsebine odločitev v najširši delegatski bazi, ustvarjanje vzdušja za uresničevanje odločitev itd.). Menim, da v tem trenutku tem vprašanju namenjamo premalo pozornosti. Bolje rečeno: načelnemu zavračanju nesprejemljivih predlogov, ki želijo spremeniti temeljni produkcijski odnos ali ustavna načela za urejanje odnosov v federaciji, moramo dodati praktične usmeritve in aktivnosti, usmerjene v večjo učinkovitost delovanja političnega sistema.

IVAN KRISTAN

SIS in racionalizacija političnega sistema

Sprejemljivo se mi zdi izhodišče razprave o racionalizaciji političnega sistema, namreč da ne gre za spreminjanje temeljev ustavnega sistema, ampak predvsem za odpravljanje ovir in slabosti pri uresničevanju ustavnih načel.

Ko je govora o racionalizaciji, gotovo ni mogoče misliti (samo) na finančno, ekonomsko plat, ampak (tudi) predvsem na vsebinsko plat, na delovanje institucije političnega sistema in sicer s stališča, kako uresničujejo ustavno določene cilje.

Med področji, ki so vse bolj v ospredju zanimanja širše javnosti, so tudi samoupravne interesne skupnosti (SIS). Vse več je slišati kritičnih mišljenj o njihovem delovanju. V delovanju samoupravnih interesnih skupnosti se je nakopičilo nekaj slabosti, ki ogrožajo ustavni koncept teh skupnosti.

Smisel uvedbe samoupravnih interesnih skupnosti se kaže predvsem s stališča deetatizacije družbenih odnosov, torej s stališča dolgoročnega procesa *odmiranja države*. Z ustanovitvijo samoupravnih interesnih skupnosti je družbeno samoupravljanje dobilo svoje logično nadaljevanje na področjih, ki so sicer tradicionalna področja države (javne službe).

Družbenoekonomski sistem SFRJ, ki temelji na svobodnem združenem delu s produkcijskimi sredstvi, ki so družbena lastnina, in na samoupravljanju delavcev v proizvodnji in delitvi družbenega proizvoda, predpostavlja enak družbenoekonomski položaj delavcev ne glede na to, na katerem sektorju združenega dela delajo. Zato je uvedeno *načelo svobodne menjave dela*, ki se uresničuje predvsem v okviru SIS.

Vendar pa na področju delovanja SIS prihaja do očitnih slabosti. Vse več je kritičnih pripomb na račun delovanja SIS. To omogoča da se postavijo nekatere hipoteze – kar je pravzaprav tudi smisel okrogle mize.

Lahko bi rekli, da te slabosti ogrožajo idejo deetatizacije kot nosilno idejo SIS. Samoupravne interesne skupnosti so prerasle v velik, težko pregleden paradržavni upravljalni sistem. Pretirana institucionalizacija je na področju samoupravnih interesnih skupnosti privedla do težko obvladljivega in skoraj nepreglednega sistema. To je stanje, ki ga je Edvard Kardelj imenoval »*sisomanijo*«. Žal E. Kardelj ni uspel kritičnih opažanj tudi materializirati z izdelanim konceptom reorganizacije.

Veliko število SIS in kompliciran, od delavcev dokaj odtujen sistem upravljanja daje vtis razvijanja odnosov v smer, ki bi idejo SIS lahko privedel v *lastno nasprotje*. Dejstvo, da imamo na področju izobraževanja in raziskovanja prek štirideset posebnih SIS, kaže na močno razcepljenost odnosov, ki jih delavci ne morejo obvladovati niti parcialno, še manj pa lahko obvladujejo celoto, ker jim manjka sinteza, manjka jim pregled nad celoto.

Prav v tej razcepljenosti in številčnosti parcialnih odnosov in v pomanjkanju sinteze, celovitega pogleda na celotno področje izobraževanja oz. raziskovanja je verjetno eden izmed vzrokov za tako *močno vlogo strokovnih služb SIS*. Če k temu prištejemo še dejstvo, da te službe razpolagajo z vsemi potrebnimi informacijami, potem je razumljiv dominanten položaj strokovnih služb oz. upravljalškega aparata SIS.

Če so ta kritična razmišljanja o SIS, s katerimi se srečujemo, točna, bi kazalo proučiti možne variante za reorganizacijo SIS, tako da bi ohranili osnovno idejo SIS, hkrati pa odpravili nakopičene slabosti v njihovem delovanju. Po eni strani se verjetno kaže potreba, da bi *število SIS zmanjšali na razumno mejo*, tako da bi delavci lahko obvladali posamezna področja in celoto, po drugi strani pa bi kazalo razmisliti o možnosti

združitve strokovnega aparata za družbenopolitične skupnosti in za samoupravne interesne skupnosti.

Reorganizacija z obeh vidikov bi končno pomenila tudi znatno racionalizacijo z materialnega vidika, saj trošimo za strokovne službe SIS in za celoten zapleten sistem upravljanja vseh SIS znatna družbena sredstva.

Končno je treba ugotoviti, da imamo glede ustanavljanja in delovanja večine SIS pravzaprav *opravka z izjemo*, namesto s pravilom: večina SIS je nastala in deluje na podlagi zakonske obveznosti, tako da jim pravijo »ZIS« (zakonske interesne skupnosti) namesto »SIS« (samoupravne interesne skupnosti). Od tu tudi *parafiskalni sistem financiranja* SIS, ki je prav tako eden izmed vzrokov za dominantno vlogo upravljalkega aparata SIS. Upoštevati je treba, da se za skupno porabo v okviru SIS zbirajo milijardna sredstva, ki so z vsebinskega vidika odločanja v precejšnji meri odtujena od delavcev.

STANE VLAJ

Racionalizacija v samoupravni smeri

V zadnjem času se veliko govori in piše o sistemu socialističnega samoupravljanja: nekateri govorijo o krizi našega političnega sistema nasploh, drugi opozarjajo na (ne)uresničevanje vloge posameznih njegovih institucij – zlasti se pri tem napada samoupravne interesne skupnosti; zelo močna je zahteva po racionalizaciji političnega sistema itd. Ne vem, ali je mogoče enako (precej črno) oceno dati za celotno Jugoslavijo, ali pa so razlike znotraj njenih delov, kakor tudi v delovanju posameznih sestavin političnega sistema.

Zdi se, da razprave često zanemarjajo temeljno izhodišče, da je »cilj samoupravne demokracije v sedanjih družbenozgodovinskih razmerah odpiranje poti boju delovnega človeka za osvoboditev dela, se pravi osvoboditev samega sebe« (Kardelj), oziroma da je sprejemljivo, kar krepí samoupravni položaj delavcev v združenem delu in drugih delovnih ljudi v drugih skupnostih samoupravnih interesov pri obvladovanju družbene reprodukcije in opravljanju drugih zadev v družbi. Ponujajo se – v bolj ali manj odkriti obliki – celo nekateri etastični koncepti razreševanja posameznih problemov političnega sistema in njegovih institucij. Tako so zlasti samoupravne interesne skupnosti obsojane na to, da so nekakšni (slabi) paradžavni mehanizmi (kar je delno res, a ne velja za vse SIS enako) in obstajajo stališča, da bi njihovo delo bolje opravljal država

oziroma njeni upravni organi (kar je znana kategorija SIS ob začetku njihovega ustanavljanja koncem šestdesetih le v Sloveniji). Ne da bi se spuščali v podrobnosti, menim, da je treba pri SIS diferencirano obravnavati posamezno vrsto – še zlasti težka se mi zdi situacija pri SIS materialne proizvodnje – pri SIS družbenih dejavnosti pa videti tudi vprašanja, kot so: (ne)oblikovanje njihovih enot, ne vključevanje ali slabo vključevanje v skupščinski sistem idr. Zdi se mi tudi, da se o SIS govori in piše (pri napadih nanje) precej neargumentirano in nedokazano. Sploh nimamo dovolj raziskav in analiz tako s tega kot z drugih področij političnega sistema, na katerih bi bolj zanesljivo temeljile naše ocene v sedanjem trenutku.

V člankih in razpravah se vse pogosteje pojavljajo tudi problemi hiperinstitucionalizacije in hipernormativizacije v našem sistemu. Nedvomno je to zares temeljni vzrok za slabše in neracionalno učinkovanje sistema. Tito je na X. kongresu dejal, da je »pri razvijanju novih samoupravnih institucionalnih oblik prav tako potrebno stalno imeti pred očmi, da je človek smisel in smoter revolucionarnega boja delavskega razreda. Boj za človeško med ljudmi, za vedno boljše in bolj humane odnose, za človeka kot svobodnega proizvajalca in ustvarjalca – to je končni cilj in smisel boja delavskega razreda. *Institucionalne oblike organiziranja družbe niso same sebi namen.* (podčrtal S. V.)... Tu so zato, da so na voljo človeku, uresničevanju njegovih neposrednih in dolgoročnih materialnih, kulturnih in drugih potreb. Tu so zaradi človeka. To je bistvo socialističnih samoupravnih odnosov, za katerih uresničenje se bojujeta delavski razred Jugoslavije in njegova zveza komunistov.«

Ali smo vedno in povsod pri uresničevanju ustave izhajali iz takšnega vidika? Mislim, da ne. Za primer vzemimo krajevne skupnosti in načelo njihove samoorganiziranosti. Po ustavi sprejeti zakoni so to načelo krepko »najedli« s togim predpisovanjem vrste organov, ki naj bi jih imele vse krajevne skupnosti, z zelo podrobnim opisovanjem njihovih pravic in dolžnosti itd. Tako so danes številne karajevne skupnosti preorganizirane ali neracionalno organizirane oziroma se »interesi« delovnih ljudi v krajevnih skupnostih vkalupljajo v oblike, ki ljudi bolj pasivizirajo, kot pa nasprotno. Ob vseh zakonodajalčevih zahtevah, mnogih usmeritvah iz dokumentov družbenopolitičnih organizacij, normativnih zahtevah občinskih statutov in aktov in drugem krajevne skupnosti do svoje »osebne legitimacije« niti priti ne morejo. Pri tem pa, na primer, ni kaj veliko prizadevanj organov in teles širših skupnosti, kako uresničiti neposredno povezovanje krajevne skupnosti s temeljnimi organizacijami združenega dela pri planiranju njihovega razvoja, samoupravnem združevanju sredstev itd., kar so osrednja vprašanja uresničevanja ustavne zamisli krajevne skupnosti.

Mogoče in nujno je marsikaj bolj racionalno urediti tako na institucionalni ravni kot pri praktičnem delovanju političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Vendar pa mora iti za racionalizacijo, ki temelji na

pristnih interesih in potrebah delovnih ljudi in občanov in je njihovo samoupravno dejanje, ne pa za tehnokratsko ali birokratsko racionalizacijo, ki se tudi vse bolj ponujata.

MAJDA STROBL

O škodljivosti pretiranega normativizma

S svojim prispevkom v razpravi ob današnji okrogli mizi ne nameravam povedati kaj bistveno novega. Želim samo ponovno evidentirati problem, ki ga ne moremo zaobiti, če govorimo o racionalizaciji političnega sistema. Gre za pomemben vidik racionalizacije, ki je že ugotovljen, kritiziran, in ki se pojavlja v številnih teoretično poglobljenih razpravah in ocenah stanja v praksi. Gre za t. i. pretirani normativizem. Kaže se po eni strani v urejanju družbenih odnosov z oblastvenimi akti, ki vse prepogosto prebijajo z ustavo določeno mejo na škodo samoupravnega urejanja in v naraščajočem številu samoupravnih splošnih aktov. Po drugi strani pa ta pojem pokriva tudi neustrezno prakso normativne dejavnosti, ki se kaže v normativni tehniki.

Stara navada, ki se nevarno razrašča, je prepisovanje integralnih besedil ustave v zakone, obeh pa v druge predpise in samoupravne splošne akte. Znano je tudi, da temeljne organizacije združenega dela v isti delovni organizaciji sprejemajo številne samoupravne splošne akte z enakim besedilom in to utemeljujejo s potrebo po enotnosti in enakopravnem položaju delavcev v delovni organizaciji. Mnogo zelo »sorodnih«
aktov v temeljnih organizacijah, krajevnih skupnostih, drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih, pa tudi družbenopolitičnih skupnostih se sprejema na podlagi raznih vzorčnih aktov ali po naročilu izdelanih standardov v različnih institucijah in podobno.

Po tem si lahko ustvarimo predstavo o poplavi veljavnih aktov, ki opredeljujejo vedenje in ravnanje ljudi (v Jugoslaviji naj bi bilo več milijonov takih aktov). Če pustimo ob strani pravo pravno zmedo, ki je s tem nastala, je v zvezi z racionalizacijo potrebno ponovno ugotoviti, kako neracionalno in potratno je omejeno ravnanje.

Spreminjanje teh pojavov je nujno in zanj ni potrebna nobena sprememba zakonov ali ustave. Treba je preprosto upoštevati, da to, kar je predpisano ali samoupravno dogovorjeno, velja. Vsi predpisi in samoupravni splošni akti ožjih samoupravnih organizacij in skupnosti, pa tudi družbenopolitičnih skupnosti, naj uredijo samo tisto, kar je specifično in česar širše organizacije in skupnosti niso oziroma ne bi smele urediti.

V skladu s temeljnim načelom delegatskega sistema so akti širših samoupravnih organizacij in skupnosti izraz širšega interesa delavcev in

občanov in so samoupravno organizirani delavci in občani že sodelovali pri njihovem sprejemanju.

Drugo, s tem povezano vprašanje, je način sprejemanja samoupravnih splošnih aktov. O njem ne želim ponovno širše razpravljati, moram pa nanj vsaj opozoriti. V skladu s temeljnim ustavnim načelom in posebno z določbami zakona o združenem delu morajo samoupravne splošne akte, ki urejajo neodtujljive pravice delavcev v temeljnih organizacijah, ti sprejemati z referendumom ali z drugimi oblikami osebnega izjavljanja. Enotne teoretične definicije tega kaj je v podrobni razčlenitvi, npr., posameznih medsebojnih odnosov delavcev v združenem delu neodtujljiva pravica, nimamo. Še manj pa je teoretično jasna nadaljnja delitev neodtujljivih pravic na temeljne in druge neodtujljive pravice (v zakonu o delovnih razmerjih). Praksa pa je tudi zelo različna.

Brez podrobnih raziskav in analiz ni mogoče ugotoviti, kateri način sprejemanja: z osebnim izjavljanjem ali prek delegatov v organih samoupravljanja, v praksi prevladuje. Brez posebnih raziskav in analiz pa z gotovostjo lahko trdimo, da imamo mnogo sprejemanja z referendumi in z drugimi oblikami osebnega izjavljanja. Upam si trditi, da je tega preveč.

Tako mislijo tudi mnogi delavci, če bi smeli do določene mere posplošiti odgovor neke temeljne organizacije, ki ga je ta dala ustavnemu sodišču, ko ji je določilo rok za uskladitev ene od določb samoupravnega splošnega akta z zakonom. Zaposila je ustavno sodišče za podaljšanje roka češ, da morajo tudi kaj delati, ne pa samo upravljati in odločati.

Menim, da odločanje z referendumom in pa obravnavanje splošnih aktov, ki jih sprejemajo organi samoupravnih organizacij in skupnosti, samo po sebi ni bolj demokratično. Če upoštevamo že omenjeno ugotovitev o številu teh aktov, bi prej lahko trdili nasprotno. Odločanje postaja vse bolj formalno, rutinsko opravilo, ki pasivizira delavce, posebno ker ti vse prepogosto odločajo o zadevah, ki jih ne razumejo, ne poznajo ali jim niso bile dovolj pojasnjene posledice, ki jih odločitve povzročajo. Tako »samoupravno« sprejetih odločitev delavci ne upoštevajo kot svojih.

Na ta roblem, ki je na videz proceduralne narave, sem želela opozoriti v svojem prispevku in upam, da mi je uspelo pokazati, da gre za globoko vsebinsko vprašanje.

ALBIN IGLIČAR

Razhajanje med kvaliteto in kvantiteto samoupravnega prava

V svojem diskusijskem prispevku se želim posebej pridružiti tistim mislim uvodničarja dr. Ribariča in dr. Stroblove, ki sta jih namenila

problemu obsežne državne normativne dejavnosti in vprašanjem obsega ter števila samoupravnih splošnih aktov. Na tem področju našega političnega in pravnega sistema imamo namreč gotovo velike rezerve oziroma možnosti za racionalizacijo števila in obsega splošnih pravnih aktov.

Za področje državne zakonodaje sicer lahko ugotovimo določen napredek v smislu kodifikacije nekaterih sklopov družbenih odnosov in večje načelnosti v zakonih. Dosežena je temeljna zaokrožitev normativne podlage družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema. Ne glede na povedano pa še vedno obstaja vrsta zakonov, ki vsebujejo določila strokovno-tehnične, izvršilne in upravne narave. Z urejanjem takšnih zadev v predpisih upravnih in izvršilnih organov bi dosegli racionalizacijo v zakonodaji, izognili bi se lahko njeni preveliki podrobnosti in kazuistiki, prepogostemu spreminjanju in preštevilčnosti.

V zadnjem obdobju se je izredno povečalo število samoupravnih splošnih aktov. Te številčne rasti pa ni spremljala tudi rast kvalitete samoupravnega prava. Predvsem lahko ugotovimo, da je v samoupravnih splošnih aktih ogromno prepisovanja in ponavljanja ali parafraziranja (kar je še slabše!) ustavnih in zakonskih norm. Tako v poprečju ugotavljamo, da je v samoupravnih splošnih aktih le okrog 10% rešitev, ki so specifične za določeno samoupravno organizacijo oziroma skupnost, čez 90% vsebine pa je prepisano iz drugih splošnih pravnih aktov – od ustave in zakonov do samoupravnih splošnih aktov sosednjih ali podobnih samoupravnih organizacij oziroma skupnosti.

Če bi torej samoupravne organizacije in skupnosti v svojih samoupravnih sporazumih, statutih, pravilnikih itd. uredile podrobneje samo odnose, ki so zanje specifični, glede drugega pa bi pač veljale splošno obvezne ustavne in zakonske določbe, bi lahko bistveno skrajšali dolžino številnih samoupravnih splošnih aktov. Po tej poti bi lahko dosegli tudi njihovo večjo preglednost in medsebojno usklajenost. Resnično se namreč postavlja vprašanje, ali je potrebno, npr. v statutu TOZD, prevzeti in povzeti obsežne določbe zakonov o planiranju, splošni ljudski obrambi in družbeni samozaščiti, referendumu, volitvah in delegiranju v skupščine, volitvah in odpoklicu organov upravljanja, delovnih razmerjih itd.

Zastavljanje takšnih vprašanj in razmišljanje o racionalizaciji vsebine samoupravnih splošnih aktov seveda ne bo niti za las premaknilo razmer na področju samoupravnega prava, če ne bo dobilo domovinske pravice v ustavnih sodiščih in sodiščih združenega dela, v komisijah za pregledovanje samoupravnih splošnih aktov pri skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, in če ne bo našlo zagovornikov pri družbenih pravobranilcih samoupravljanja. Navedeni dejavniki namreč ne razpolagajo le z močjo argumentov – kot to velja za stroko in znanost – temveč tudi z oprijemljivimi argumenti moči. Zato bo mogoče izvajati določeno racionalizacijo samoupravnih splošnih aktov šele, ko bodo organi nadzorstva in usmerjanja samoupravne normativne dejavnosti pričeli delovati v tej smeri.

Seveda tudi znanost in stroka ne moreta in ne smeta teh prizadevanj neprizadeto spremljati. Poleg same pobude – ki je že dana – za zmanjševanje obsega samoupravnih splošnih aktov in odpravo odvečnega prepisovanja ter podvajanja teh aktov (v TOZD in DO) bo potrebno poiskati dodatne poti in načine za informiranje delovnih ljudi in občanov o vsebini ustave, zakonov, pa tudi ustreznih samoupravnih splošnih aktov. Poleg tega bo nujno izoblikovati jasna teoretična izhodišča v odnosu do nekaterih od teh aktov (npr. do samoupravnega sporazuma o združevanju dela delavcev v temeljni organizaciji).

Tako bi z boljšim informiranjem delavcev o zakonu o združenem delu in zakonu o delovnih razmerjih lahko nadomestili – sicer upravičeno – zahtevo, da naj delavec v lastnem samoupravnem splošnem aktu (npr. v pravilniku o delovnih razmerjih) dobi celovit pregled nad vsemi svojimi pravicami in dolžnostmi, ki izvirajo iz dela. Ob zadostni informiranosti o vsebini omenjenih zakonov ne bi bilo treba te vsebine bolj ali manj posrečeno ponavljati v samoupravnem splošnem aktu (pravilniku) vsake TOZD posebej.

Nujno je treba bolj doreči vsebino samoupravnega sporazuma o združevanju dela delavcev v temeljni organizaciji. Ob ustrezni vsebini tega temeljnega samoupravnega splošnega akta v TOZD bi bili drugi akti lahko krajši in bolj naravnani na specifičnosti določene samoupravne organizacije. Ponovno bi tudi kazalo proučiti razmerje med istovrstnimi akti DO in TOZD v njeni sestavi ter opozoriti na pogostna nepotrebna ponavljanja določb z enako vsebino.

V postopku sprejemanja samoupravnih splošnih aktov je prav tako mogoče – brez škode za demokracijo – upoštevati načelo, da je z osebnim izjavljanjem treba sprejemati splošne akte le, kada gre za oblikovanje novih pravic in dolžnosti, kadar pa že konstituirane pravice in dolžnosti določen akt sam razčlenjuje, naj ga sprejemajo organi samoupravne organizacije. To načelo je dosledno izpeljano v procesu planiranja, kjer smernice za plan sprejemajo delavci na zboru, osnove plana določijo na referendumu, plan pa sprejema delavski svet. Po podobnem modelu bi torej lahko sprejemali tudi druge samoupravne splošne akte, tako da bi, npr., referendum uporabili le v tistih primerih, ko sam zakon o združenem delu zahteva za sprejem splošnega akta referendum oziroma osebno izjavljanje.

O razredno-integrativni vlogi najvišjih državnih organov

Moja razprava se omejuje predvsem na nekatere zakonitosti, ki se pojavljajo v našem političnem sistemu. Te zakonitosti so povezane predvsem s kriznimi razmerami, ki so se pojavljale v preteklosti, in ki smo jim priča danes. Krizne razmere so se pojavljale pri nas v določenih ciklih. Bile so povezane z nasprotovanji samoupravljanju, njihova posledica pa je bila konfrontacija s temi družbenimi silami. Izkušnje iz preteklosti kažejo, da so se pojavljale krize približno vsakih 10 let, in sicer leta 1962, 1971/72 in zdaj, v letih 1981/82. Vse krize izražajo zahtevo, da je treba odločno razčistiti s protisamoupravnimi tendencami v tej ali oni obliki. V krizi leta 1962 se je naš samoupravni sistem, ki je bil šele v nastajanju, konfrontiral z birokratsko-etatskičnimi silami. Tedaj je močno odmeval govor tov. Tita v Splitu, ki je mobiliziral množice za takšen obračun s centralistično birokratskimi silami. Iz taktičnih razlogov je do konfrontacije prišlo šele na 4. plenumu CK ZKJ leta 1966. Na 3. plenumu v februarju mesecu leta 1966 je tedanji podpredsednik republike Aleksander Ranković izjavil, da imajo večje pravice tisti narodi, ki so tudi številčnejši. S tem se je zavzemal za vodilno vlogo socialistične Srbije v okviru Jugoslavije. Tako je bila konfrontacija neizbežna. Po 4. plenumu je prišlo do drugih skrajnosti. Pojavili so se republiški etatizmi, ki so dobili svoj izraz v partikularizmu in nacionalizmu. Tudi te družbene sile so skušale boj proti birokratskemu centralizmu izrabiti za protisamoupravne napade in so izražale skrajni nacionalni partikularizem. Najbolj so prišle do izraza v znanih dogodkih na Hrvaškem leta 1971. Takrat je Tito z energično akcijo na 21. seji predsedstva CK ZKJ ostro obsodil takšne pojave.

Danes se soočamo s podobnimi protisamoupravnimi tendencami, ki se izražajo v izigravanju zakonov, z odločanjem v neformalnih skupinah, v skupinsko lastniškem uzurpiranju oblasti ter v drugih pojavnih oblikah razlaščenja samoupravnega odločanja. Takšno stanje pri nas traja že nekaj časa in povzroča pri ljudeh občutek malodušja in nemoči. Ti pojavi, če se nadaljujejo, imajo lahko težje posledice za samoupravno socialistično skupnost. Tako lahko dobivajo svojo lastno dinamiko in logiko in se lahko razrastejo v nevarne oblike protisamoupravnega delovanja. Za take razmere lahko rečemo, da sama racionalizacija političnega sistema ne more dati nekakšnih večjih rezultatov. To lahko vidimo, npr., pri samoupravnih interesnih skupnostih, ki so posledica, ne pa vzrok določenega stanja.

Če primerjamo sedanje razmere s preteklimi, lahko ugotovimo, da se danes soočamo z nekaterimi novimi pojavnimi oblikami in s kvalitetno novim položajem. Pri preteklih razreševanjih sta imela tovariš Tito in Edvard Kardelj izjemno visoko vlogo. Uživala sta velik ugled in imela sta veliko integracijsko vlogo v političnem sistemu. Danes imamo poleg tega še svetovno ekonomsko krizo, ki se izraža tudi pri nas. V takšnem položaju, brez Tita in Kardelja, se moramo lotiti razreševanja teh nakopičenih težav drugače. Subjektivne sile, zlasti pa ZK, morajo odločilno presekati z negativnimi tendencami. Veliko se sicer v zadnjem času govori o težavah in o mobilizaciji vodilnih političnih sil za razreševanje teh problemov. Toda ni pravih rezultatov. Tudi predsedstvo SFR Jugoslavije je v preteklosti že večkrat skušalo odločilno poseči v razmere. Tako sta se v preteklem letu na skupni seji sestala predsedstvo SFRJ in zvezni izvršni svet. Potem je sledilo pismo predsedstva SFRJ skupščini SFRJ, toda tudi brez kakšnih večjih rezultatov. Zato se postavlja vprašanje: kako odločilno razrešiti te nakopičene težave?

V diskusiji je bilo omenjeno tudi vprašanje večje mobilizacijske vloge članstva ZK pri premagovanju težav. O tem je govoril tov. Boštjan Markič. Toda praksa kaže, da tisti ljudje, ki največ govorijo o tem, navadno najmanj spoštujejo zakone, predpise in druge dogovore. Pri ljudeh se namreč poraja določen nemir zaradi neučinkovitega spreminjanja obstoječih razmer. Zavedati se moramo, da smo v preteklosti ustvarili pri ljudeh veliko stopnjo soglašanja z našo samoupravno politično ureditvijo. Vsekakor tega ne smemo zapraviti, kajti takšno soglašanje je temeljni pogoj za integracijo našega samoupravnega sistema v novih razmerah. Praksa kaže, da brez odločilne konfrontacije s protisamoupravnimi silami ne bo šlo. Takšne primere smo imeli tudi v preteklosti. Tu ne more biti kompromisa s tisti silami, ki izpodkopavajo naš samoupravni sistem. V tej konfrontaciji imata ZKJ in predsedstvo Jugoslavije lahko odločilno vlogo. Prek predsedstva Jugoslavije se lahko bolj odločilno poseže v nakopičene probleme. Predsedstvo pri svojem odločanju ne more izražati samo enakopravnosti republik in pokrajin v svoji sestavi, ker bi na ta način bilo v pat poziciji, ampak mora prek njega priti do izraza tudi razredna komponenta v strukturi oblasti; tega je bilo v preteklosti premalo. Kot kolektivni organ teži k enakopravnemu odločanju vseh članov, toda v izjemnih razmerah mora priti do izraza tudi njegova razredno-integrativna vloga. Samo na ta način bomo lahko prebrodili ogromne težave, ki so, in ki bodo še pred nami.

Izhod je v razvijanju stvarne demokracije

Okroglo mizo razumem kot možnost za odpiranje novih vprašanj. V Jugoslaviji živimo obdobje krize, ki se obnavlja nekako na deset let, svet pa doživlja globoko strukturalno krizo, ki jo je mogoče razrešiti samo z temeljnimi posegi v način upravljanja svetovnih družbenih odnosov. Ostanimo pri domači temi!

Če bi se vprašali, zakaj smo prišli v takšno težko stanje, potem bi bilo najbrž mogoče kar takoj reči, da tudi zato, ker je bilo premalo politične demokracije, zlasti pa premalo učinkovite politične odgovornosti. Premalo se je uporabljalo pamet, ki jo premoremo v Jugoslaviji. Nismo v krizi zato, ker bi bilo politične demokracije preveč. Gre za to, da se zavrne vse tiste poskuse, ki bi skušali videti izhode iz krize z manj politične demokracije. Take ideje je treba zavrniti, sicer se odrekamo naši revoluciji, Titu in Kardelju, vsemu tistemu, kar onadva sta, in kar sta nas učila. Učila pa sta nas zlasti misliti. Jugoslavija je iz dosedanjih kriz izšla vedno z več stvarne demokracije in z boljšimi razvojnimi koncepti. Se pravi, aksiom tega trenutka mora pravzaprav biti več politične samoupravne učinkovitosti, s čimer mislimo tudi na večjo racionalizacijo sistema. Izhod je v razvijanju stvarne politične demokracije.

Vzemimo konkretni primer! Ali je normalno, da delegati ob koncu mandata začnejo spraševati člane zveznega izvršnega sveta po politični odgovornosti? Ali ne bi bilo bolj normalno, da bi začeli postavljati vprašanja pravočasno? Morda bi potem preje nehali jemati kredite. Rusi jih niso najemali, pa so jim jih ravno tako ponujali. To tematiko se je obravnavalo kot državno skrivnost, ni pa bila skrivnost za tuje banke.

Ne bi škodilo, če bi socialistična zveza pokrila celotni politični spekter socializma kot procesa, tako kot ga vedno spremljajo tudi levi in desni odkloni. Takih sil danes v sekcijah SZDL ni dovolj. V njih naj bi bil navzoč celoten ideološki spekter, ki nujno spremlja dialektiko revolucije in socializma, povsod, tudi pri nas. Vloga ZK pa je potem v tem, da v SZDL zagotavlja dominacijo marksistične struje.

Ob zadnji krizi smo ugotovili, da moramo, če želimo smejeje spodbujati samoupravljanje v bistvenih točkah, celo krepiti klasične funkcije države, zlasti na področju zakonitosti. Pri poskusih razreševanja krize v zadnjih nekaj letih (paketi ukrepov) gre v bistvu za drugačno strategijo. Praktična, nedeklarativna strategija je utrjevanje administriranja na ekonomskem področju, in sicer do tega prihaja zato, ker sprejetih sklepov ne realiziramo enotno v vsej Jugoslaviji. Namesto da bi do skrajnosti uvelja-

vili (zlasti) klasične funkcije države, bi bilo koristneje, da bi tisto, za kar se v Jugoslaviji dogovorimo, tudi izvedli. Sem za to, da, če je potrebno glede teh vprašanj, tudi uveljavimo centralistične rešitve; seveda to ne sme veljati za vprašanja ekonomije, ker bi ubijalo samoiniciativo samoupravljalcev.

Pogosto se v naši praksi in tudi v teoriji meša dve temeljni kategoriji – državo kot razredno organizacijo in državo kot občo družbeno organizacijo. Karkoli naš slovenski izvršni svet naredi v vlogi obče družbene organizacije, ker se mora pač soočiti s partikularnimi procesi – interesi, se ga ozmerja, da je to naredil kot država. Čisto enostavno se ne zna ločiti teh dveh temeljnih kvalitiet. Toda obča organizacija mora zastopati obče interese zoper premočne, pobesnele partikularne in posamične interese. Manj kot bo razrednega boja – ta je dandanes še vedno ključno vprašanje – bolj bo dinamika teh konfliktov prišla v ospredje. Že pred desetimi leti se je vedelo, da bo naš sistem izaziteje postavil v ospredje partikularne interese. Danes smo se tega začeli zavedati, zato moramo sedaj poudarjati obče interese.

Tovariš Kristan je govoril o izobraževalni sferi, o aparatu interesnih skupnosti. Sodobno družbo v obdobju znanstveno-tehnološke revolucije in izredno hitrega razvoja znanja si je nemogoče zamisliti brez sijajnega uveljavljanja integracijskega procesa reprodukcije raziskav in strokovnega šolanja. Ali sploh imamo strokovno službo, ki je sposobna to spremljati? Imamo več ali manj organizatorje in administratorje. Razvite strokovne službe nimamo niti v zbornici (tam jo je sicer mogoče še največ), v Izobraževalni skupnosti Slovenije praktično take službe ni, v Raziskovalni skupnosti pa tudi ne. Uvajali smo razširjeni aparat, vendar brez ustreznega znanja, brez zadostne vrhunske strokovnosti. Usmerjeno izobraževanje je naša največja »tovarna«, toda kako izgleda aparat tega »SOZD-a«? Pogovarjamo se o številu zaposlenih, ne pa o njihovih kvalitetah, o tem, kaj od njih pričakujemo!

Podobne so stvari tudi v občinah itd. Tu se moramo odločiti za enoten strokovni aparat, obče družbene organizacije in države. Poudariti pa gre njegovo strokovno in politično kvaliteto. Mislim, da je treba temo o kvaliteti aparata zaostri do skrajnosti.

Končarjev primer je postavil v ospredje tudi vprašanje neracionalne proizvodnje. Vzemite, recimo, odnos ekonomske in tehnološke optimalnosti in našega političnega sistema. Dejstvo, kako se tega ne upošteva npr., v naši metalurgiji, naftni industriji itd. Povprašajmo se, ali bi imeli trenutno toliko mrtvega kapitala v rafinerijah, če bi imeli drugačen politični sistem upravljanja takih objektivnih jugoslovanskih monopolov? Kidrič je razmišljal o enotnih panožnih delavskih svetih. Zakaj pri takih gospokarskih subjektih niso uveljavljena zastopstva pokrajin in republik in samoupravnega združenega dela iz vse Jugoslavije? Kadar gre za takšne monopole, je potrebna enotna samoupravna družbena organizacija. Mislimo se vključiti v mednarodno delitev dela, pa bomo dovolili, da se bo

delalo, npr., na desetine računalniških sistemov. Potem sploh ne razumemo ničesar. Na tem področju trg ne funkcionira. Tu funkcionira zavestno anticipirano odločanje, najprej na nivoju znanosti, potem ekonomike, politike, in tako dalje. To so zadeve, kjer se je treba učinkovito in pravočasno dogovoriti. Bilo bi dovolj, če bi vedeli, o čem se je treba na tem razvojno-raziskovalnem področju v Jugoslaviji dogovoriti, potem bi morali določiti realne kratke roke za to dogovarjanje, sicer pa naj bi sledili začasni ukrepi. Naj bo to, recimo, delitev proizvodnje in raziskav mikroelektronike. Pri vsem tem je treba poleg samoupravnega združenega dela vedno upoštevati tudi nacionalno dimenzijo. V jugoslovanskih razmerah, če eliminiraš element nacionalnega, grozi vedno tudi hegemonizem največje nacije.

Učinkovitost kongresov – 35 jih bo letos. Koliko so prispevali v primerjavi s tako imenovano Kraigherjevo komisijo, ki je, glede na moj vtis, izredno plodna. To je verjetno zato, ker so se po dolgem času pojavili v pisanju ideologije strokovni, znanstveni kadri. Če bi politični kongresi, vsaj kar se odgovornosti tiče, stvari skonkretizirali, potem bi jim človek lahko zaploskal, bili bi učinkoviti. Sedaj pa doživljamo, da najvišji funkcionarji pozivajo naj se konkretizira odgovornost na vrhu in povsod. Potem se človek sprašuje, ali ne vedo – glede vrha – kdo je odgovoren? Kaj potem sploh počno? Nobenega učinkovitega političnega sistema ne bo brez odgovornosti. Na nivoju temeljnih samoupravnih organizacij je z odgovornostjo le malce drugače; ugotavlja se bolj konkretno. Tam gori pa še ni dovolj moči za tako konkretizacijo: gre za odnos sil. Kakšen odnos razrednih sil bi bil verjetno bolj ustrezen, da bi se v zvezi s tem morda le kaj spremenilo? Za sestavo kongresa ZK sem predlagal, naj bi bila taka, da bi le vsak sedmi delegat smel biti dolgoletni politični delavec. Drugi naj bodo člani, ki delajo v združenem delu. Predlagal sem, recimo, da bi bili predsedujoči tisti, ki niso politični profesionalci. Gre tudi za to, da neprofesionalno članstvo izraža poklicnim funkcionarjem določno zaupanje. Smo v kritičnem položaju, vendar se zdi, kot da politični profesionalci ne zaupajo navadnemu članstvu. Da ne bi poenostavljali: kar se tiče problema odgovornosti, se dandanes zelo hitro odmisli mnoge objektivne dejavnike. Recimo, nivo zaostalosti Jugoslavije v odnosu do razvitih dežel.

Razmerje sil v skupščinah pred 10 leti in danes. Takrat so v zboru združenega dela v glavnem sedeli generalni direktorji, to se pravi koncentrat tehnokracije. Takrat se taki zbori niso zanimali za samoupravljanje, za socialne razlike itd. Potem se je direktorje, razen redkih, ki so v družbenopolitičnem zboru, izključilo iz delegacij in skupščin. Oglejmo si sedanjo sestavo skupščin! Zlasti se mi zdi, da je problematično to, da je vrhunskih raziskovalcev v skupščinah zelo malo. Družbenopolitični zbor je enostransko sestavljen. Dominirajo politologi, sociologi, ekonomisti – ti se še priznajo za znanost. Celotno območje naravoslovne in druge inteligence pa je v glavnem izpuščeno. Med njo se ne dela dovolj poli-

tično, ni neposrednih stikov. Vsak se vrti v svojem zaprtem krogu. Učinkovitost političnega sistema je odvisna od celotnega umskega potenciala. Zlasti se mora politika naslanjati na delavsko-razredne sloje, in to je tudi tehnična inteligenca, ki živi in dela v funkciji materialne proizvodnje. Učinkovitosti ne more biti, če se intelektualno (ne) dela kolektivno. V debatah o tekstih Kraigherjeve komisije bi se tako kolektivno umovanje lahko razvilo. Zato je treba brez dogem oceniti, kaj je racionalno in kaj ni – le tako bomo vredni izročila naše revolucije.

Glasovalno ponašanje neuvrščenih držav v generalni skupščini OZN

1. Vprašanje razmerja med teorijo in prakso neuvrščenosti

Obstaja vtis, da ni razlik med rezultati politološke analize in stališči politične prakse tedaj, ko obravnavata neuvrščenost kot protagonista boja za politično emancipacijo. Da bo bistvenih razlik ne prihaja, se zdi razumljivo zaradi idejne oz. programske usmeritve neuvrščenega gibanja¹ in pa njegove praktične dejavnosti – predvsem v procesu dekolonizacije, zaradi boja za ekonomski razvoj in naposled tudi zaradi ustvarjanja takšnih razmer v mednarodni skupnosti – krepitev OZN in njenih funkcij –, ki naj bi omogočile uresničitev temeljnih ciljev. To bi, med drugim, pomenilo, da med elementi triade v pojavu neuvrščenosti, tj. med idejo (konceptom), gibanjem in mednarodnopolitično prakso, ni resnejših neskladij, ali z drugimi besedami, da se teorija neuvrščenosti v praksi potrjuje.

Vsekakor sta obstoj in ohranitev skladnosti med elementi te triade bistvenega pomena za položaj neuvrščenosti danes in za njene perspektive v prihodnosti. Kot sicer lahko ta pojav obravnavamo iz različnih zornih kotov, zanimivih tako za teorijo kot za prakso mednarodnih odnosov, npr. kot doslej najbolj dognano strateško opcijo majhnih in srednjih držav v specifičnih okoliščinah blokvske konfiguracije in hladne vojne ali pa kot obstoječim mednarodnim pogojem ustrezajočo »skupino pritiska« na območju boja za prerazdelitev »svetovnega proizvoda« itn., pa je neuvrščenost »novum« predvsem kot boj za politično emancipacijo v širokem okviru procesov integracije sveta. Ni dvoma o tem, da bi bila neuvrščenost izziv teoriji mednarodnih odnosov tudi, če bi jo razumeli zgolj kot specifično koalicijsko majhnih in srednjih držav, ki naj bi si zagotovile

¹ Opredelitev neuvrščenosti kot *gibanja* se v vse večji meri uporablja od lusaške konference na vrhu (1970) naprej. Čeprav tedaj neuvrščene države niso sklenile nobenih pogodb ali pa podpisale dokumentov, ki bi jih zavezovali v smislu uresničevanja obveznosti, ali pa formalizirali članstvo, se je uporaba tega izraza ustalila. S sklepi konference zunanjih ministrov neuvrščenih držav v Georgetownu 1972 in konference na vrhu v Alžiru 1973 se nadaljuje proces utrjevanja neuvrščenosti kot gibanja, ki teži k institucionalizaciji.

avtonomno identiteto v mednarodnem prostoru, kajti domnevati je mogoče, da se zgolj s postulati realistične šole ne bi dalo razrešiti vseh vprašanj, ki jih strategija in taktika neuvrščeniosti naslavljata na teorijo. Prav isto velja tudi za neuvrščeniost, če bi jo obravnavali kot specifično skupino pritiska na območju boja za razvoj, kjer si teorija ne bi mogla pomagati z nobenim ustreznim presedanom iz zgodovine mednarodnih odnosov.

Vsekakor pa ne more biti sporno, da je neuvrščeniost, bolj kot koalicija majhnih in srednjih držav in bolj kot »skupina pritiska« na območju boja za razvoj, svoje mesto v teoriji in praksi mednarodnih odnosov dobila s tem, ko jo vgrajujemo v »dolgi pohod« zgodovinskega procesa politične emancipacije. Prav zato pa je tudi neizogibno, da dejavnost neuvrščene gibanja nenehno preverjamo tako, da jo soočamo z njegovo idejo, kajti – to poudarjamo – *ta ideja je edina integrativna sila, ki povezuje in združuje dežele iz različnih geopolitičnih območij, na različnih stopnjah gospodarskega in družbenega razvoja, z različnimi standardi civilizacije, z različnimi političnimi ustroji pa tudi z različnimi ideološkimi afinitetami*. Zato tudi ne bi moglo biti sporno, da je v sicer zapletenem povezovanju in medsebojnem pogojevanju elementov preje omenjene triade *ideja dominantna*, kot tudi, da je moč pripadnost temu gibanju obrazložiti kot *splošno strateško usmeritev* le na podlagi te ideje.

Toda še predno bi na podlagi teh premis soočili teorijo s prakso – in to na primeru raziskovanja obnašanj neuvrščeniosti držav v generalni skupščini Združenih narodov – bi se veljalo vprašati: ali je res, da so vsebinske razsežnosti pojava neuvrščeniosti teoretično razčiščene, nesporne ali pa vsaj tako zadovoljivo dognane, da jih je moč uporabljati v »operativne« namene? Odgovor se mora, po našem mnenju, glasiti *nikalno*. V nadaljevanju bomo navedli vsaj toliko argumentov v prid tej trditvi, kolikor je potrebno, da dokažemo njeno resnost, kajti res je, da postaja literatura o neuvrščeniosti že tako obilna, da otežuje popolnejši pregled nad stališči posameznih avtorjev.

Predvsem velja za jugoslovanske pisce, da razumejo neuvrščeniost kot široko gibanje za »politično emancipacijo«, nastalo z »močjo zgodovinske nujnosti«.² Inherentno temu je stališče – ki ga v glavnem sprejemajo tudi pisci zunaj Jugoslavije, npr. indijski³ –, da sta nastanek in razvoj blokovske konfiguracije samo eden od vzgibov za pojav neuvrščeniosti. Zavzemanje neuvrščene gibanja za vsestransko uveljavitev in utrditev načel spoštovanja neodvisnosti, ozemeljske celovitosti, nevmešavanja v notranje zadeve, zavračanje uporabe sile, pravico slehernega naroda in države do svobodne izbire družbene in politične ureditve in pravice do razvoja

² E. Kardelj: Zgodovinske korenine neuvrščeniosti, Ljubljana, Cankarjeva založba 1977, str. 48.

³ Tako, npr., glej: K. P. Misra: Konceptijski model nesvrstaniosti. Mednarodna politika, št. 726–7, Beograd 1980, str. 10–14 in pa: M. S. Rajan: Non-alignment: The Dichotomy between Theory and Practice in perspective, India Quarterly, New Delhi, Jan.–March 1980 (str. 43–67).

naj bi v njihovem individualnem in še posebej kumulativnem učinkovanju vgrajevalo to gibanje v zgodovinski proces politične emancipacije.

Na takšnih temeljih je moč ustvarjati možnosti za politično mobilizacijo subjektov v mednarodni skupnosti, »ki na univerzalni ravni delujejo v smeri afirmacije politične, pa tudi ekonomske emancipacije«,⁴ kar hkrati že prispeva k rojevanju in dozorevanju nekaterih objektivnih pogojev za napredne spremembe znotraj posameznih družb. Tako bi bilo, nadalje, moč dokazovati, da je neuvrščenost več kot zgolj vsota zunanjih politik držav, ki niso uvrščene,⁵ kar je samo ena od vmesnih »postaj« do točke, ko jo opredeljujejo kot »politično filozofijo« sui generis.⁶ Za jugoslovanske pisce pa je zlasti značilno, da – v smislu povezovanja subjektivnih dejavnosti oz. »aktivizma« subjektivnih sil in objektivnih zakonitosti razvoja – neuvrščenost (če že ne na podlagi danes izpričanih usmeritev, pa vsaj v projekciji) opredeljujejo »kot obliko razrednega, kulturnega, ekonomskega itd. preurejanja sveta«⁷ ali pa kot »dejavnika demokratizacije v lastni družbi«.⁸

Velja ugotoviti, da je tako razumevana neuvrščenost v bistvu tudi ideološki koncept, čeprav to nekateri pisce pri nas zanikajo.⁹ Kot tak ideološki koncept neuvrščenost je ali pa bi mogla biti – tako stvar razumemo – »v korelativnem odnosu, tj. v odnosu medsebojnega prežemanja, dopolnjevanja in vzpodbujanja... s socializmom«,¹⁰ kajti »protagonisti neuvrščenosti, ki niso hkrati jasno in trdno socialistično opredeljeni, se na prvem mestu zavzemajo za afirmacijo takšnega tipa mednarodnih odnosov (demokratskih in enakopravnih, op. V. B.), s svojim delovanjem pa pogostoma na ta ali oni način prispevajo tudi k demokratizaciji v lastni družbi, vključno z izražanjem nekaterih socialističnih tendenc in elementov«.¹¹ Podobnega mnenja so tudi nekateri drugi jugoslovanski pisce z območja mednarodnih odnosov in »socializma kot svetovnega

⁴ O tem glej: Vlado Benko: Samoupravljanje in neuvrščenost. Teorija in praksa 1980, let. XVII, št. 6–7, str. 741.

⁵ Robin Remington: Institutionalization of the non-aligned movement, A Conceptual approach; referat, predložen simpoziju »Nevrstanost u osamdesetim godinama«, Petrovaradin 28.–29. VIII. 1981, str. 12.

⁶ K. Babaa in C. Crabb razumeta neuvrščenost kot politično filozofijo ali pa ideologijo mednarodnih odnosov, kar je prej nekakšna vizija mednarodnega sistema, kot pa oblikovanje in uresničevanje neuvrščene zunanje politike. (V: Non-alignment as a Diplomatic and Ideological Credo, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, No. 1965, str. 6–17.)

Po drugi strani pa gre J. W. Burton še dalje z domnevo, da je neuvrščenost več kot ideologija mednarodnega obnašanja, in sicer, da ta ideologija skupaj z neuvrščeno zunanjo politiko vodi, bodisi posebej, bodisi skupaj, k uresničevanju novega mednarodnega sistema, ki bi bil več kot vsota posamičnih delov. (V: International Relations: A General Theory, Cambridge University Press 1965). Torej bi lahko rekli: razumevanje neuvrščenosti kot procesa, ki vodi v uresničevanje ideala enotnega sveta, kar je blizu razumevanju nekaterih jugoslovanskih piscev, predvsem pa E. Kardelja.

⁷ E. Kardelj: Zgodovinske korenine neuvrščenosti, op. cit., str. 48.

⁸ B. Pribičević: Socializam i nesvrstanost, v Zborniku: Društveni osnovi jugoslovanske politike nesvrstanosti, Beograd, april 1982, str. 48.

⁹ Tako R. Petković v prispevku »Osobnosti jugoslovanske politike nesvrstanosti« (Zbornik: Društveni osnovi jugoslovanske politike nesvrstanosti, op. cit., str. 27) trdi, da »ne bi smelo biti dvomov o naslednjem: neuvrščenost ni ne ideološki koncept, ne razredno gibanje«. Vendar pa, ne da bi hoteli ali pa mogli izčrpati zahtevno-vprašanje opredelitve ideologije, moremo neuvrščenost kot programsko določitev političnih vrednot z univerzalno veljavo na območju mednarodnih odnosov brez tveganja opredeliti kot ideologijo.

¹⁰ B. Pribičević, op. cit., str. 42.

¹¹ Isti avtor, op. cit., str. 42.

procesa«, tako da bi mogli tak način razmišljanj o neuvrščeniosti opredeliti kot prevladujoč.¹²

Ni naključje, da so mimo jugoslovanskih politologov indijski med najbolj aktivnimi in plodovitimi. Tega ni moč razlagati samo z »močjo« politologije na indijskih tleh, marveč tudi, če ne predvsem z dejstvom, da ima indijski odnos do neuvrščeniosti – izraziteje, kot to velja za druge neuvrščene dežele – pečat t. i. nacionalnih interesov Indije, kar je po eni strani razvidno iz interpretacije izhodišč, odločilnih za neuvrščeniost, po drugi strani pa iz njene sedanje vsebine.¹³ Rekli bi še več, namreč, da stališča indijskih politologov – da ne govorimo o politikih – večkrat zbujaajo vtis, kot da so polemično naravnana do stališč piscev iz Jugoslavije. Prav vztrajanje pri točki o nastanku neuvrščeniosti je, po našem mnenju, zanimivo za stališča indijskih politologov. Čeprav je res, da sprejemajo tezo o tem, da ta nastanek ni izključno povezan z »bipolarizacijo in hladno vojno«,¹⁴ torej da bi do neuvrščeniosti prišlo tudi brez enega in drugega, pa ima dejavnik konfrontacije med Zahodom in Vzhodom določujoč pomen tudi za neuvrščeniost danes, zlasti tedaj, ko gre za vprašanje *enotnosti gibanja*.

Ko se eden od najprominentnejših indijskih piscev o neuvrščeniosti M. S. Rajan vprašuje, »ali naj bo enotnost«, »enotnost glede česa«, »za kakšno ceno« in »kakšne naj bodo sankcije za vsiljevanje enotnosti«, odgovarja, »da mora biti enotnost neuvrščene gibanja utemeljena samo na neuvrščeniosti, ko gre za vprašanje med Vzhodom in Zahodom (podčrtal V. B.)«. Šele potem, ko se članice neuvrščene gibanja jasno in trdno dogovorijo o neuvrščeniosti »in samo o tako razumevani neuvrščeniosti«, ¹⁵ ne more biti vprašanj, ko gre za dejavnost na drugih območjih skupnega interesa, kot so npr. spodbujanje samoodločbe kolonialnih narodov, ukinitvev rasne neenakopravnosti, spodbujanje ekonomskega razvoja, ustanovitev informacijskega poola neuvrščeniost, krepitev Združenih narodov itn., »vendar pod pogojem, da strukture sodelovanja ne razumemo na isti način kot samo utemeljitev gibanja.«¹⁶ Zato bi tudi moglo biti razumljivo, da zaradi takšnega načina razmišljanja indijskih politologov neuvr-

¹² Tako, npr., dr. Bojana Tadić: *Nesvrstanost u teoriji i praksi međunarodnih odnosa*, Beograd 1976 (»Razvoj socializma in dejavnost gibanja neuvrščeniosti sta sestavna dela enotnega svetovnega procesa preseganja sistema mednarodnih ekonomskih in političnih, kot tudi razrednih odnosov, ki so značilni za epoko imperijalizma«), str. 34; ali pa: »Če politika in gibanje neuvrščeniosti ne bo počela ničesar drugega, kot se bojevala za uresničevanje, obrambo in krepitev neodvisnosti in enakopravnosti vseh dežel – s tem pa tudi za optimalne mednarodne možnosti za progresivne spremembe v vseh deželah (podčrtal G. A.) bi bila izredno pomembni komponenti socializma kot svetovnega procesa (počrtal G. A.). Vendar pa, v tem smislu, počenjata veliko več. Zavoljo tega sta socializem in neuvrščeniost ne v eksternem medsebojnem odnosu, marveč se more govoriti samo o *internem odnosu neuvrščeniosti in drugih komponent socializma kot svetovnega procesa*. ... Piscev teh vrstic to označuje kot »ključni teoretski sklep, ki je potreben za razumevanje vseh praktično-političnih vidikov korelacije neuvrščeniost-socializem«. Gavro Altman: *Velika debata*, Zagreb 1981, str. 43.

¹³ V svojem delu »The Non-aligned movement, The Origins of a Third World Alliance« (Popular Prakashan Pvt Ltd 1978) je Peter Willets – med drugim – izrazil domnevo o tem, da so bile ambicije Indije v mednarodnih odnosih drugačne od onih, ki jih imajo majhne in srednje države. Podkreplil jo je z besedami Nehruja, da je Indija »potencialno velika nacija, in velika sila«. Op. cit., str. 6.

¹⁴ M. S. Rajan, op. cit., str. 54.

¹⁵ M. S. Rajan, op. cit., str. 56.

¹⁶ M. S. Rajan, op. cit., str. 56.

ščenost ni in *niti ne more biti koordinacija zunanjih politik neuvrščenih držav*, kajti to bi, kot meni M. S. Rajan, pomenilo »negacijo temeljev politike neuvrščenosti kot takšne«. ¹⁷

Vendar pa bi tolikšno poudarjanje nacionalnih interesov, kakršnega je čutiti v stališčih indijskih politologov, moglo zbuditi vtis, kot da ob njih ni prostora za »plemeniti ideal enotnega sveta« ¹⁸ oziroma za univerzalnost. ¹⁹ V resnici temu ni tako, kajti uresničevanje takšnega ideala zahteva, da se nacionalni interesi kake neuvrščene države – njihova legitimnost je predvsem v obrambi njene neodvisnosti in suverenosti – ne konfrontirajo z nacionalnimi interesi drugih subjektov v mednarodni skupnosti, predvsem neuvrščenih; obratno, potrebno si je prizadevati za njihovo skladnost ali pa celo komplementarnost. Da kljub poudarjanju legitimnih nacionalnih interesov in pa izhodiščem za politiko neuvrščenosti nasploh indijsko razumevanje neuvrščenosti ni statično, dokazujeta tako vse večja pozornost, ki jo v zunanji politiki Indije namenjajo ekonomskim komponentam neuvrščenosti, kot tudi vse večji delež, ki jim ga namenja indijska politološka misel.

Iz tako obrazloženih stališč ne bi bilo tvegano razbrati nenaklonjenosti indijskih piscev do stopnjujoče se institucionalizacije v neuvrščenem gibanju, ki je razvidna iz relativno rednih srečanj neuvrščenih držav »na vrhu«, iz obstoja in delovanja koordinacijskega biroja, več delovnih skupin na ekonomskem območju, informacijskega »poola« neuvrščenih držav, fonda solidarnosti in ne nazadnje tudi iz bolj ali manj regularnih procedur in pravil rotacije. ²⁰ Toda, po drugi strani, prav vztrajanja pri okoliščinah, ki so botrovale nastanku neuvrščenosti – blokovska konfiguracija, hladna vojna in politika sile – takšne indijske pozicije vendarle približuje jugoslovanskim, kajti »če pomeni neuvrščenost zamenjavo politike sile s ‚prilagajanjem‘ in projiciranje nekakšnega alternativnega modela mednarodnih odnosov in ponašanja«, ²¹ potem ni daleč do točke, ki je izražena v besedah K. R. Narajana, namreč, »da je jasno, da neodvisnost ali neodvisni razvoj, čeprav sta bistvo neuvrščenosti, sama po sebi ne ustvarjata neuvrščenosti. Do neuvrščenosti pridemo, če neodvisno zunanjo politiko in boj za nacionalno suverenost in neodvisnost povezujemo z določenim pogledom na svet in s svetovnimi cilji, s koncepcijo mednarodnega sodelovanja in z bojem za mir in koeksistenco. *Prav subtilna integracija teh dveh temeljnih vidikov politike neuvrščenosti je razpoznavni znak neuvrščenosti.*« ²² (podčrtal V. B.)

¹⁷ M. S. Rajan: Pitanje jedinstva i solidarnosti. Međunarodna politika, Beograd 1980, št. 720, str. 9.

¹⁸ Narasimha Rao: Vernost principima i ciljevima nesvrstanosti, Međunarodna politika, Beograd 1980, str. 6.

¹⁹ K. R. Narayanan: Nezavisnost i nacionalni interesi, Međunarodna politika, Beograd 1980, št. 731, str. 25.

²⁰ Nekateri pisci na Zahodu menijo, da lahko tudi v prihodnosti računamo s pritiski, namenjenimi nadaljnji institucionalizaciji znotraj neuvrščenega gibanja, »če naj gibanje preživi«. V tem smislu glej: Robin Remington: Institutionalization of the non-aligned movement. A conceptual Approach 28.–29. VIII: Petrovaradin, str. 11, pa tudi: P. Lyon v referatu na XII. kongresu IPSA, Rio de Janeiro: »The Non-aligned movement, Performance and Prospects«.

²¹ M. S. Rajan: Pitanje jedinstva i solidarnosti, Međunarodna politika, Beograd 1980, št. 720, str. 9.

²² K. R. Narayanan: Nezavisnost i nacionalni interesi. Međunarodna politika, Beograd 1980, št. 731, str. 25.

Toda, če bi se zdelo, da se na ta način med jugoslovanskimi in indijskimi politologi zmanjšujejo razlike pri razlagi neuvrščenosti, tak vtis izginja zaradi opozoril dovolj reprezentativnih indijskih piscev, da se po njihovem mnenju »razširja prepad med teorijo neuvrščenosti in njenimi vztrajno proklamiranimi cilji po eni strani in prakso individualnih članov in kolektivno vlogo gibanja po drugi strani.«²³ Kot meni pisec teh besed, je enega od možnih vzrokov za ta prepad iskati v »odsotnosti avtorizirane definicije o tem, kaj je neuvrščenost.«²⁴ Vse, kar je po njihovem mnenju na voljo za opredelitev neuvrščenosti, so kriteriji za pridružitve gibanju, kakršni so bili (v petih točkah) sprejeti na pripravljalni konferenci za prvi »vrh« neuvrščenih v Beogradu, ki je junija 1961 potekala v Beogradu. Toda ti kriteriji so definirani tako ohlapno, da praktično onemogočajo takšno definicijo neuvrščenosti, ki bi jo mogli uporabiti za vztrajno in kontinuirano soočanje z njeno prakso. Takšna jasna določitev bi – kot menijo – nekateri indijski pisci – onemogočala, da »bi izginjale razlike med neuvrščenimi in uvrščenimi znotraj gibanja«,²⁵ po drugi strani pa bi dala oporo in spodbude za primerjavo prakse z normami in za ugotavljanje navzkrižij med njimi.

Menimo, da je za krepitev današnje vloge, še posebej pa za utrditev perspektiv neuvrščenosti prav takšna raziskovalna usmeritev bistvenega pomena. Res je namreč, da obstaja sorazmerno obilna literatura o neuvrščenosti, vendar pa jo – v glavnem – še vedno obravnavajo iz splošnih teoretičnih vidikov, kot npr. z vidika splošnih determinant za neuvrščenost, z vidika razvoja gibanja, njegovih načel itd., *medtem ko sistematičnih empiričnih študij praktično ni.*²⁶ To še posebej velja za naš prostor in

²³ M. S. Rajan, *Non-alignment: The Dichotomy between theory and Practice in movement*, op. cit., str. 44.

²⁴ M. S. Rajan, op. cit., str. 45.

²⁵ Kot ugotavlja omenjeni indijski pisec, gibanje neuvrščenosti tudi po šestih konferencah na vrhu in drugih konferencah bodisi ni sposobno bodisi ni pripravljeno definirati politike neuvrščenosti. Tako vprašanja definicije na prvi konferenci na vrhu v Beogradu sploh niso obravnavali, medtem ko so na tretji konferenci v sklepnih deklaraciji razglasili »cilje neuvrščenosti«, ki pa zvenijo, kot navaja M. S. Rajan, »kot povzetek ciljev Združenih narodov«. V istem dokumentu so zapisali tudi kategorično ugotovitev, »da to, kar potrebujemo, ni redefinicija neuvrščenosti, marveč ponovno izražena privrženost vseh neuvrščenih držav osrednjim ciljem neuvrščenosti«. Na četrti konferenci na vrhu neuvrščenih držav v Alžiru niso sklepali o predlogu Libije, da naj bi sprejeli novo ali pa striktno interpretacijo neuvrščenosti, kar velja tudi za podoben predlog Burme na šesti konferenci v Havaní. M. S. Rajan, op. cit., str. 45 in 46.

Kar zadeva pet kriterijev, ki so jih sprejeli na pripravljalni konferenci za prvo konferenco na vrhu, junija 1961 v Kairu, menijo nekateri pisci zunaj Jugoslavije, »da so zapisani v tako splošnih formulacijah, da dopuščajo fleksibilnost v interpretaciji« (B. Korany, *Social Change, Charisma and International Behaviour: Toward a Theory of Foreign Policy Making in The Third World*, A. W. Sijthoff-Leiden, 1976, str. 160). G. H. Jansen meni, da je prvi pogoj »izvajati neodvisno politiko« preveč na splošno opredeljen in celo dvoumen. Določila, ki zadevajo zaveznitva in baze, so negativne prepovedi. (G. H. Jansen, *Afro-Asia and Nonalignment*, London, Faber and Faber, 1966, str. 286) M. S. Rajan opozarja na to, da vsebuje prvi kriterij formulacijo, po kateri posamezni državi ne bi bilo treba izvajati »neodvisno politiko«, marveč zadostuje izkazovati »trend, ki je v prid takšni politiki«. Medtem ko drugi kriterij določa, da mora posamezna država »vselej« podpirati gibanja za nacionalno neodvisnost, nista definirana obseg in narava te podpore. Po mnenju istega pisca veljajo podobne nedoločenosti tudi za tretji kriterij (članstvo v vojaških zavezništvi, »če so ta sklenjena v kontekstu konflikta med velikimi silami«) in pa četrti in peti. M. S. Rajan, op. cit., str. 45 in 46.

²⁶ Tako P. Willets, op. cit., str. 2. Pri nas je v zadnjem času o tem razpravljal dr. M. Šahović v razpravi o »Družbenih temeljih jugoslovanske politike neuvrščenosti«, kjer je, med drugim, dejal, »da bi se morali mnogo bolj (kot doslej) ukvarjati z empiričnimi raziskavami, z raziskovanjem prakse, ki edina more prispevati k preverjanju naših glavnih teoretskih stališč in k njihovemu usklajevanju z novimi zahtevami« (Društvene osnove jugoslovanske politike neuvrščenosti. Centar za marksizem Univerzitetu u Beogradu, Beograd 1982, str. 123). O tem glej tudi razpravo A. Miletića, str. 182.

za našo družboslovno in politično publicistiko. Ob nekaterih izjemah²⁷ prevladujejo teme splošne narave, kot, npr. neuvrščenost kot univerzalna oz. globalna sila, neuvrščenost in detant, neuvrščenost in razvoj, neuvrščeni in Združeni narodi itd. – z nenehno ponavljajočimi se stereotipi, pa tudi, če ne predvsem, z arbitrarnimi sodbami, ki kot da se ne menijo za stvarnost, medtem ko ostaja cela vrsta tém nepokritih.

Na nekatere od njih smo opozorili že v prejšnjih odstavkih, kot npr. na vprašanje definicije neuvrščenosti. Po našem mnenju terja stališče, »da medtem ko se politika neuvrščenosti zoperstavlja arbitrarnim sodbam, pa je podvržena stalni opredelitvi, preizkusu in kritiki«, empirično preverjanje, če naj sklep o tem, da tradicionalni kriterij o skupnem stališču, utemeljenem na skupnem programu ali pa situaciji na temelju skupnih političnih interesov za neuvrščenost ni uporabljen, ne ostaja kaj več kot arbitraren.²⁸

Prav gotovo je tudi, da se v razpravi o razmerju med neuvrščenostjo in socializmom oz. o vplivu neuvrščenosti na procese znotraj posameznih družb ni mogoče zadovoljiti z ugotovitvami, kot je, npr. ta, »da bi bilo težko statistično (podčrtal V. B.) dokazati, v koliko je izbira neuvrščenosti za zunanjepolitično usmeritev kake države (ugodno) vplivala na napredne družbene spremembe v njej, vendar pa je tak vpliv nesporen in potrjen v praksi...«²⁹

Dalje: opozorili smo tudi že na vprašanje rastoče institucionalizacije v neuvrščenem gibanju. Iz stališč indijskih politologov bi bilo mogoče razbrati, da ima to vprašanje teoretične, pa tudi praktičnopolitične razsežnosti. Tako domnevamo, da bi globalne ali pa fazne bilance o rezultatih tega procesa za kohezivnost gibanja neuvrščenosti oz. za »strategijo graditve konsensusa« v njem bile nedvomno koristne in to iz številnih razlogov. Če namreč sprejmemo hipotezo o tem, da s številčno krepitvijo tega gibanja upada stopnja integracije v njem oz. stopnja kohezivnosti, potem bi bilo zanimivo izvedeti, če institucionalizacija spreminja pričakovane učinke tega procesa, na katerih območjih implementacije sklepov in za kakšno ceno. To zadnje se nam zdi posebej važno, ker gre za idejo in načela neuvrščenosti. V »strategiji graditve konsenza«, ki jo velja upoštevati v procesu institucionalizacije kot enega bistvenih elementov, je kompromis takorekoč vsepričujoč in neizbežen, zatorej tudi vprašanje »cene«. Šele potem, ko je ta vidik z empiričnimi raziskavami razčiščen, je mogoče začeti z razpravo o tem, ali je *institucionalizacijo razumeti kot napredek ali pa nazadovanje*.³⁰ Opozoriti velja tudi na razmerje med neuvrščenostjo kot univerzalnim dejavnikom in njenimi regionalnimi

²⁷ Kot primer navajamo razpravo dr. Bojane Tadić na mednarodni okrogli mizi »Politika in gibanje neuvrščenosti v osemdesetih letih«, Petrovaradin, 28.–31. VIII. 1981, objavljeno v Mednarodni politiki, št. 754, 1981.

²⁸ L. Mates: Nesvrstanost. Teorija i savremena praksa. Institut za medunarodnu politiku i privredu, Beograd 1970, str. 88.

²⁹ G. Altman, op. cit., str. 55.

³⁰ V tem smislu se vprašuje tudi Robin Remington, Institutionalization of the non-aligned movement: A conceptual approach, op. cit., str. 11.

vidiki oz. pojavi. Vsekakor je za raziskovanje neuvrščeniosti zanimivo, kako se ta fenomen izraža na posameznih regionalnih območjih, kakšna je formalna ali pa vsebinska zraščeniost itn., vendar tako, da bi morala biti *dialektika univerzalnega in regionalnega v ospredju*. Vtis imamo, da se gibanje neuvrščeniosti v svoji mednarodnopolitični dejavnosti koncentrira, če izvzamemo Združene narode, predvsem na manifestacije v obliki vrhunskih konferenc in bolj ali manj množične konference na nižjih ravneh,³¹ ki so univerzalnega pomena, da pa zelo zaostaja praksa postopnega in sistematičnega oblikovanja univerzalnih stališč v regionalnih preddverjih.³²

Vprašanje razmerja med teorijo in prakso neuvrščeniosti je samo deloma razrešljivo po poti raziskovanja *notranjih in zunanjih splošnih determinant*, ki navajajo posamezne subjekte h gibanju in politiki neuvrščeniosti. Odgovori, ki jih daje, povedo, zakaj so se odločili za neuvrščeniost, vsekakor pa ne zadoščajo za pojasnjevanje njihovih konkretnih obnašanj. Ključnega pomena zanje je raziskovanje *posebnih determinant*, kjer pa ne zaostajamo samo pri nas, marveč tudi drugod.

2. Razmerje med idejo neuvrščeniosti in glasovalnim obnašanjem neuvrščeni držav v generalni skupščini Združenih narodov

Namen tega dela naše študije je prikazati (delne) rezultate raziskave o glasovalnem obnašanju neuvrščeni držav v generalni skupščini Združenih narodov, in sicer iz vidika ideje oz. koncepta neuvrščeniosti. Ali z drugimi besedami povedano: zanimala nas je skladnost med načeli neuvrščeniosti, za katere se načelno opredeljujejo posamezni subjekti, in njihovimi konkretnimi obnašanji v generalni skupščini svetovne organizacije.³³

Pogled na zgodovinski razvoj gibanja neuvrščeniosti jasno pokaže, da je bila njegova zibelka prav Organizacija združenih narodov in da se je dejavnost neuvrščeni držav v glavnem osredotočila v njej. Vse od nastanka tega gibanja je bila OZN žarišče njegove dejavnosti, kar velja tako za obdobje globalne politične konfrontacije med obema blokoma kot tudi za obdobje t. i. detanta in razbijanja bipolarne podobe mednarodne skupnosti. Prav s slednjim so neuvrščene države postale pomemben dejavnik v krepitvi mednarodnega miru in varnosti, kar je sicer ena od temeljnih nalog svetovne organizacije. Po zaslugi neuvrščeni gibanja je bil dosežen upoštevanja vreden napredek,³⁴ njihova dejavnost pa je

³¹ To so tudi sestanki koordinacijskega biroja, ki se jih običajno udeležuje večje število držav, kot pa jih sicer šteje ta organ.

³² Na XII. kongresu IPSA v Rio de Janeiro (avgust 1982) sta M. Wilson in S. Burgess predložila imeniten referat o neuvrščeniosti v Afriki (*Non-alignment in Africa: Trends, Prospects and Dynamics*), ki bi mogel biti zgled za raziskovanje univerzalnih in regionalnih specifičnih vidikov neuvrščeniosti ter njihove dialektike.

³³ Referat o tem je pisec te študije predložil istemu kongresu.

³⁴ Kot primer navajamo delež, ki so ga imele neuvrščene države v procesu kodifikacije načel miroljubnega sožitja. Kot je znano, je generalna skupščina Združenih narodov na svojem jubilarnem, 25. zasedanju, 24. X. 1970 sprejela

prispevala tudi k spremembi prioritet v programu Združenih narodov, se pravi, vprašanje razvoja je postalo ena od osrednjih nalog te organizacije.

Potrebno je tudi povedati, da se je s povečano dejavnostjo skupine neuvrščenih držav v univerzalni mednarodni organizaciji spremenila tudi vloga generalne skupščine – pokojni generalni tajnik OZN U Thant jo je razumel kot »realistično predstavnico sveta« –, kar je dodaten dokaz za naglo spreminjajoče se politične procese v svetu in njihove odseve v tej organizaciji. S kolektivno dejavnostjo, utemeljeno na izrecno formulirani skupinski identifikaciji, so neuvrščene države v OZN nasploh in v generalni skupščini posebej poskušale doseči spremembe v politični in ekonomski strukturi sodobne mednarodne skupnosti, pri čemer so postavljale v ospredje ohranitev mednarodnega miru in varnosti, kar naj bi dosegli s sporazumevanjem in pogajanjem, z dejavnostjo t. i. pozitivnih alternativ in z vztrajanjem pri opredelitvi in uresničitvi pravice do razvoja. V zvezi s številnimi vprašanji temeljnega pomena je skupina neuvrščenih držav v generalni skupščini pokazala visoko stopnjo soglasnosti.

Ko obravnavamo dejavnost neuvrščenih držav v generalni skupščini, je treba poudariti, da raziskovanje le-te ne more biti omejeno zgolj na glasovanja, ki so samo del sicer zapletenega političnega procesa. Bolj natančno in kompleksno raziskovalno delo mora upoštevati številne druge oblike »parlamentarne diplomacije« v Združenih narodih, v številni razpravi in glasovanju v glavnih komitejih, sponzoriranje osnutkov resolucij, pa seveda tudi nastope predstavnikov posameznih držav, če naj bi prišli do natančnejših odgovorov na vprašanja, kako se posamezne neuvrščene države obnašajo v generalni skupščini.

Nadalje velja opozoriti na to, da glasovna grupiranja – teorija razlikuje med »glasovalnimi bloki«, »glasovalnimi skupinami«, »geografsko-političnimi skupinami«, »skupinami regionalnih organizacij«, »skupinami skupnih interesov« itd... v tem organu OZN – niso namenjena samo volitvam v organe Združenih narodov, marveč tudi, če ne predvsem, uveljavitvi skupnih interesov v zvezi z vprašanji vsebinske narave. Ali konkretnije povedano: te skupine imajo v generalni skupščini dvoje funkcij, in sicer najprej dajanje iniciativ, nato pa ustvarjanje (skupinske) kohezije. Prvo naj bi dosegle tako, da bi oblikovale t. i. politične preference in jih izrazile na govornicah komitejev in Generalne skupščine, medtem ko naj bi drugo uresničevale s skupnim glasovalnim nastopanjem, z uporabo ene od treh glasovalnih kategorij (»za«, »proti«, »vzdržan«).

V tem smislu mora natančna analiza odkrivati posamezne faze političnega procesa v generalni skupščini, začevši s fazo, ko kaka skupina dá iniciativo za »proces odločanja« (največkrat s sponzoriranjem resolucij, pogostoma pa tudi z uporabo amandmajev, z zahtevo po glasovanju) in zaključujoč z glasovanjem o vprašanih, za katera obstaja zahteva po

deklaracijo o načelih mednarodnega prava, ki se nanaša na prijateljske odnose in na sodelovanje med državami, skladno z Ustanovno listino, kar velja za konec tega procesa.

uporabi procedure »roll-call« ali pa »recorded vote«.³⁵ Za glasovalno skupino neuvrščenih držav v generalni skupščini pa bi mogla biti – verjetno bolj kot za katerokoli drugo skupino – sprejemljiva domneva, da je obnašanje njenih članov v sleherni od teh faz preje omenjenega političnega procesa v skladu z idejo (konceptom) neuvrščenosti ali pa vsaj ni v nasprotju z njo. Razloge zanjo smo že navedli.

Ko se torej soočamo z nalogo najti znanstveno razlago za razlike med mednarodno prakso (mednarodnopolitičnim obnašanjem) posameznih neuvrščenih držav in idejo (konceptom) neuvrščenosti, je eno od koristnih orodij zanjo tudi analiza glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav v generalni skupščini.

Raziskovalna naloga o glasovalnem obnašanju neuvrščenih držav v generalni skupščini – to poročilo zajema samo en njen del – »pokriva« obdobje med XXXI. in XXXV. zasedanjem generalne skupščine, ukvarja pa se z 242 primeri »roll-call« in »recorded-vote« glasovanj. Vsekakor menimo, da je bilo to obdobje zanimivo zaradi dokaj intenzivnega mednarodnega življenja, po drugi strani pa sodi v to obdobje tudi rastoča institucionalizacija v neuvrščeni gibanju, za katero velja domneva, da je bila oz. da je namenjena ustvarjanju večje akcijske enotnosti in harmonizacije.

Cilj raziskave je bil, kot že povedano, da izoblikuje bolj natančne podatke o glasovalni kohezivnosti v skupini neuvrščenih držav, ko gre za izbrane primere resolucij, ki so bile predložene na dnevni red zasedanj generalne skupščine. Kriterije za selekcijo utemeljujemo po eni strani s pomembnostjo vprašanj, ki jih te resolucije obravnavajo, po drugi strani pa s cilji, ki jih neuvrščene države sprejemajo v skladu z idejo (konceptom) neuvrščenosti. Očitni omejevalni dejavnik v tej raziskavi je dejstvo, da zajema samo »glasovalno fazo« v političnem procesu, medtem ko opušča preliminarne faze (predvsem sponzoriranje). Iz tega sledi, da je tudi naša interpretacija omejena na glasovalno obnašanje, medtem ko v manjšem obsegu upošteva tudi vsebino posameznih resolucij.

V hierarhiji prioritet neuvrščenih držav verjetno ni vprašanja, ki bi presegalo pomembnost njihove privrženosti hitremu in popolnemu prenehanju kolonialnega sistema. Deklaracije in drugi dokumenti, ki so jih sprejele neuvrščene države na »vrhunskih konferencah«, odkrivajo, da je vse do nedavnega to bil poglobitni cilj njihovih prizadevanj. Dolga obdobja je to bil tudi »focus« diplomacije neuvrščenih držav v Združenih narodih. Kot pravni koncept, povezan s klasičnimi kolonialnimi razmerami, sodi načelo samoodločbe v to kategorijo prioritet (čeprav seveda

³⁵ Roll-call in pa recorded vote sta metodi glasovanja, s katerima je predstavnik sleherne dežele – članice OZN, ki je zastopana v generalni skupščini, dolžan, da se v zvezi s predmetom, o katerem naj glasujejo, izjavi z »da«, »ne« ali »vzdržan« (pravilo št. 89 generalne skupščine OZN). V generalni skupščini in tudi v drugih organih organizacije ima predstavnik sleherne dežele pravico zahtevati uporabo procedure roll-call. Ponavadi jo uporabljajo tedaj, ko hočejo sponzorji kake resolucije vedeti, kakšno je stališče posameznih držav do nje. J. Kauffman: *Conference Diplomacy*, A. W. Sijthoff Leyden 1968, str. 39.

niso vsa vprašanja samoodločbe v kategoriji kolonialnih problemov), kar velja tudi za ukinitvev odnosov odvisnosti med bivšimi metropolami in bivšimi kolonijami. Zaradi številnih definicij, ki obstajajo, ni težko opredeliti, kaj razumemo s pojmom kolonialni in kolonializem, medtem ko je precej težje opredeliti tiste odnose odvisnosti, ki se nadaljujejo potem, ko so posamezne dežele na azijskem in afriškem kontinentu dosegle neodvisnost (novokolonializem), kar opredelitve novokolonializma ali pa strukturnega nasilja omogočajo le v manjšem obsegu. Zavaljo tega bi se mogla zdeti naša uvrstitev nekaterih primerov v to kategorijo slejkoprej subjektivna.

V obdobju, ki ga obravnava raziskava, je bil kolonializem v vseh svojih vidikih za skupino neuvrščenih držav v generalni skupščini še vedno poglobitnega pomena. Glede na prioriteto, ki jo je imela potreba po ukinitvi kolonialnega sistema, je med 92 glasovanji, ki smo jih analizirali (od XXXI. do vključno XXXV. zasedanja) le malo primerov, ko so posamezne neuvrščene države glasovale drugače kot večina skupine neuvrščenih. Ko gre za vprašanja kolonialnega sistema in njegove dokončne likvidacije, velja ugotoviti, da so se neuvrščene države izkazale kot visoko kohezivna skupina z upoštevanja vrednimi dosežki v celi vrsti protikolonialnih ukrepov. Pri glasovanjih o apartheidu dejansko ni bilo niti ene neuvrščene države, ki bi glasovala proti kakšni resoluciji, zgodilo se je le, da so se posamezne neuvrščene države zatele h kategoriji »vzdržani«. Po pravilu so to bile majhne afriške države, sosede Južnoafriške republike (Botswana, Lesotho, Swaziland), vendar to ne velja za primere, ko so glasovali o obsodbi ustvarjanja »bantustanov« ali pa o pomoči narodnoosvobodilnim gibanjem. Bile so občutljive za ostrejšje ukrepe proti Južnoafriški republiki, kot npr. za embargo za uvoz nafte.³⁶ Enako so te države ravnale tudi tedaj, ko so glasovali o resolucijah, s katerimi so obsodili nekatere zahodnoevropske države (Združeno kraljestvo, Francijo, ZR Nemčijo) in ZDA zavaljo jedrskega sodelovanja z Južnoafriško republiko, ali pa ko je šlo za obsodbo sodelovanja med temi državami in Izraelom. Med neuvrščenimi državami zunaj afriškega kontinenta, ki so se vzdržale, ko so bile na dnevnem redu te resolucije, so se najčešče pojavljale Argentina, Burma in Singapur.

Enake ugotovitve veljajo za glasovanja o problemu Namibije.

Sorazmerno visoka stopnja kohezije je bila ugotovljena pri glasovanjih o problemih Komorskih otokov in Južne Rodezije. V prvem primeru so Centralnoafriško cesarstvo (oz. kasneje republika), Ekvatorialna Gvineja in Slonokoščena obala glasovale drugače od večine neuvrščenih – te

³⁶ Gre za resolucijo 33/183E (»Embargo na izvoz nafte v Južno Afriko«), resolucijo 33/183H (»Ekonomsko sodelovanje z Južno Afriko«), resolucijo 34/93A (»Položaj v Južni Afriki«), resolucijo 34/93P (»Odnosi med Izraelom in Južno Afriko«), resolucijo 35/206 C (»Vsestranske sankcije zoper Južno Afriko«) itd. Po drugi strani pa so vse neuvrščene države (razen tistih, ki se glasovanja niso udeležile) glasovale za resolucijo o »Vojaškem in nuklearnem sodelovanju z Južno Afriko«, s katero obsojajo to sodelovanje med nekaterimi zahodnoevropskimi državami in ZDA z Južno Afriko.

tri države so se vzdržale – prav tako pa so se vzdržale Slonokoščena obala, Maroko, Senegal in Kamerun, ko so glasovali o Južni Rodeziji.

Vsekakor pa je zanimivo glasovanje nekaterih neuvrščenih držav o resoluciji, ki je bila XXXV. zasedanju generalne skupščine predložena v zvezi s problemom komorskega otoka Mayotte. Dokajšnje število neuvrščenih držav se je vzdržalo.³⁷

Medtem ko ni prišlo do razhajanj pri glasovanjih o problemu Belizeja – edina neuvrščena država, ki se je vzdržala, je bil Maroko –, pa takšne soglasnosti ni bilo ob resolucijah, ki so jih XXXI., XXXIII., XXXIV. in XXXV. zasedanju predložili v zvezi s problemom Vzhodnega Timorja. Tako je prišlo do močnih razlik v glasovanju neuvrščenih držav že na XXXI. zasedanju, ko je večje število pripadnikov te skupine glasovalo za resolucijo, prav tako pa tudi proti njej oziroma so se vzdržali. Na naslednjih zasedanjih je prišlo samo do manjših sprememb v teh treh glasovalnih kategorijah.

Preliminarna analiza glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav v tem primeru ni dala dovolj sprejemljive razlage; samo v nekaj redkih primerih je manjše število neuvrščenih držav, ki sodijo v isto območje kot Vzhodni Timor, glasovalo za resolucijo, nadalje, vidne so bile razlike v glasovanjih neuvrščenih držav (ko so glasovale za resolucijo ali se vzdržale) tudi v primerih, ko te ne pripadajo območju jugovzhodne Azije; Jugoslavija in Egipt sta se vzdržali in končno, večina držav, ki pripadajo t. i. svobodnemu svetu – vključno z nevtralnimi Avstrijo, Finsko in Švedsko, se je tudi vzdržala. Dodati velja, da so se ZDA, Avstralija in Nova Zelandija, torej države, ki pripadajo paktu ANZUS, skupaj z Japonsko glasovale proti resoluciji.

Zanimivo je, da so bile vidne razlike tudi v glasovanju držav, ki pripadajo t. i. socialističnemu bloku, hkrati pa se štejejo – nekatere med njimi – tudi za neuvrščene. Tako je na XXXIV. zasedanju večina vzhodnoevropskih držav, skupaj s Kubo in Vietnamom ter Mongolijo, glasovala za resolucijo, medtem ko se je Romunija vzdržala, Poljska pa se glasovanja ni udeležila. Na XXXV. zasedanju sta se vzdržali Bolgarija in Nemška demokratična republika, medtem ko se Poljska in Romunija glasovanja nista udeležili.

Tudi vprašanje Guama sodi v kompleks problemov v zvezi z dekolonizacijo. Za analizo glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav je vsekakor zanimivo, kajti tudi v tem primeru so med njimi opazne razlike. To se je zgodilo na XXXI. zasedanju, ko se je večje število neuvrščenih držav vzdržalo. Medtem ko bi v prej navedenem primeru (Vzhodni Timor) vzroke za razlike v glasovanju neuvrščenih držav morali iskati v regionalni

³⁷ Vzdržale so se afriške države – Centralnoafriška republika, Ekvatorialna Gvineja in Slonokoščena obala; Afganistan, Angola, Bangladeš, Ciper, Gambija, Gvajana, Laos, Libanon, Mauricius, Peru, Sierra Leone, Surinam, Kamerun, Zgornja Volta in DR Jemen se glasovanja niso udeležile. Z resolucijo 35/43 so, med drugim, ugotovili začetek pogajanj med Francijo in vlado Komorskih otokov, pa tudi pobude, ki jih je v zvezi s tem dala Organizacija afriške enotnosti.

kompleksnosti ter občutljivosti nekaterih neuvrščenih držav za indonezijske reakcije, je za razlago glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav v primeru Guama, po našem mnenju, odločilnega pomena glasovanje večine držav t. i. svobodnega sveta. Te so glasovale proti resoluciji; ena od »zakonitosti«, ki jo je bilo moč ugotoviti v analizi glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav, pa je, da se nekatere med njimi v posameznih primerih vzdržijo, če države t. i. svobodnega sveta glasujejo proti.

Države, ki pripadajo t. i. socialističnemu taboru, so glasovale za resolucijo.³⁸

Poleg že pravkar omenjenega problema Vzhodnega Timorja so tudi glasovanja neuvrščenih držav o resolucijah o Zahodni Sahari tehten argument v prid domnevi, da obstajajo razlike med njimi tudi na tako pomembnem področju prioritet, kot je dekolonizacija. Če je v primeru Vzhodnega Timorja nekaj razlogov zanje moč iskati v regionalnih dejavnostih, pa so zadeve bolj zamotane, ko gre za Zahodno Saharo. Da bi prišli do bolj natančnega odgovora na vprašanje, kje so vzroki za razhajanja med neuvrščenimi državami, je mimo dejavnikov regionalne narave potrebno upoštevati odnose posameznih neuvrščenih držav tako s skupino držav t. i. socialističnega tabora kot tudi z državami t. i. svobodnega sveta. Določneje povedano: zlasti v tem primeru so se pokazale podobnosti med glasovanji nekaterih neuvrščenih držav in pa držav t. i. svobodnega sveta – te so se v glavnem vzdržale – in pa nekaterih neuvrščenih držav ter socialističnih držav Vzhodne Evrope, ki so glasovale za resolucije, z izjemo resolucije 33/31B.³⁹ Ta je bila predložena XXXIII. zasedanju, proti njej pa so – poleg socialističnih držav vzhodne Evrope in Mongolije, – glasovale tudi naslednje neuvrščene države: Alžir, Angola, Kuba, Kongo, Etiopija, Libija, Madagaskar, Mozambik, Sirija, Vietnam in Jugoslavija.

V prid sistematični analizi glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav v generalni skupščini Združenih narodov bi moglo biti zanimivo tudi obravnavanje resolucije 33/30, 34/41 in 35/28, ki se nanašajo na »dejavnost zunanjih ekonomskih in drugih interesov, ki ovirajo uresničitev deklaracije o zagotovitvi neodvisnosti kolonialnim deželam in narodom Južne Rodezije in Namibije kot tudi vsem drugim teritorijem pod kolonialno dominacijo in napore za ukinitvev kolonializma, apartheida in rasne diskriminacije v Južni Afriki«. Mogli bi pričakovati, da bo do manjših razhajanj med neuvrščenimi državami prišlo zavoljo glasovalnega obnašanja nekaterih majhnih držav z območja južne Afrike (tako kot se je dogodilo ob nekaterih resolucijah o Namibiji in položaju v Južnoafriški republiki),

³⁸ Resolucija 31/58 se nanaša na poročilo specialnega komiteja o položaju na otoku. V njej je izraženo obžalovanje spričo tega, da se politika ZDA na otoku ni spremenila, kar posebej velja za vojaške naprave na otoku, in to navkljub poprejšnjim resolucijam generalne skupščine. Z njo znova zahteva od ZDA, da naj s svobodno izvoljenimi predstavniki sodelujejo pri uresničevanju resolucije.

³⁹ Po našem mnenju je vzrok za takšen odnos do resolucije 33/34 A v tem, ker ni bila dovolj radikalna v podpori pravice do samoodločbe za prebivalce tega področja.

vendar pa so se v tem primeru vzdržale tudi nekatere neuvrščene države zunaj ožjega območja južne Afrike in pa Afrike nasploh, kot so to Gana, Saudova Arabija in Panama. Značilno – vendar tudi ne presenetljivo – je, da so zahodnoevropske kapitalistične države in ZDA glasovale proti predloženim resolucijam, medtem ko so države t. i. socialističnega tabora glasovale zanje.

Vendar tudi ti primeri bistveno ne krnijo podobe o relativno visoki stopnji kohezivnosti v skupini neuvrščenih držav na območju boja zoper kolonializem in tujo dominacijo, všteví glasovanje o palestinskem vprašanju, ki je bilo na dnevnem redu vseh zasedanj od XXXI. do XXXV. Med neuvrščenimi državami, ki so se vzdržale, so bile že večkrat omenjene majhne države iz območja južne Afrike, nadalje nekatere druge afriške države, ki se sicer pogostoma pojavljajo v kategoriji »vzdržani« (Slonokoščena obala, Gambija in Liberija) in pa nekatere južnoameriške članice gibanja (Panama, Peru in Argentina). Do nekoliko bolj zapletenega položaja je prišlo na XXXIV. zasedanju, ko so glasovali o resoluciji 34/65B in se je vzdržalo večje število članic gibanja, med njimi vse južnoameriške, medtem ko sta Egipt in Zaire glasovala proti resoluciji.⁴⁰ Po našem mnenju izhaja delitvena črta med neuvrščenimi državami v vprašanju, ki ga obravnava omenjena resolucija, iz odnosa posameznih neuvrščenih držav do campdavidskih sporazumov.

Ni večjih razlik med glasovanji o palestinskem vprašanju in glasovanjih o resolucijah, ki se nanašajo na »Poročilo specialnega komiteja za raziskavo prakse Izraela glede človeških pravic prebivalstva zasedenih območij«. Majhne države iz območja južne Afrike so se znova vzdržale, kar velja tudi za nekatere druge afriške neuvrščene države in za južnoameriške članice gibanja.

Ko gre za raziskavo obnašanja neuvrščenih držav pri glasovanjih o kolonializmu in njegovih sodobnih oblikah, velja opozoriti na to, da se v boju zoper te pojave praktično pojavljajo in uveljavljajo vsi pomembni vidiki koncepta neuvrščenosti. Ali z drugimi besedami: ideja neuvrščenosti zajema načela spoštovanja nacionalne neodvisnosti in suverenosti, enakopravnosti, samoodločbe in pravice do razvoja, zato je razumljiva posebna pozornost, namenjena glasovalnemu obnašanju neuvrščenih držav na tem območju.

Od leta 1970 naprej, torej od konference na vrhu v Lusaki, je opaziti premik v prioritetah neuvrščenega gibanja, in sicer zlasti k vprašanju ekonomskega razvoja, čeprav je res, da ostaja boj zoper kolonializem v vseh svojih sodobnih vidikih še naprej v osredju pozornosti neuvrščenih držav. Bilanca glasovalnega obnašanja skupine neuvrščenih držav v generalni skupščini odkriva, da so identično glasovale praktično o vseh vpraša-

⁴⁰ Vzdržale so se praktično vse južnoameriške članice gibanja (Argentina, Bolivija, Jamaica, Panama, Peru, Trinidad-Tobago, Surinam) in Burma, Centralnoafriška republika, Čad, Slonokoščena obala, Liberija, Malawi, Mauricius, Nepal, Niger, Singapur, Swaziland, Kamerun in Zgornja Volta.

njih ekonomskega razvoja, kot so npr., industrijska prerazporeditev v korist držav v razvoju, mnogostranska trgovinska pogajanja, mednarodna monetarna reforma, problemi zadolžitve držav v razvoju, pota in sredstva pospešitve transferja realnih virov državam v razvoju, učinki svetovnega inflacijskega pojava na razvojni proces itd. Nasploh je očitna relativno visoka stopnja kohezivnosti v glasovalni skupini neuvrščenih držav na tem področju. Izjeme, čeprav ne bistvenega pomena, je moč ugotoviti le, ko gre za glasovanja o resolucijah, namenjenih »Specifičnim akcijam v korist držav v razvoju, ki so brez morske obale«, kjer se je večje število držav vzdržalo.⁴¹

V tretjo skupino problemov, ki so odločilnega pomena za neuvrščene države, vključujemo ohranitev mednarodnega miru in varnosti, vprašanje kolektivnih ukrepov, razorožitev in utrditev norm mednarodnega obnašanja. Pri tem velja opozoriti na to, da obstajajo težave, ko naj bi definirali probleme kot take (opirajoč se na dnevne rede posameznih zasedanj), kajti medtem ko je relativno enostavno opredeliti probleme, ki se nanašajo na ohranitev in krepitev mednarodnega miru in varnosti – določila iz Ustanovne listine OZN nudijo dobro oporo – ali pa na razorožitev, je stvar nekoliko bolj zamotana, ko gre za probleme, nanašajoče se na »utrditev norm mednarodnega obnašanja« v funkciji »utrditve mednarodnega miru in varnosti«. Ta dva sklopa sta soodvisna, kot sta soodvisna tudi sklopa konsolidacije mednarodnega miru in varnosti po eni in boj zoper kolonializem po drugi strani. Vendar pa je jasno, da sta ti dve območji, če ju upoštevamo posamič ali pa povezano, bistvo ideje neuvrščenosti, tako da je moč sleherni odstop od njiju v prid ekskluzivnim in pragmatičnim nacionalnim interesom oceniti kot nasproten ideji neuvrščenosti. Končno vsi dokumenti, ki izražajo doktrino neuvrščenosti – od Bandunga do Havane – opredeljujejo boj za mir in mednarodno varnost kot dolgoročni cilj neuvrščenega gibanja.

Zavoljo tega bi se na prvi pogled zdelo presenetljivo, da – v primerjavi s prej omenjenimi primeri – prihaja do upadanja v stopnji kohezivnosti znotraj neuvrščenega gibanja na tem področju. Tako je moč ugotoviti konstantno razhajanje med njimi glede vprašanja Cipra, kjer je očitno bolj ali manj trdna opredelitev islamskih držav proti resolucijam, ki so bile predložene, ali pa za kategorijo »vzdržani«. Primerjava z glasovanji zahodnoevropskih kapitalističnih držav in ZDA – te so se vzdržale – ne daje nobene koristne opore za poskus razlage glasovalnega obnašanja posameznih neuvrščenih držav. Zlasti pa so očitne razlike v glasovanjih o »položaju v Afganistanu in o njegovih implikacijah za mednarodni mir in varnost«, o »položaju v Kampučiji«, o »položaju v Nikaragui«, kakor tudi o glasovanju o poverilnicah predstavnikov držav – članic na XXXIV. zasedanju, ki je s prejšnjimi vprašanji povezano. Vse tri glasovalne

⁴¹ V glasovanju o resoluciji 34/198 so se vzdržale Burma, Kongo, Indija, Bangladeš, Libija, Pakistan, Nigerija, Gvineja in Gabon.

kategorije so bile, skupaj s kategorijo neuvrščenih držav, ki niso glasovale, močno izenačene. Ti primeri so eni redkih, v zvezi s katerimi je v vrstah neuvrščenega gibanja mogoče ugotoviti sorazmerno globoko razdvojenost; vendar pa razlogov zanjo ni mogoče iskati zgolj v regionalnih ali pa lokalnih okoliščinah, marveč tudi, če ne predvsem v »ideološki« opredelitvi posameznih neuvrščenih držav.⁴²

V širokem kompleksu problemov razorožitve je raziskava naletela na številne zanimive izsledke, ki zaslužijo pozornost in nadaljnje raziskovanje. To posebej velja za glasovanja o resolucijah, ki se ukvarjajo s »Splošno in popolno razorožitvijo« – te so bile na dnevnih redih vseh zasedanj, od XXXI. do XXXV. – kjer je bila številčna »moč« kategorije »vzdržani« kar visoka; pri tem velja ugotoviti, da so bile med državami, ki so se vzdržale, tudi neuvrščene – Indija, Jugoslavija, Alžir in Kuba. Isto velja tudi za glasovalno obnašanje ob drugi pomembni zadevi iz tega sklopa, namreč ob »ustvaritvi brezatomskega območja v jugovzhodni Aziji«, ko se je znova vzdržalo večje število neuvrščenih držav, med njimi Alžir, Indija in Jugoslavija. Do manj opaznih razlik v glasovanjih neuvrščenih držav je prišlo ob resolucijah o »prepovedi razvoja in izdelavi novih tipov orožja za množično uničevanje in novih sistemov tega orožja« – kar je bilo prav tako na dnevnih redih zasedanj od XXXI. do XXXV. – nadalje o »uresničitvi deklaracije o Indijskem oceanu kot območju miru«, o »pregledu uresnitve priporočil in sklepov, ki jih je sprejela generalna skupščina na desetem izrednem zasedanju« in o resoluciji o »uresničitvi sklepov prve pregledne konference strank – podpisnic pogodbe o ne-proliferaciji jedrskega orožja«, medtem ko je glasovanje o »jedrski obo-rožitvi Izraela« dalo podobne izide kot glasovanje o resolucijah o apart-heidu« in »Namibiji«.

⁴² Proti resoluciji o položaju v Afganistanu in njegovih implikacijah za mednarodni mir in varnost so glasovale naslednje neuvrščene države: Afganistan, Angola, Kuba, DR Jemen, Etiopija, Grenada, Laos, Madagaskar, Mozambik, Sao Tomé e Príncipe, Sejšelski otoki, Sirija, Vietnam. Vzdržale so se: Alžir, Benin, Kapverdski otoki, Čad, Kongo, Ciper, Gvineja-Bissau, Indija, Nikaragua, Bolivija, Jemen in Romunija.

Jugoslavija je glasovala za resolucijo, ki je obsodila posredovanje tujih čet in zahtevala njihov umik z območja Afganistana.

Proti resoluciji 35/61 o položaju v Kampučiji so glasovale: Afganistan, Angola, Kongo, DR Jemen, Etiopija, Kuba, Grenada, Gvajana, Laos, Libija, Mozambik, Sejšelski otoki, Sirija in Vietnam.

Alžir, Benin, Kapverdski otoki, Čad, Gvineja-Bissau, Indija, Slonokoščena obala, Jamaica, Jordanija, Libanon, Madagaskar, Malawi, Mali, Panama, Sao Tomé e Príncipe, Sierra Leone, Uganda, Tanzanija, Jemen in Zambija so se vzdržale.

Albanija, Ciper, Irak, Mexico, Romunija in Zimbabve niso glasovale.

Jugoslavija je glasovala za resolucijo.

Proti poročilu komiteja za poverilnice (Resolucija 34/2A) so glasovale: Afganistan, Alžir, Benin, Kapverdski otoki, Kongo, Kuba, DR Jemen, Etiopija, Grenada, Gvineja, Gvineja-Bissau, Gvajana, Indija, Jamaica, Laos, Libija, Madagaskar, Mozambik, Panama, Nikaragua, Sao Tomé e Príncipe, Sejšelski otoki, Sierra Leone in Sirija.

Bahrain, Botswana, Burundi, Ciper, Slonokoščena obala, Jordanija, Kuwait, Libanon, Malawi, Mali, Peru, Qatar, Ruanda, Surinam, Trinidad-Tobago, Tunis, Uganda, Kamerun, Tanzanija, Jemen in Zambija so se vzdržale.

Angola, Centralnoafriška republika, Ekvatorialna Gvineja, Irak in Mali se glasovanja niso udeležile. Jugoslavija, Egipt, Indonezija, Kenija, Maroko, Nigerija, Pakistan, Saudska Arabija, Sri Lanka, Zaire so glasovale za resolucijo.

Na temelju poročila komiteja za poverilnice je resolucija predlagala, da se sprejme poverilnice predstavnikov DR Kampučije.

Tudi na tem območju prioriteta obstajajo med neuvrščeni državami razlike, čeprav le-te niso tako občutne kot v prej omenjenem sklopu problemov. Zdi se, da bi bil sprejemljiv sklep, da to območje ni v izrazitejšem obsegu pod pritiskom konflikta med dvema blokoma, pa tudi, da »ideološke« afinitete posameznih neuvrščenih držav do vodilnih sil niso tako izrazite kot v nekaterih drugih primerih. Poleg tega sklepamo, da se stališča, ki so jih neuvrščene države sprejele na posameznih vrhunskih srečanjih, korektno uveljavljajo v glasovalnem obnašanju neuvrščenih držav v generalni skupščini.

Med značilnosti obnašanja skupine neuvrščenih držav v tem organu svetovne organizacije vsekakor sodi obseg identičnosti v njihovem glasovanju, ko gre za resolucije o konsolidaciji norm mednarodnega obnašanja, kar velja, npr. za »nevmešavanje v notranje zadeve držav«, za »sklenitev mednarodne konvencije o krepitvi garancij za varnost držav, ki nimajo jedrskega orožja«, za »implementacijo deklaracije o krepitvi mednarodne varnosti« in za »sklenitev svetovne pogodbe o ne-uporabi sile v mednarodnih odnosih«.

Četrty kompleks problemov iz sklopa prioriteta neuvrščenih držav se nanaša na človekove pravice. V glavnem jih neuvrščene države povezujejo s problemom dekolonizacije. Preliminarna analiza njihovega glasovalnega obnašanja pa vsekakor opozarja na to, da se tudi v tem kompleksu pojavljajo razsežnosti boja med dvema blokoma, s čimer razumemo določeno »ideološko« privrženost ali pa afiniteto do enega ali drugega bloka, v kar se pogostoma vriva regionalna »solidarnost« itn. Kot primere navajamo resolucije o »pravica človeka v Boliviji«, »prostovoljnem fondu Združenih narodov za žrtve grobih in flagrantnih kršitev človekovih pravic« in o »zaščiti človekovih pravic v Čilu«. Res je namreč, da je pri glasovanjih o teh resolucijah prišla ob siceršnji relativno globoki razdvojenosti neuvrščenih držav do izraza regionalna solidarnost južnoameriških držav, ki so ali glasovale proti omenjenim resolucijam, ali pa so se vzdržale.

Obstajajo številna področja raziskovanja mednarodnopolitične prakse neuvrščenih držav; raziskava o njihovem glasovalnem obnašanju v generalni skupščini je ena od njih. Preliminarni rezultati le-te bi bili naslednji:

Prvič, številne razloge za razdvojenost v glasovalni skupini neuvrščenih držav v generalni skupščini velja iskati v nerazrešenih vprašanjih regionalne oz. lokalne narave, točneje, v njihovih očitnih ali pa latentnih konfliktih. V tej zvezi znova poudarjamo prepričanje, da je gibanje neuvrščenosti relativno močno aktivno na globalni ravni mednarodnih odnosov, medtem ko se univerzalna veljava njegove ideje pogostoma nekonsistentno uveljavlja na regionalni ravni. Ali z drugimi besedami: ne zadostuje samo dejavnost »od zgoraj navzdol«, t. j. dejavnost vrhunskih konferenc in Združenih narodov.

Drugič, razlike v glasovalnem obnašanju neuvrščenih držav, do katerih ne prihaja samo v občutljivem območju zagotavljanja mednarodnega

miru in varnosti in pa kolektivnih ukrepov, marveč tudi tedaj, ko neuvrščene države glasujejo o kolonialnih problemih in pa samoodločbi, pričajo, da subjektivna stališča nekaterih med njimi velikokrat prevladajo nad objektivno preverjenim položajem. V tej zvezi se nagibamo k mišljenju, da pet kriterijev za neuvrščenost, ki so bili sprejeti na predvečer prve konference neuvrščenih držav v Beogradu, s svojo neustrezno opredeljeno vsebino omogoča prav to. To je toliko bolj pomembno, ker prav na teh dveh območjih obstaja najbolj neposredna zveza med idejo neuvrščenosti in mednarodnopolitično dejavnostjo gibanja, kar zaostrojuje potrebo po empiričnem preverjanju upoštevanja te ideje.

Tretjič, čeprav velja v tem poročilu objavljene izide analize glasovalnega obnašanja neuvrščenih držav v generalni skupščini OZN obravnavati kot preliminarne, le-ti vendarle dopuščajo domnevo, da se znotraj tega gibanja pojavlja *določen tip obnašanja*, ki bi ga pogojno lahko imenovali *omejena neuvrščenost*. Izraža se v opredelitvah, ki so blizu opredelitev t. i. svobodnega sveta ali pa držav t. i. socialističnega tabora. Verifikacijo te domneve velja uresničevati s pomočjo nadaljnjega poglobljanja analize dejavnosti neuvrščenih držav v generalni skupščini OZN, upoštevajoč pri tem vse faze političnega procesa v njej, kakor tudi podrobne analize mednarodnopolitične prakse posameznih neuvrščenih držav. Njihovo članstvo v posameznih regionalnih političnih in ekonomskih organizacijah, morebitna zunanja pomoč, ki jo prejemajo, usmerjenost njihove zunanje trgovine, porazdelitev in obseg njihovega diplomatskega predstavljanja na posamezna območja in države itd. . . so lahko koristno območje raziskovanja – seveda hkrati z analizo njihove dejavnosti na vrhunskih konferencah neuvrščenih držav in drugih njihovih dejavnosti zunaj OZN. Naravno je, da bo analiza toliko uspešnejša, čim natančneje bo opredeljen pojem resnične (pristne) neuvrščenosti.

DRAGO FLIS

Dve leti zalivske vojne

Ob izbruhu spopada med Irakom in Iranom je le malokdo napovedoval, da bo ta trajal kaj več kot nekaj tednov ali največ nekaj mesecev. Napovedovalo se je, da se bo spopad hitro otopil v negotovo, vendar trajnejše premirje. Državam naj bi po začetnem bojnem elanu zmanjkalo energije, predvsem pa naj bi se obrabila bojna stroja vojskujočih se držav, zmanjkalo naj bi jima rezervnih delov...

Sedaj se je vojna že nagnila v tretje leto. Pokazalo se je, da je nasprotje med Irakom in Iranom tako globoko, da se niti po dobrih dveh letih spopadov vojna ni končala ne z negotovim ne s trajnim premirjem. Temu pa je treba dodati, da bi spopad takih razsežij, kot je zalivska vojna, izčrpal tudi večje in močnejše države. Tako je zalivska vojna trenutno v svetu najbolj značilen spopad, ki ima prav vse lastnosti vojne. Podaljšan spopad poteka prav tam, kjer je tako dolgotrajno vojno le malo pričakovati, saj bi zemljepisne značilnosti območja v bistvu dopuščale le kratkotrajen spopad največjih razsežnosti. Pri tem imamo v mislih primerjavo z dosedanjimi arabsko-izraelskimi vojnami, ki so divjale na konfiguracijsko podobnih območjih, pa so bile bistveno krajše. Zalivska vojna tako postavlja pod vprašaj marsikatero zakonitost dosedanjih vojaških spopadov.

Poleg nesprejemljivosti reševanja sporov z nasilnimi sredstvi je nujno obžalovati, da gre pri iraško-iranski vojni za spopad dveh neuvrščenih držav. K temu pa je treba ravno tako dodati, da je dejstvo, da sta Irak in Iran neuvrščeni državi, vsaj v odnosu do vojne za obe državi stranskega pomena, saj sta bili vodstvi obeh držav za pozive mednarodne skupnosti in neuvrščenega gibanja pretežno gluhi. Pri vodstvih zalivskih držav torej prevladuje vojaška logika, ki je prevladala tudi samo dejstvo sklica 7. vrhunske konference neuvrščenih držav, ki samo po sebi ni moglo pozitivno vplivati na ustavitev sovražnosti.

I. Obdobje neposredno pred izbruhom sovražnosti

Zalivski državi nikoli nista popolnoma uredili svojih odnosov. Pred letom 1975 je zlasti iransko vodstvo pod šahom Pahlavijem skušalo storiti

vse, kar je moglo, da bi ogrozilo režim v Bagdadu. Ogromne nakupe orožja na Zahodu je šahov režim upravičeval predvsem s potrebo obrambe proti Iraku. Obenem so se iz Teherana skušali vmešavati v iraške notranje zadeve: odkrito so podpirali kurdske upornike na severozahodu Iraka. Kurdska organizacija je dobivala orožje iz Irana, v Iranu pa so jim zagotavljali tudi pribežališča.

Med državama tudi ni bila urejena mejna črta. Spor se vleče vse od leta 1847, iz obdobja podpisa erzerumskega sporazuma, ob katerem si je otomanska Turčija – v kateri je bilo tudi ozemlje današnjega Iraka – prilastila suverenost nad obema bregovima mejnega kanala Šat el-Arab, ki nastane po zlivu Evfrata in Tigrisa. Vsi poznejši sporazumi: drugi erzerumski, protokol med Turčijo in Perzijo iz leta 1913 ter obmejni sporazum med Irakom – ki je bil britanski protektorat –, in Iranom iz leta 1937, so bili le začasne rešitve z elementi neenakopravnih pogodb, ki pa nikoli niso prinesli pomiritve med državama. Mejna črta med njima torej v bistvu nikoli ni bila daljše obdobje vzajemno priznana.

Začetek sedemdesetih let tega stoletja prinese določene spremembe. V tem obdobju se tehtnica vojaške in politične moči odločno nagne v korist Irana. Po spektakularnih nakupih orožja, zlasti v ZDA, Iran postane »žandar« Perzijskega zaliva. Irak relativna vojaška šibkost prisili v podpis pogodbe o prijateljstvu in sodelovanju s Sovjetsko zvezo leta 1972. Ta pogodba je Iraku omogočila precejšnje oboroževalne dobave, predvsem za kopenske sile in letalstvo. Tako ima iraško-iransko nasprotje določeno obdobje tudi popolnoma blokovske značilnosti, velesili podpirata – ena Irak, druga pa Iran. Seveda pa se nasprotni državi tudi med seboj skušata popolnoma oslabiliti.

Zasedanje voditeljev držav, članic združenja za izvoz nafte OPEC, v Alžiru leta 1975 prinese določen presenetljiv razvoj. Takratni iraški podpredsednik Saddam Hussein in iranski suveren šah Reza Pahlavi skleneta pogodbo o načelih za ureditev medsebojnih odnosov. S to pogodbo se Irak prvič odpove zahtevi po suverenosti nad obema bregoma Šat el-Araba in pristane na Thalwegovo načelo – to je razmejitev po sredini najgloblje matice vodnega toka. Pri državah, katerih meje tečejo ob rekah, je to običajno, kolikor ni v sami pogodbi drugače določeno. V zameno za to se je Iran odpovedal pomoči kurdskim upornikom. Njihovo gibanje v Iraku je brez iranske pomoči hitro propadlo. Odnosi med Irakom in Iranom so potem nekaj let izgledali urejeni.

Irak je islamsko revolucijo v Iranu pozdravil, vendar se je kmalu po njej pokazalo, da je tudi glede odnosov do sosednjih držav zašla na nepredvidena pota.

V notranjepolitičnem smislu pa je bilo v Iranu čutiti vse več kaosa, nekateri poročevalci so pisali tudi o razpadu iranske armade ali vsaj o veliki zmešnjavi v njej.

Podobno so govorili tudi obveščevalni podatki, ki so jih iraški diplomati pošiljali v Bagdad. Iraško vodstvo je v takem položaju prišlo do

ugotovitve, da je iranska obramba nacionalnega ozemlja minimalna, če sploh še obstaja. Odločitev o vojni je torej v precejšnji meri tudi posledica obveščevalne zmote, kar je še bolj žalostno.

Iranska zasedba ameriškega veleposlaništva v Teheranu in mednarodna blokada Irana, ki so jo izvedle zahodne države, je iraško vodstvo v njegovih ugotovitvah še okrepilo. Iran tako ni imel več zanesljivih dobaviteljev orožja in rezervnih delov. V Bagdadu so imeli vse to za priložnost za napad.

Dodati je še treba, da je iranska islamska revolucija že od samega začetka (do februarja 1979) poudarjala, da nikakor ne gre le za iranski dogodek, ampak da bi si bilo potrebno z vsemi sredstvi prizadevati, da bi semena podobne revolucije zasejali tudi v drugih islamskih državah. Pri tem so mislili predvsem na Irak in na sosednje zalivske države, kjer precejšnji delež prebivalstva pripada šiitski veji islama (kar pa seveda ne more biti opravičilo za vmešavanje v notranje zadeve drugih držav). V Iraku je od 14 milijonov prebivalcev približno polovica šiitov, ki živijo pretežno na jugu države, sever pa je pretežno sunitski. Znano je, da je vladajoča skupina v Bagdadu sunitske tradicije. Irak je bil tako najprimernejši za »izvoz« islamske oziroma šiitske revolucije iz Irana. V Iraku sta tudi dve mesti, ki sta zelo pomembni za šiitstvo: Kerbala in An Nadžaf. V Nadžafu je med leti 1963 in 1978 v izgnanstvu bival tudi ajatola Homeini, dokler ga predsednik Saddam Hussein na šahovo prošnjo ni izgnal, saj si je Irak še leta 1978 želel kar najbolj prijateljskih odnosov z Iranom.

Iraški dokumenti o vojni govorijo o konkretnih akcijah, ki so jih bodisi izvajali ali pa vsaj podpirali iz Irana. Tako naj bi na iraško ozemlje pošiljali oborožene skupine, sabotirali stadione in druge javne objekte ter finančno podpirali iraške šiite.¹ Tudi Irak ni ostal dolžan. Tako so oktobra leta 1979 iraška veleposlaništva na Bližnjem in Srednjem vzhodu od Irana zahtevala naslednje:

– Irak naj bi dobil suverenost nad vsem tokom Šat el-Araba, Iran naj bi mu tudi vrnil približno 400 kvadratnih kilometrov ozemlja, saj o tej spremembi govori pogodba o pomiritvi, ki so jo v Bagdadu podpisali po podpisu okvirnega alžirskega sporazuma;²

– Iran naj bi umaknil z otokov Abu Musa in obeh Tombov, ki jih je šahova armada zasedla leta 1971, ko so se ustanavljali Združeni arabski emirati;

– Arabcem, Balučem in Kurdom v Iranu naj bi se zagotovilo politično in upravno avtonomijo.

V Teheranu so te zahteve opredelili kot grobo vmešavanje v iranske notranje zadeve. Zahteve pomenijo, da je Bagdad že takrat delno kršil alžirski sporazum in pogodbo o pomiritvi med državama, ki določata razdelitev po sredini kanala Šat el-Araba. Irak je torej že od leta 1979

¹ Revolution and development in Iraq, Bagdad 1980, prav tako Observer, 4. 4. 1982, London.

² Iz Tanjugovih novic, 1980, prav tako Keesing's Contemporary Archives, str. 31 005.

zahteval popolno suverenost nad tem tokom. Ugotoviti pa je treba, da je kanal pomemben za obe državi. Za Irak je to pravzaprav edini izhod na morje. Iran pa ima dolgo obalo ob Perzijskem zalivu, vendar pa s potrebnimi luškimi in komunikacijskimi instalacijami razpolaga le območje ob Šat el-Arabu. Na iranski strani Šat el-Araba leži nekaj pomembnih iranskih mest, predvsem pa Koramšar in Abadan.

Zahteva, naj bi se Iran umaknil z otočkov v Hormuški ožini, samo posredno zadeva odnose med obema državama. Neposredno otočki, ki so velikega strateškega pomena, zadevajo Združene arabske emirate. Irak pa je z zahtevo v imenu šajkatov očitno želel okrepiti svoj vpliv v arabskih državah kot država, ki vneto zastopa arabske interese. Državi sta v času neposredno pred izbruhom vojne obojestransko kršili suverenost ene in druge države in seveda tudi medsebojno pogodbo.

Konec leta 1979 in v začetku 1980 so se odnosi med zalivskima državama že tako poslabšali, da sta bistveno znižali raven svojega diplomatskega predstavnštva v eni in drugi državi. Vse številnejši so tudi obmejni incidenti z večjim številom žrtev. Medtem je ajatola Homeini tudi nekajkrat pozval iraške šiite, naj strmoglavijo predsednika Saddama Husseina.³

Iraške oblasti so izvedle tudi nekaj čistk med šiitskim prebivalstvom. Tako je bilo aprila in maja 1980 iz Iraka izgnanih več tisoč šiitov v Iran, poleg tega pa so v Bagdadu ubili tudi ajatola Mohamada Bakra al Sadra, ki je bil duhovni voditelj iraških šiitov. Poleti 1980 tako postaja vse bolj jasno, da se odnosi med zalivskima državama zaostrejejo do mere, ko bo razvoj le težko nadzorovati in da sta državi na robu vojne.

Irak se je natančno zavedal poslabšanja odnosov s sosednjo državo. Zato išče podpore v arabskem svetu. Tako je iraški predsednik Hussein podpisal razglas svoje države o mednarodnem položaju arabskih držav.⁴ Listina že pomeni določeno anticipacijo iraško-iranskega spopada. Govori o skupni arabski obrambi v primeru spopada s kako tujo silo, o potrebnosti skupnega arabskega prizadevanja za uporabo zračnih in vodnih poti ter podobnih problemih, ki pretežno zadevajo odnose z Iranom. Tako deklaracija govori:

– 4. člen: Arabske države razglašajo solidarnost v primeru kakršnekoli zunanje agresije proti njim. Če tuja sila začne vojno proti katerikoli arabski državi, bodo vse arabske države skupaj skušale preprečiti tako agresijo. Zato bodo uporabile vsa sredstva, tudi vojaško akcijo, ekonomsko blokado in druge ukrepe proti državi, ki posega po suverenosti katerekoli arabskih držav.«

– Arabske države naj v odnosih s sosednjimi državami ne bi uporabljale sile, razen v primerih, ko branijo svojo varnost in bistvene interese.«

³ Iz Tanjugovih novic.

⁴ Revolution and development, str. 10.

Načela je mogoče različno razlagati, vsekakor pa dopuščajo uporabo vojaških sredstev proti državam, ki bi ogrožale varnost Iraka. Poleti 1980 so anali zabeležili več iransko-iraških obmejnih incidentov, ki so pozneje prerastli v spopad največjih razsežnosti – vojno med državama.

Zanimivo, da iransko-iraške vojne niso nikoli napovedali. Napovedi vojne v mednarodni skupnosti praktično ni več, čeprav vojna kot sredstvo urejanja mednarodnih nasprotij nikakor ni izginila. Vodstva držav, ki se vojskujejo, se želijo otrestiti kakršnekoli možnosti za formalno krivdo za začetek spopadov, zato vojn ne napovedujejo. Vseeno pa ima tudi zalivska vojna določeno pravno zgodovino. Za casus belli bi lahko šteli formalno odpoved obeh pogodb med državama 17. septembra 1980.⁵ 22. septembra so med državama izbruhnile vsestranske sovražnosti – iraške kopenske sile so ob zračni podpori množično prešle na iransko ozemlje. Tako so odprle fronto, dolgo približno 480 kilometrov. Pomemben element zalivske vojne je vojna za ozemlje, čeprav nikakor ne gre samo zanj. Spopad ima več sestavin: najprej gre za tradicionalno nasprotje med arabskim in perzijskim svetom; Perzijci (Iranci) so zgodovinsko vedno težili k rodovitnim ravninam Mezopotamije, mezopotamski Arabci pa so vedno čutili tradicionalni strah in nezaupanje nasproti nearabskemu sosedu. Nedvomno gre tudi za konflikt med arabskim nacionalizmom in iranskim verskim proselitizmom, med iransko teokratsko revolucijo in iraško revolucijo, ki je bolj posvetne narave. Vsa nasprotja, ki imajo nekatera še širša kulturnocivilizacijska ozadja, o katerih pa tu ne moremo razpravljati, so skupaj z ozemeljskimi problemi, ki so bili povod za vojno, pripeljali do izbruha enega največjih spopadov po II. svetovni vojni.

II. Potek vojne

Iraško vrhovno poveljstvo si je spopad zamislilo kot bliskovito vojno. Iraški napadi so bili prve dni usmerjeni najprej na sovražnikova letališča globoko v notranjosti iranskega ozemlja. V prvem in drugem dnevu vojne so iraški bombniki prileteli celo do Teherana, kjer so bombardirali mednarodno letališče.

Vendar so Iračani le delno izrabili taktično presenečenje. Po poznejše objavljenih podatkih se je pokazalo, da so v prvih dneh vojne uničili le malo iranskih letal. V kopenskih operacijah, ki so se začele takoj po letalskih napadih, so Iračani na nekaterih delih fronte prodrli celo do 70 kilometrov daleč v iransko notranjost, pri tem so najprej čutili le šibko nasprotnikovo upiranje. Velika zmaga iraških sil je bila prav gotovo zasedba iranskega luškega mesta Koramšar, ki pa je padlo šele 30. oktobra 1980 – to je šele dober mesec po začetku spopadov.

To je dajalo slutiti, da se je zamisel o bliskoviti vojni izjalovila. Fronta je novembra 1980 že otopela. Frontna črta je bila za Irak predolga.

⁵ Keesing's Contemporary Archives, str. 31 006.

Vrhovno poveljstvo tako velikih operacij ni bilo vajeno. Predvsem je odpovedala vojaška logistika. Niso mogli zagotoviti učinkovitega premikanja enot z enega dela fronte na drugega. V sodobni vojni, zlasti še, če ima take cilje, kot jih je imela iraška operacija, je bistvenega pomena logistika, prav tega pa si Irak ni zagotovil. Seveda je tudi res, da je iraške sile na severnem odseku fronte zaustavilo gorovje, na južnem pa deloma puščavski pesek, deloma močvirja.

Tako že začetek leta 1981 prinese prve protiofenzive iranskih sil. Iračani pretežno skušajo ohraniti tisto, kar so dosegli prej, čeprav vsi vojaški cilji tako in tako niso bili doseženi. Po nekaterih podatkih naj bi iraške sile osvojile 12 tisoč kvadratnih kilometrov nasprotnikovega ozemlja. Puščavsko ozemlje, ki so ga Iračani zasedli, je bilo le majhnega pomena, saj celotnega vzhodnega brega Šat el-Abra nikoli niso osvojili. Iraške sile so poleg puščave zavzele le dve pomembnejši mesti: Koramšar na južnem odseku fronte in Kasr e-Širin na srednjem. Iračani so s svojo daljnometno artilerijo nenehno obstreljevali še mesti Dezful in Abadan, zato so ta naselja zapustili številni civilisti. Uradni iranski podatki govorijo o več kot dveh milijonih beguncev iz tega območja.

Prvi večji preobrat v vojni se je zgodil okoli prve obletnice spopada. Iraške sile Abadana – mesta z največjo rafinerijo na svetu – niso nikoli osvojile, zato so se pred njim vkopale. Septembra lani pa so iraški obroč presenetili juriši iranskih Pasdaranov.⁶ Iraške sile so doživele prave »človeške valove«. Juriši iranskih sil, ki niso imele nobenega večjega kritja, so se ponavljali in tako se je Irancem posrečilo razbiti iraški obroč okoli Abadana. Iraško poveljstvo je ukazalo umik za reko Karun – nekoliko severnejši pritok Šat el-Araba. Iran tega preobrata ni mogel doseči drugače kot s »človeškimi valovi« in temu ustreznim velikim številom žrtev. Iranske sile so utrpeli na tisoče žrtev, vendar so ujele tudi prve nasprotnikove vojake. Ujetnike so pokazali tudi tujim časnikarjem, doma pa so jih uporabili kot mobilizacijsko sredstvo za domače prebivalstvo.

Nadaljnje delne poraze je iraška vojska doživela konec marca 1982 na območju Dezfula – severneje od Abadana in Koramšarja –, torej na srednjem odseku fronte. Po nekaterih podatkih so iranske sile praktično uničile velik del 4. iraške armade, uničile so tudi več sto iraških oklepnih vozil. Osvobojeno ozemlje so Iranci tudi pokazali tujim dopisnikom. V tej bitki se je izrazito pokazala taktična pomanjkljivost iraških sil. Iraški častniki so se pretežno urili v Sovjetski zvezi, sovjetska taktika pa ne pozna veliko iniciativnosti posameznih nižjih poveljnikov. Nižje poveljniške ravni morajo za vsako akcijo imeti odobritev višje. Tako se iraška brigada tankov, ki so jo iranske sile obkolile in odrezale od glavnine, nikakor ni znašla in Iranci so jo lahko uničili, saj so napad izvedli v zgodnjih jutranjih urah, ki so za taktično presenečenje navadno najbolj primerne.

⁶ Paravojaška enota Pasdaranov – čuvarjev revolucije.

Pokazala se je tudi razmeroma slaba gibljivost iraških sil. Tanke pogosto uporabljajo kot topniška orožja in tako ne izrabijo njihovih bistvenih prednosti. Poleg uničene tankovske brigade se je Irancem posrečilo zdesetkati še tri iraške enote, kar je bil do takrat največji iraški delni poraz.

Irak je takoj zatem zaprosil Egipt za vojaško pomoč. Kairo je Iraku lahko posredoval precejšnje število rezervnih delov za iraške tanke sovjetske proizvodnje, prav tako je v Irak poslal nekaj kompletnih tankov T-55 in 54, ki jih egiptovska armada iz svoje standardne oborožitve že izloča. Stalne so postale tudi pošiljke municije. Pokazalo pa se je, da Egipt s svojimi četami ni pripravljen pomagati.

Položaj iraških sil se do konca maja 1982 ni spremenil. Iračani so na vso moč branili Koramšar, pravzaprav edino pomembno mesto, ki so ga osvojili predlanskim, in ki so ga konec maja 1982 še imeli v rokah. Nasprotnikova ofenziva pa jim je vzela še ta simbol uspeha na bojišču pred dvema letoma. Bitko za Koramšar so spremljale razmeroma obsežne zračne bitke, vzporedno pa so se v Perzijskem zalivu spopadli iraški torpedni čolni in iranski vojni hidrogliserji. V uličnih bojih, ki so jih spremljali nepretrgani iranski zračni napadi, je na obeh straneh padlo veliko žrtev, pravega števila pa ne bo mogoče nikoli ugotoviti, saj obe strani v tej vojni dajata prilagojene podatke. Opazovalci sodijo, da so navedbe obeh strani glede sovražnikovih žrtev običajno kar štirikrat manjše od uradno navedenih.

Umik iz Koramšarja je iraški predsednik Saddam Hussein javno priznal, opredelil pa ga je le kot taktično potezo, s katero naj bi se izognili večjemu prelivanju krvi. Z izgubo Koramšarja – ki je bil ena najpomembnejših iranskih luk – je Irak praktično izgubil nadzor nad delom levega brega Šat el-Araba, ki je s tem ponovno postal demarkacijska črta med državama. Po tem ponovnem porazu je Irak sicer ohranil še nekaj zasedenega iranskega ozemlja severno od Susangerda, na srednjem odseku fronte. Po bitki za Koramšar je Irak obdržal le še okoli 2000 kvadratnih kilometrov ozemlja, ki ga je bil zasedel v »bliskoviti« vojni leta 1980.

Sreda junija 1982 zato prinese logično posledico. Neuspehi iraških sil, deloma pa tudi bližajoči se vrh neuvršenih držav so predsednika Sad-dama Husseina prisilili, da je objavil enostransko prekinitev ognja. V Teheranu ponujene roke niso sprejeli, še več: iz nje so se celo norčevali. Nenadoma povečano iransko samozavest je spodbudil položaj na fronti, ki se jim ga je irancem dejansko posrečilo bistveno izboljšati. Še marca 1982 je iranski predsednik Ali Hamenei izjavil, »da Iran nima nikakršnih načrtov za vdor na iraško ozemlje. Naša podpora islamskim bratom nikakor ne pomeni, da bomo s svojimi silami skušali zavzeti iraško ozemlje,« je zagotavljal predsednik.⁷ Že enostranska razglasitev premirja

⁷ Iz Tanjugovih novic, 1982.

pa je v Teheranu spremenila način razmišljanja. Verski vrhovi v Iranu so ponujeno premirje razumeli kot iraško slabost; pobudo je imam Homeini zavrnil kot prepozno. Versko vodstvo v Teheranu se je torej povsem oprlo tudi na vojaško logiko: država, ki se ima za napadeno, se bo le redkokdaj ustavila na prejšnjih mejah, če si ji je v spopadih posrečilo pridobiti pobudo.

Položaj na fronti se je za Irak junija letos še naprej slabšal, saj iranske sile tudi med iraškim umikom niso prenehale z akcijami. Predsednik Hussein je zato najavil umik vseh iraških sil za prejšnje mednarodne meje. Izvedli so ga v desetih dneh. Teheran je še naprej trdil, da se Iranci niso umaknili z vsega zasedenega ozemlja in da si nekatere strateške točke skušajo obdržati. Glede na precejšnjo nepreglednost fronte in zaradi malo zanesljivih podatkov je le težko soditi, kje je resnica. Dejstvo pa je, da je iransko daljnometno topništvo že konec junija začelo obstreljevati iraško ozemlje okoli drugega največjega iraškega mesta Basre, množiti pa so se začele tudi napovedi o iranskem prodoru v Irak.

Prve dni julija so z iranskih uradnih mest priznali, da Iran namerava zasesti iraško ozemlje. Iranske sile naj bi bile rešiteljice iraških šiitov. Prejšnje geslo: »Pregnali bomo zadnjega iraškega vojaka z našega ozemlja!« je zamenjalo geslo: »Osvobodili bomo sveti islamski mesti Kerbalo in An Nadžaf v Iraku.«

Začetek julija prinese pričakovano iransko ofenzivo. Zanj so Iranci celo pripeljali sveže enote s sovjetsko-iranske meje. Po nevtralnih podatkih so Iranci res prestopili prejšnjo razmejitveno črto, prodrli pa so le nekaj kilometrov v notranjost iraškega ozemlja, vendar so jih iraške sile pozneje zaustavile.⁸ Sledilo je trimesečno zatišje. Vmes sta Irak in Iran obnovila medsebojno ekonomsko vojno. Irak je območje ustja Perzijskega zaliva razglasil za nevarno in zaprto ter bombardiral nekaj trgovskih ladij, ki se tega oklica niso držale. Iransko letalstvo je večkrat bombardiralo gospodarske objekte v bližini Basre, prav tako pa tudi naftovod iz iraških severnih naftnih polj do turške meje.

Začetek oktobra ponovno prinese večjo iransko ofenzivo – tokrat na srednjem delu fronte, okoli mesta Mandali. Iranci so tokrat poskušali prodreti prav na tistem odseku, kjer je najkrajša pot do iraškega glavnega mesta – komaj 110 kilometrov. Seveda so napad poskušali ravno tam, kjer je bila iraška obramba iz razumljivih razlogov najmočnejša. Iranskim silam so stale nasproti štiri dobro utrjene iraške obrambne črte. Oktobrska ofenziva se je ponovno izjalovila. Iraška obramba je bila učinkovita.

Ofenzivno delovanje iranskih oboroženih sil se je nadaljevalo tudi novembra. Protislovna dnevna poročila s fronte govorijo pravzaprav o bojih za nekaj kvadratnih kilometrov ozemlja. Zalivska vojna postane jeseni 1982 pozicijska vojna, v kateri imajo iranske sile sicer pobudo – vendar za ceno ogromnih žrtev, in le počasi in še to začasno napredujejo

⁸ Newsweek, julija 1982.

po iraškem ozemlju. Občasni vpadi iranskih sil na iraško ozemlje še posebej za arabske države pomenijo, da za Izraelom že druga nearabska država posega po arabskem ozemlju.

Po dobrih dveh letih od začetka spopada kaže iransko-iraška vojna nekatere značilnosti: cilji obeh strani se prilagajajo sprotnemu vojaškemu položaju. Tako je imel Irak ob začetnih uspehih za cilj celo ustanovitev avtonomne države Arabistan, ki naj bi bila močno navezana na Irak, obsegala pa naj bi sedanjo iransko provinco Kuzistan, kjer dejansko živi arabska manjšina. Nato so se ob neuspehih iraški cilji skrčili le na nadzor nad vsem tokom Šat el-Araba in na sporne stotine kvadratnih kilometrov ozemlja. Sedaj pa si iraške sile predvsem prizadevajo ohraniti svoje ozemlje.

Neposredni iranski cilj po izbruhu sovražnosti je bil pridobiti nazaj vse zasedeno ozemlje. Letos so se ti cilji bistveno spremenili: Iranci na različnih ravneh govorijo o zasedbi precejšnjega dela iraškega ozemlja, o spremembi ureditve v tej državi po iranskem vzorcu, neposredno pa zahtevajo padec in mednarodno sojenje iraškemu predsedniku Saddamu Husseinu ter 150 milijard dolarjev vojaške odškodnine, ki naj bi jo Iranu plačale vse bogate države Perzijskega zaliva.

Vojna je podobno kot marsikatera druga do sedaj pokazala, da so domače armade vedno boljše v obrambi lastnega ozemlja, kot pa na tujem. Najbolj očitno je to pri Iraku, katerega armada je, ko je prodirala po sovražnikovem ozemlju, pokazala, da ne obvlada logističnih problemov sodobnega ofenzivnega vojskovanja. Obramba na iraškem ozemlju pa je bila do sedaj razmeroma žilava, tako da se Iranu ni posrečilo osvojiti nič več kot nekaj kvadratnih kilometrov iraškega ozemlja na južnem odseku fronte, kar so iranske sile plačale z ogromnimi žrtvami.

Tudi drugače je potek zalivske vojne nekoliko nenavaden: življenje v obeh državah poteka razmeroma normalno; ponovno je torej videti zelo jasno razliko med zaledjem in bojiščem. Vojna je v precejšnji meri pozicijska, saj so napredovanja obeh strani le zelo majhna, žrtve pa razmeroma velike, poleg tega so na iranski strani skoraj še enkrat večje kot na iraški: podatki do sedaj govorijo o 200 tisoč iranskih žrtvah in pol manj iraških ubitih vojakih.

Vojna je pokazala pomen prebivalstva v takih spopadih. Populacijsko je Iran s svojimi več kot 36 milijoni prebivalcev močnejša sila kot Irak, ki ima komaj 14 milijonov ljudi, vendar pa o več problemih z novačenjem poročajo iz Irana kot iz Iraka. V Iranu je bil precejšnji del mladega moškega prebivalstva ubit v nenehnih čistkah islamskega režima, medtem ko je bil Irak pred izbruhom vojne politično dosti bolj stabilen.

Irak in Iran v medsebojni vojni nikoli nista uporabila vseh razpoložljivih vojaških sil – ne čet ne materialno-tehničnih sredstev. Analitiki sodijo, da so v posameznih operacijah uporabili največ 60 odstotkov vojaških zmogljivosti. Poleg problemov, ki jih imata Iran in Irak drug z drugim, imata še druge sosesde, s katerimi odnosov nista idealno uredila. Tako je,

na primer, Irak precej zaostрил odnose s sosednjo Sirijo, saj rivalski Baath partiji, ki sta na oblasti v obeh državah, nikakor ne najdeta skupnega jezika. Državi sta se v letih 1977 in 1978 celo skušali združiti, vendar so načrti propadli, tako da so sedaj odnosi med njima na zelo nizki stopnji. Sirija ne dovoli iraškega naftnega in drugega transporta skozi svoje ozemlje, prav tako pa državi oživljata tudi dolgoletni spor zaradi voda reke Evfrat. Sirija daje Iranu celo določeno vojaško pomoč. Irak mora nekaj svojih vojaških efektivov usmerjati tudi na sirske meje. S Turčijo ima Irak formalno prijateljske odnose, vendar vodstvo v Bagdadu skrbi, da bi Turčija v prihodnosti morda kdaj posegla po iraških naftnih poljih v severnem delu države. Irak ima popolnoma zavarovan hrbet le proti Jordaniji in Kuvajtu ter zalivskim monarhijam, saj vse te države politično in finančno podpirajo Irak.

Podobno pa ima tudi Iran obilo obrambnih skrbi. Iranske sile morajo varovati mejo s Sovjetsko zvezo, z Afganistanom, v manjši meri tudi s Pakistanom in Turčijo. Tako sta obe vojskujoči se državi v zelo negotovem ravnotežju, ki jima onemogoča, da bi v spopad usmerili vse svoje sile in ga odločili v svojo korist.

III. Neuvrščeno gibanje in zalivska vojna

Za neuvrščenost je zalivska vojna prišla ob nepravem času in zanjo pomeni precejšnji udarec. Ko je vojna izbruhnila, je bil Irak že znan kot sklicatelj 7. vrhunškega srečanja. Za neuvrščenost je bila zalivska vojna hud problem zaradi vrhunške konference, za katero so se dogovorili že na havanskem srečanju, da bo v Bagdadu. Če bi bilo srečanje res v Iraku, bi to pomenilo, da gre za prvo konferenco neuvrščenih v vojskujoči se državi, kar bi bilo skoraj nemogoče uskladiti z načeli gibanja.

Zato so neuvrščene države skušale storiti vse, da bi spopad prenehal. Prvo prizadevanje je bilo nedvomno ad hoc skupina ministrov neuvrščenih držav, ki se je najprej sestala v Beogradu.⁹ Skupina je imela določene težave že zaradi same sestave, saj najprej ne eni ne drugi državi ni ustrezala sestava komiteja; Irak je tako najprej izločil Alžirijo, za katero je sodil, da je preveč proiranska. Ad hoc skupina ministrov neuvrščenih držav je tako končala svoje delo, ne da bi kaj bistvenega dosegla. Zatem je posredovala še skupina neuvrščenih držav, v kateri so bili zunanji ministri Indije, Kube, Zambije in vodja političnega oddelka PLO. Misija je večkrat potovala v Zaliv, vendar zelenih rezultatov ni dosegla.

Bolj širokopotezno je bilo prizadevanje islamske konference. Osem šefov različnih azijskih in afriških islamskih držav se je z različnim interesom lotilo posredniškega prizadevanja, ki sta ga obe vojskujoči se državi sprejeli, čeprav svojih stališč nista spreminjali.

⁹ Beograjski ad hoc komite je imel najprej 7 članic: Indijo, Kubo, Pakistan, Jugoslavijo, Zambijo, PLO in Alžirijo; podrobnejšo razlago dela tega komiteja je mogoče najti v prispevku indijskega diplomata K. P. Misre na mednarodni okrogli mizi o neuvrščenosti v 80-tih letih, str. 23; angleška izdaja razprav, Beograd 1982.

Takoj po izbruhu sovražnosti se je angažirala tudi svetovna organizacija in z njo neuvrščene države. Tako je VS OZN o zalivski vojni že sprejel nekaj resolucij. Takoj po izbruhu vojne je 28. septembra 1980 pozval sprti strani, naj takoj ustavita sovražnosti in se odrečeta novim.¹⁰ Podobna je bila tudi letošnja julijska resolucija, ki je zahtevala takojšnji umik vseh čet vojskujočih se držav z nasprotnikovega ozemlja za mednarodno priznane meje. Podobno resolucijo je VS sprejel tudi ob zadnji iranski ofenzivi. Sprejem omenjenih resolucij so zahtevale nekatere arabske države, ki so Iraku tako nudile določeno diplomatsko pomoč. Ugotoviti je treba, da so resolucije VS OZN glede zalivske vojne zelo splošne in da so vedno pozivale obe strani, naj prenehata s sovražnostmi. Obžalovati je, da varnostni svet kot napadalca že od začetka vojne ni omenil nobene strani, tako da je svetovna organizacija spopad razmejila nekoliko drugače, kot v primeru falklandske vojne.¹¹

Kot posebni odposlanec generalnega sekretarja svetovne organizacije je med Bagdadom in Teheranom večkrat potoval švedski politik Olaf Palme, ki v teh misijah ravno tako ni dosegel spodbudnih rezultatov. Edini dosežek njegovih misij je bilo delno soglasje obeh strani za umik ladij, ki so ostale vkleščene v Šat el-Arabu. Mednarodna prizadevanja so se ob tej vojni pokazala kot precej neučinkovita. Vojna je skoraj izključno ostala stvar različnih, čeprav spreminjajočih se logik najvišjih vodstev obeh držav. Svoje politične in vojaške cilje sta postavili nad zahteve mednarodne skupnosti in neuvrščene gibanja, prav tako pa tudi nad povsem človeške postulate, saj v vojni zaradi nekaj kvadratnih kilometrov ozemlja umira na tisoče mladih ljudi.

IV. Arabski svet in zalivska vojna

Kot omenjeno, je iraško vodstvo pred izbruhom spopada računalo na vsestransko diplomatsko, finančno in vojaško podporo arabskih držav. Kot že pogosto prej se je arabska solidarnost v veliki meri pokazala kot fraza. Diplomatsko so Irak najprej podprle le tri arabske države: Jordanija, Kuvajt in Združeni arabski emirati, nekaj pozneje pa še Saudska Arabija in Maroko. Vse omenjene države so Iraku nudile pretežno finančno pomoč, vojaška podpora je bila do sedaj pretežno simbolična. Še največ je Iraku pomagal Egipt. Že predsednik Sadat je izjavil, da Egipt vojaško podpira Irak v zahvalo za iraško podporo tej državi med oktobrsko vojno leta 1973. Pozneje se je egiptovska podpora Iraku še bistveno povečala. Arabska podpora Iraku je torej zelo razdrobljena, oklevajoča in zato tudi precej neučinkovita.

Določeno spremembo v arabski odnos do zalivske vojne prinese šele zasedanje najvišjih voditeljev arabskih držav v maroškem Fezu. Na sreča-

¹⁰ Resolucija je oštevilčena s 479, letošnja resolucija pa z 508.

¹¹ Primerjaj: Ernest Petrič: Spoznanja po Falklandih, TiP, št. 7-8, 1982, str. 1008.

nju je sodeloval tudi iraški predsednik Saddam Hussein. Arabci so na septembrskem vrhunskem srečanju prvič soglasno podprli Irak. V sklepni resoluciji podpirajo »pozitivno« pobudo Iraka, da svoje sile umakne za mednarodne meje. Obenem pa arabski državniki v resoluciji potrjujejo iraško pojmovanje kolektivne varnosti. Arabski vrh je sodil, »da je agresija proti eni arabski državi tudi agresija proti vsem drugim.¹² Večina arabskih držav se je torej strinjala glede politične podpore Iraku, čeprav zaenkrat še ne poročajo o kakšnem bistvenem povečanju vojaške pomoči tej državi.

Razmeroma zadržan odnos Arabcev do Iraka si je med drugim mogoče razložiti tudi s stalnimi boji in nesoglasji med arabskimi vladajočimi ekipami različnih držav in tradicij, ki nenehno razmišljajo o voditeljstvu v arabskem svetu. V teh prizadevanjih je pomembno vlogo igral prav Irak, kar vsem arabskim vladajočim strukturam ni nikoli ustrezalo. Baath socializem je bil predvsem monarhijam ob Pezijskem zalivu vedno trn v peti.

Kljub temu pa so prav te monarhije največji finančni podpornik Iraka; za nadaljevanje vojne in hkratno izvajanje investicijskih projektov so mu že odobrile več kot 20 milijard dolarjev. Države, združene v zalivski svet sodelovanja Irak finančno in politično-praktično soglasno podpirajo, ker se zavedajo, da je Homeinijev Iran zanje bistveno bolj nevaren kot Irak. V monarhijah je precejšnji del prebivalstva šiitske islamske veje, vladajoče dinastije pa pripadajo različnim sunitskim vejam. Tako bi bilo kaj mogoče, da bi šiitski verski fanatizem, združen s socialnim ogorčenjem, bistveno pretresel bogate monarhije.

V. Zalivska vojna in velesile

Ne SZ, ne ZDA v spopad aktivno ne posegata. Res je sicer, da sovjetsko-iraška pogodba o prijateljstvu in sodelovanju še vedno velja, kot je tudi res, da je večina iranskega orožja še vedno ameriškega. Vendar sta se velesili ob začetku vojne opredelili nevtralnno. Po taki opredelitvi se ravnata še sedaj. Po izbruhu vojne je SZ celo zmanjšala dobave orožja Bagdadu, tako da je iraško vodstvo celo razmišljalo o odpovedi pogodbe s Sovjetsko zvezo. Po nekaterih poročilih iz Bagdada je Sovjetska zveza svoje pošiljke obnovila.¹³

Zadržan sovjetski odnos do Iraka je mogoče razložiti po eni strani s potrebo po dobrih odnosih z Iranom, po drugi pa z iraškim odnosom do afganistanskega vprašanja. Irak je sovjetski poseg v Afganistanu obsodil; podobno obsoja tudi zadrževanje sovjetskega kontingenta v tej srednjeazijski državi.

¹² Del vsebine resolucije iz Feza, citiran po Le Monde, Pariz, 14. 9. 1982.

¹³ Novica britanske radijske postaje BBC, 4. 10. 1982.

ZDA nimajo diplomatskih stikov ne z Irakom ne z Iranom. Washington sodi, da ameriškim interesom v Zalivu najbolj koristi striktna nevtralnost. ZDA pazljivo spremljajo konflikt, vendar ugotavljajo, da ni prešel tistih meja, ko bi bistveno ogrozil zahodne interese. Ugotoviti je treba, da so prav ameriški satelitski posnetki bojišča – če jih objavijo – edini kolikor toliko zanesljiv vir podatkov o položaju na iraško-iranski fronti.

Na Zahodu so se po izbruhu vojne predvsem bali, da bi utegnilo priti do zapore ožine Hormuz, skozi katero tankerji vozijo večino nafte, ki jo z Bližnjega vzhoda uvažajo zahodne države.

Zalivska vojna tudi dokazuje precejšnjo krhkost posameznih vojaško-strateških doktrin. Tako so, na primer, ZDA vse svoje karte stavile na Iran. Ko se je ta država po islamski revoluciji dokončno postavila na svoje noge in ubrala svojo pot in po tem, ko je na njenem območju izbruhnila vojna največjih razsežnosti, to – vsaj zdi se – vloge ZDA kot velesile na tem območju ni bistveno prizadelo. Izgubo vpliva v Iranu so ZDA hitro nadomestile z drugimi območji, kjer so si zagotovile vsaj nekoliko podobnega vpliva kot v Iranu. Po drugi strani pa je tudi kazalo, da si bo Sovjetska zveza prek Iraka skušala zagotoviti prej izgubljeni vpliv v Egiptu, vendar takega vpliva Sovjetske zveze v Iraku ni čutiti, če seveda odštejemo vojaškostrokovno pomoč sovjetskih svetovalcev.

Zalivska vojna se je prevesila v tretje leto. Najprej je seveda treba na splošno ugotoviti, da ni videti njenega konca. Trenutno so na najnižji ravni tudi diplomatska prizadevanja za razrešitev spora. Obe državi sta močno razvejali dobavitelje orožja, ki segajo vse od Izraela do Sovjetske zveze.¹⁴ Z gradnjo nekaterih objektov vojaške industrije sta si zagotovili tudi možnost za dolgotrajnejše vojskovanje.

Vojna je do sedaj vojskujočima se državam naredila ogromno škodo v človeškem in ekonomskem smislu. V številkah tega ni mogoče izraziti, med drugim tudi zato ne, ker vojna še traja. Zalivska vojna seveda ni edini spopad, ki trenutno poteka v svetu, je pa nedvomno eden najbolj intenzivnih in nesmiselnih, saj državam jemlje dragocene človeške in materialne dobrine.

¹⁴ Glej Newsweek, 11. oktober 1982.

STANKA KUŠČE-ZUPAN

Izobraževanje odraslih in produktivnost dela

(Razmišljanja ob posvetu jugoslovanskih andragogov novembra 1982 v Mariboru)

Odnos med izobraževanjem odraslih in produktivnostjo dela terja zlasti v sedanjem obdobju razvoja naše družbe posebno pozornost. Posvet jugoslovanskih andragogov, ki ga je novembra 1982 organiziralo Andragoško društvo Slovenije, je bil namenjen predvsem razčlenjevanju interakcije med mnogoterimi oblikami izobraževanja odraslih in produktivnostjo dela, ki je kompleksna družbenoekonomska kategorija. Na produktivnost dela vplivajo mnogoteri dejavniki z različno intenzivnostjo – različno tudi glede na časovna obdobja in spreminjajoče se delovne razmere. Znanje pa je le eden, čeprav najbolj pomemben dejavnik produktivnosti dela.

Pri nas obravnavamo produktivnost dela morda preveč izolirano od tega najbolj »zaveznega« področja človekove vednosti, v združenem delu pa mnogokrat poenostavljeno zamenjujejo pojem znanja z izobrazbo in usposobljenostjo, kar slabo vpliva na odnos zaposlenih do izobraževanja ob delu.

Prepletenost dejavnikov, ki vplivajo na izobraževanje odraslih in na produktivnost dela

Če proučujemo produktivnost dela z vidika delovnega procesa, lahko dejavnike, ki vplivajo na produktivnost, delimo na notranje (se pravi na tiste, ki so neposredno povezani z dogajanjem v delovni organizaciji) in na zunanje (ki bi jih lahko najkrajše označili z dejavniki funkcioniranja družbenopolitičnega sistema). Razmerje med močjo notranjih in zunanjih dejavnikov je odvisno od stopnje razvoja samoupravljanja v naši

družbi. Čim bolj razvito je samoupravljanje, tembolj pomembni so notranji vplivi delovnega kolektiva; to pa seveda ne pomeni, da ne bi moglo prihajati do neskladij s splošnimi družbenimi cilji.

Temeljni (notranji) dejavniki, ki vplivajo na delovni proces, so: tehnologija dela, organizacija dela (delovne metode), stil vodenja delovne organizacije, izobrazbena struktura in raven delovne usposobljenosti zaposlenih – in seveda tudi stopnja razvoja samoupravljanja; vse to vpliva tako na formalne kot na neformalne medsebojne odnose, na delovne in življenjske razmere zaposlenih.

V literaturi raziskovalcev v zahodnih državah pogosto naletimo na tročlensko strukturo odločilnih dejavnikov produktivnosti dela.¹ Ti dejavniki naj bi bili: kapital, tehnologija dela in kvalifikacijska struktura zaposlenih. Razmerje med posameznimi kategorijami je tesno povezano s stopnjo razvoja avtomatizacije delovnega procesa. Denison, na primer, ugotavlja, da je izobraževanje najbolj pomemben dejavnik produktivnosti dela. Thurow deleže vpliva razporeja takole: tehnologija 40%, kapital 29,8%, kvalifikacijska struktura 30,2%. Kendrick prisoja največji pomen tehnologiji dela, in sicer je njen delež kar 71,9%, delež kvalifikacijske strukture 29,3 in kapitala 18,3%.

Seveda je zelo vprašljivo, ali smemo na tak način ločevati in določati moč posameznih dejavnikov, ki se medsebojno močno prepletajo. Še posebej, ker iz nobenega teh dejavnikov ni mogoče izločiti človeka kot subjekta in končnega smotra delovnega procesa. Če vzamemo, na primer, tehnologijo dela, ne mislimo samo na proizvodna sredstva in na njihovo funkcionalno povezanost, marveč tudi na opredmeteno znanje oziroma na predmeteno ustvarjalno energijo človeka. Čim več ustvarjalnega znanja je opredmetenega v tehnologiji dela, v toliko

¹ Povzeto po referatu s posveta: dr. B. Samolovec, *Obrazovanje odraslih i produktivnost rada prema saznanjima u nekim zemljama razvijenog sveta, Maribor 1982.*

večji meri ta praviloma prispeva k zviševanju produktivnosti dela.

V delovnih organizacijah so dokajšnje razlike tako v stopnji tehnologije kot tudi v metodah dela, načinih vodenja delovnega procesa itn. Udejanjenje človekovega znanja in delovne usposobljenosti je v mnogoterih vidikih povezano in soodvisno od vseh drugih dejavnikov; produktivnost dela je odvisna predvsem od narave te soodvisnosti.

Človekova delovna in ustvarjalna energija sta odvisni od starosti, izobrazbe, delovne usposobljenosti, razmer, v katerih se je šolal in odraščal, od osebnostne strukture (značaja, temperamenta, motivacijske strukture – stališča, vrednote, aspiracije, interesi), od delovnih izkušenj, družinskih razmer, od zdravja in stopnje vključenosti v delovno in širše družbeno okolje. Intenziteta posameznih dejavnikov se pri ljudeh močno razlikuje, ker je pač to enkrat s splet podedovanih in pridobljenih sposobnosti ter nagnjenj.

Potrebnost kompleksnega obravnavanja produktivnosti dela in izobraževanja odraslih

Če pri preučevanju produktivnosti dela zanemarimo kateregakoli od naštetih dejavnikov, dobimo popačeno sliko. Še vedno se preveč poudarja ekonomske in tehnološke sestavine produktivnosti dela, zanemarjena pa je strukturna včlenjenost subjekta v delovni proces; zato ni naključje, da so delovna sredstva – glede na svojo raven razvitosti – premalo in nesmotrno izrabljena. Smemo trditi, da v našem družbenem prostoru še obstaja podcenjevanje izobraževanja ob delu. Nič novega ne bomo zapisali, če opomnimo, da v naši družbi izobraževanje še vedno pojmuje kot potrošnjo vsega ustvarjenega. Ne smemo pa spregledati tudi še dokaj zakoreninjenega prosvetljskega gledanja na izobraževanje odraslih, katerega ratio je, da pade vsako znanje na plodna tla, in da je treba zatorej izobraževanje ob delu vsestransko razvijati in podpirati.

Razmerje med razvitostjo tehnologije dela in izobraževanjem ob delu

Sodobna tehnologija dela terja relativno manj živega dela in čedalje bolj razvito »znanstveno vedenje«. Višja stopnja tehnologije dela zahteva višjo stopnjo strukture dela, ki naj bi že sama po sebi spodbujala

delovno ustvarjalnost in temu primerno večjo motiviranost za izobraževanje ob delu. V vseh primerih pa višja stopnja tehnologije dela še ne terja tudi višje ravni intelektualizacije dela za vse zaposlene. Nema lokrat pomeni poenostavitev in delo, ki terja manj fizičnih in umskih naprezanj. Razporeditev delovnih nalog je odvisna tudi od organizacije dela, ki na poseben način odseva hotenja, interese in stopnjo razvoja zavesti v delovni organizaciji. V takih razmerah je organizacija dela pretežno prilagojena tehnologiji dela, manj pa psihofizični in socialni naravi človeka. Poleg tega lahko kritično ugotovimo, da smo v delovnih organizacijah zanemarili motivacijske dejavnike dela, ki so tesno povezani s spodbudami za izobraževanje ob delu.

Bolj pozorni bi morali biti do sporočil nekaterih prispevkov posveta, ki obravnavajo učinkovitost posameznih izobrazbenih ravni za produktivnost dela. Nekateri avtorji na podlagi lastnih raziskav pa tudi tujih analiz dokazujejo, da imajo na produktivnost dela največji pozitivni vpliv (gledano z ekonomskega vidika) znanje in usposobljenosti, ki so bile pridobljene na ravni osnovne šole, nato poklicna znanja (II. III. in morda še IV. stopnje zahtevnosti), veliko manj pa znanja, ki so si jih zaposleni pridobili na ravni visoke šole. Ponovno naj bi bila učinkovitejša tista znanja, ki so si jih pridobili delavci na podiplomskih specializacijah, kajti ta prispevajo k razvoju znanstvene produkcije.

Brez temeljitejših raziskav temu ne moremo niti pritrjevati niti ugovarjati; vsekakor se nam ob teh sporočilih vsiljujejo razmišljanja, da jih je nevarno posploševati, še bolj tvegano pa na njih graditi usmerjanje izobraževanja ob delu. Kajti znanja, pridobljena na nižjih ravneh, se pokrivajo z nižjo strukturo dela in jo tudi reproducirajo.

Izobraževanje ob delu – pa najsi gre za usposabljanje, izpopolnjevanje ali dopolnilno izobraževanje – zaostaja za tempom razvoja tehnologije in znanosti. Novi delovni postopki, zlasti pa organizacija dela, ki bi bili prilagojeni in naravnani k razvoju ustvarjalnosti, terjajo spremembo zavesti zaposlenih. Ta zavest pa je taka, da prej ovira kot pa omogoča spremembe, ker smo v preteklem obdobju v delovnih organizacijah preveč fetišizirali pomen delovnih izkušenj, ki se jih zaposleni čustveno močno oklepajo.

Proces še zdaleč ni enosmeren, v svojem bistvu je celo močno protisloven. Izrabljenost znanja, pridobljenega na višjih stopnjah izobraževanja, je premajhna tudi zaradi neustrezne strokovne usposobljenosti delavcev v neposrednji proizvodnji, ne pa samo zaradi slabše organiziranosti dela in prenizke motiviranosti za delo. Mnogo bolj bi morali družbeno organizirano spodbujati izobraževanje odraslih za dokončanje osnovne šole in za usposabljanje delavcev za II., III. in IV. stopnjo zahtevnosti dela – po zakonu o usmerjenem izobraževanju. To bi lahko bistveno prispevalo k dvigu produktivnosti dela, čeprav ob teh prizadevanjih ne bi smeli zapostavljati izobraževanja delavcev, ki si želijo pridobiti izobrazbo na višjih ravneh šolanja.

Ob proučevanju razmerja med produktivnostjo dela in učinkovitostjo izobraževanja ob delu se je treba odločneje usmeriti k motivacijskim dejavnikom delovne storilnosti. Uspešnost človekovega dela je funkcija fizičnih, intelektualnih in moralnih sposobnosti, materialnih možnosti in – ne nazadnje – tudi možnosti, da zna delavec svoj osebni prispevek usklajevati z delovnimi prizadevanji celotnega kolektiva. V izobraževalnem procesu še zlasti ne bi smeli zanemarjati vzgojnih sestavin, ki so najtesneje povezane z delovno odgovornostjo.

Razširjenost izobraževanja ob delu

Kakovostno izobraževanje prispeva k višji stopnji produktivnosti dela – ker pripomore k osmišljanju delovnih nalog, vpliva na večjo uporabnost znanja, prispeva k odpravljanju nepotrebne dela, zmanjšuje podvajanje delovnih postopkov, pospešuje racionalizacijo dela, izboljšuje odnos do dela – in še bi lahko naštevali. To pa velja samo tedaj, ko gre za ustrezno načrtovano in domišljeno izobraževalno dejavnost, ki je usklajena s širšimi družbenimi cilji.

V preteklih letih je potekalo izobraževanje ob delu – skladno z ekstenzivnim razvojem gospodarstva – bolj s poudarkom na kvantiteti kot na kvaliteti. V zadnjih letih izobraževanje ob delu stagnira. Izobraževanje odraslih v primerjavi z rednim izobraževanjem mladine nima enakovrednega družbenoekonomskega položaja. Nekateri menijo, da je upadanje izobraževanja spričo dejstva, da je bilo v preteklih letih tako imenovano kompenzacijsko izobraževanje zapo-

slenih precej obsežno, normalen pojav. Kompenzacijskega izobraževanja pa je glede na izobrazbeno strukturo zaposlenih v delovnih organizacijah še vedno premalo, saj skoraj tretjina zaposlenih nima dokončane osnovne šole. Med na novo zaposlenimi je tudi skoraj 50% nekvalificiranih delavcev. Tudi v tistih delovnih organizacijah, ki imajo izobraževanje bolj razvito, sta permanentno izobraževanje in izpopolnjevanje znanja premalo sistematični in za napredovanje pri delu pomembni sestavini. Izobraževanje odraslih tudi ni povezano z interdisciplinarno naravo razreševanja delovnih problemov, tako da so njegovi učinki manjši od pričakovanih.

V tistih delovnih organizacijah, kjer je produktivnost dela večja, je praviloma tudi izobraževalna funkcija bolje organizirana. Izobraževanje ob delu postane neposredni dejavnik produktivnosti dela, če je delo organizirano skladno s stopnjo tehnološkega razvoja, z izobrazbeno strukturo in s strukturo delovne usposobljenosti zaposlenih; to velja še posebej za tiste delovne organizacije, kjer so delavci motivirani za ustvarjalno delo.

Vzroke za upadanje izobraževanja ob delu lahko pojasnimo tudi s težavnejšimi gospodarskimi razmerami v naši družbi. Poleg tega pa je politika izobraževanja odraslih ustrezna le tedaj, če je vključena v strategijo družbenega razvoja, ki pa še ni dovolj dograjena in dolgoročno zasnovana. Nismo dovolj izrabili tudi naravnih prednosti, ker so bile gospodarske dejavnosti medsebojno neusklajene. Mladi, sposobni delavci se zaradi precejšenega zahtevanih delovnih izkušenj težko uveljavljajo, posebej še, ker pravilniki o delovnih razmerjih še vedno tolerirajo nestrokovnost.

Končno je treba povedati tudi to, da so merila produktivnosti dela v združenem delu neenotna in največkrat le medlo opredeljena. V investicijskih načrtih so analize organizacije predvidenega delovnega procesa prava redkost, kar seveda preprečuje tudi pravilno kadrovske planiranje. Razvojni načrti delovnih organizacij so glede ocen morebitnega povečevanja produktivnosti dela zelo pomanjkljivi. Za večino analiz dela je značilno, da se jih lotevajo monodisciplinarno. Največkrat je to delo plansko-analitskih služb, pri katerem ne sodelujejo tehnologi, andragogi, sociologi, organizatorji dela, ka-

drologi – sodelujejo predvsem ekonomisti. Raziskovalno delo, ki je aplikativne narave, in ki bi lahko bistveno prispevalo h kakovostnemu preučevanju produktivnosti dela, je domala nerazvito; zaradi tega je tudi učinkovitost temeljnih raziskav okrnjena, razhajanje med teorijo in prakso pa vse bolj zaskrbljujoče.

Raziskovanje učinkov izobraževalnega procesa in produktivnosti dela

Posvet je ugotovil, da je raziskovalna dejavnost na področju izobraževanja ob delu slabo razvita. Spoznali smo sicer nekatere zanimive raziskave, ki pa pomenijo v primerjavi z obsežno izobraževalno dejavnostjo le neznamenit delež. Proučevanje izobraževalnih učinkov je dejavnost, ki bi morala biti zasnovana na interdisciplinarnih raziskavah in kot nujni sestavni del vsake andragoške dejavnosti. Vzroke za to, da temu ni tako, lahko iščemo v neugodnih delovnih razmerah andragoških delavcev; predvsem v njihovi preobremenjenosti z administrativno-tehničnimi opravili, v relativni nerazvitosti raziskovalnega dela v združenem delu nasploh, pa tudi v neustrezni usposobljenosti andragoških delavcev oziroma v njihovem premalo izpopolnjenem permanentnem izobraževanju.

Če naj bi v prihodnje uspešneje ugotavljali izobraževalne učinke, je nujno potrebno opredeliti osnove, merila oz. kriterije ocenjevanja izobraževalne prakse. Preučiti je potrebno povezanost notranjih in zunanjih dejavnikov, ki vplivajo na izobraževanje in pri tem uveljaviti sodobna spoznanja andragoške teorije in prakse.

Na posvetu so sprejeli stališče, da morajo raziskovalne institucije izdelati podrobne standarde za andragoško delo ter merila za preučevanje izobraževalnih učinkov. Pri tem delu naj bi se andragoški delavci med seboj tesneje povezovali ter sodelovali tudi s kolegi zunaj republiških meja. In morda je prav zanemarjanje raziskovalnega dela na tem področju vzrok za premajhno inovativnost v andragoškem delu.

Nekatere nove naloge andragoških delavcev

Področje andragoškega dela bi se moralo v prihodnosti razširiti. Poklic andragoškega delavca je izrazito interdisciplinaren, kar pri njihovem izobraževanju premalo upošteva-

mo. Andragogi se bodo morali – skupaj z drugimi strokovnimi delavci – sistematično vključevati v proučevanje delovnega procesa, kar velja za andragoge, ki so zaposleni v gospodarstvu, v družbenih službah, ali pa na delavskih univerzah. Sistematično bo treba preučevati dinamiko tehničnih in tehnoloških sprememb v skladu s potrebami po novih vrsteh usposobljenosti – in šele na podlagi tega sestavljati izobraževalne programe.

Inovativno učenje terja pluralizem alternativ formalnega in neformalnega izobraževanja, ki pospešujejo notranje nagibe za človekov celovit razvoj. Izobraževanje odraslih, ki naj prispeva k produktivnosti dela, zahteva združevanje kakovostne andragoške prakse z organiziranim in strokovno vodenim ustvarjalnim delom.

Če nekoliko bolj kritično osvetlimo rezultate tega posveta, ne moremo mimo ugotoviti, da so andragoški delavci premalo razmišljali o tem, kakšne bi morale biti nove vsebine in metode andragoškega dela, da bi lahko izobraževanje učinkoviteje prispevalo svoj delež k premagovanju sedanjih družbeno-ekonomskih težav. Ali niso andragoški delavci še posebej poklicani za to, da primaknejo svoj delež k spreminjanju miselnosti zaposlenih in jih pripravljajo na prehod v informacijsko družbo? Na nove naloge, ki so povezane z razvijanjem sposobnosti odraslih za zbiranje, zaznavanje, identificiranje in uporabo računalniško obdelanih informacij, so andragoški delavci premalo pripravljeni. Že zdaj bi morali snovati izobraževalne programe za usposabljanje zaposlenih za uporabo informacijskega sistema in za to, da bi ga znali tudi izpopolnjevati. Informacijo namreč razumemo tudi kot sečišče razrednega boja in konfrontacije različnih interesov. Informacija je sredstvo za obvladovanje človekovih parcialnih interesov, sredstvo za razvijanje novega, bolj demokratičnega družbenega sožitja.

Literatura

1. Gradivo posveta »Izobraževanje odraslih in produktivnost dela«; Maribor, november 1982.
2. Mag. V. Rajkovič, VŠOD Kranj in Institut »Jožef Štefan« – Uvod v informatiko in računalništvo.
3. Mag. V. Rajkovič – »Development of an Information system in a selfmanagement Environment«, referat na IFIP TC 8.2 Working Conference on the Information Systems Environment, Bonn, West Germany 1979.

Odgovornost v samoupravni družbi

(družboslovne razprave, Knjižnica FSPN,
Ljubljana 1982, 618 str.)

V založbi Centra za družbenopolitično izobraževanje pri FSPN in s sofinanciranjem Kulturne skupnosti Slovenije je pred kratkim izšla knjiga *Odgovornost v samoupravni družbi*, v kateri so zbrani referati in prispevki z znanstveno-strokovnega posveta *Zihervlovi dnevi 1981*. V knjigi je zbranih več kot 70 prispevkov različnih avtorjev (sociologov, politologov, komunikologov, ekonomistov, družbenopolitičnih delavcev in drugih), ki obravnavajo problematiko odgovornosti iz različnih vidikov.

Z uresničevanjem samoupravnih odnosov v družbi kot celoti so v sedanjih zaostrenih razmerah še posebej povezani problemi odgovornosti. Gre za celo vrsto nerazrešenih vprašanj, tako teoretičnih kot praktičnih, vprašanj izvajanja odgovornosti, sankcioniranja in družbene kontrole. V zadnjem času se je namreč pokazalo, da odgovornost v naši družbi ni na dovolj visoki ravni in vtis je, da se pojavi neodgovornega ravnanja posameznikov, organov in organizacij širijo. Z uveljavljanjem procesov decentralizacije in deetatizacije se je avtonomnost posameznih subjektov močno okreplila, kar je krepilo čisto partikularne težnje in skoraj privatne interese. Samoupravna družba v svojem bistvu sicer omogoča tudi soočanje in usklajevanje različnih interesov, tako skupin kot posameznikov. Krepitev posameznih in posebnih interesov pa »potiska v ozadje odgovornost za uveljavljanje optimalnih rešitev z vidika družbenih skupnosti«. Hkrati pa se tu pojavlja še protislovje med programsko usmeritvijo pri samoupravnem odločanju – enakomerno porazdelitvijo vpliva in moči, in med dejansko koncentracijo vpliva in moči v birokratskih in tehnokratskih centrih.

Takšen razmik med deklarirano in dejansko porazdelitvijo vpliva in moči pa še bolj vpliva na širjenje neodgovornega ravnanja. Gre namreč za položaj, ko se za normativno-programskimi določili skriva dejansko neenakomerna porazdelitev moči in vpliva. Pri prikazu dejanskega položaja in uresničevanja zastavljenih ciljev se skuša situacijo olepševati z normativnimi elementi. Gre torej za nekritični odnos do lastnega dela, do prakse, do uresničevanja programskih nalog, kar vodi v razvrednotenje zastavljenih ciljev, ki se izenačujejo z obstoječim položajem. S tem se ustvarja kuliso za delovanje posameznikov in skupin, za nelegitimni vpliv odločujočih subjektov, katerih delovanje se tako izmika samoupravni družbeni kontroli in sankcioniranju. Stopnjevanje normativizma pri prikazovanju dejanskega položaja torej pomeni samo vodo na mlin neodgovornemu ravnanju. Nujno je torej, da se kritično lotevamo obravnavanja dejanskih razmer, in da hkrati nakazujemo možnosti za razreševanje ugotovljenih protislovij (ni torej dovolj, da se zaustavimo le pri ugotavljanju in prikazovanju razmer).

Pomemben prispevek k tej nalogi pa daje tudi pričujoča knjiga, saj v postopku razreševanja nakazane problematike razkriva zelo široke razsežnosti: »od upoštevanja protislovij blagovno-tržnega gospodarstva do najsubtilnejših moralno-etičnih vprašanj (ne)odgovornosti.« (Odgovornost v samoupravni družbi; Z. Mlinar, B. Kavčič; Uvod, str. 13) Avtorji pišejo o pogojih za uveljavljanje odgovornosti – o ustvarjanju družbenih razmer, ki bodo omogočale odgovorno ravnanje. Pri tem se ustavljajo tudi ob problematiki usposabljanja za odgovornost in ob ugotovitvah o vlogi znanja pri odgovornem ravnanju. V zvezi z zagotavljanjem odgovornega obnašanja je obravnavana tudi problematika sankcioniranja in socialne kontrole. Posebna pozornost je namenjena vprašanjem kolektivne odgovornosti, ki je še posebej aktualna glede na to, da samoupravljanje pomeni praviloma kolektivno odločanje. Veliko prispevkov se ukvarja z

odgovornostjo v družbenopolitičnih organizacijah, pri kadrovske politiki, pri uresničevanju delegatskega sistema.

Prispevki v publikaciji so razdeljeni po tematici, ki je bila obravnavana na Zihlerlovih dnevih 1981. Splošnemu uvodnemu delu, ki obravnava nekatere teoretične vidike odgovornosti in vprašanja, ki so aktualna na vseh področjih družbenopolitičnega delovanja, sledijo tematski sklopi:

- odgovornost v usmerjanju, planiranju družbenega razvoja,
- problemi odgovornosti v združenem delu,
- odgovornost v družbenopolitičnem delovanju,
- odgovornost novinarjev in sredstev množičnega obveščanja,
- odgovornost v znanstvenem delu in kulturnem ustvarjanju,
- problemi vzgoje za odgovornost.

Kljub vsem posebnostim, ki jih imajo posamezni tematski sklopi, prispevki kažejo na nekatere skupne – predvsem teoretične razsežnosti. Pri večini se namreč kaže problematika odgovornosti z vidika neskladja med deklariranim in dejanskim, z vidika stopnjevanja normativizma. Metoda za obravnavanje vprašanj torej ni enostranska, ampak zajema zelo različne vidike, hkrati pa izhaja v bistvu iz notnega teoretičnega konteksta. Tak analitični prijem, ki poskuša razkrivati resnične vzroke, pa nudi samoupravnim subjektom možnost za učinkovitejšo uveljavljanje odgovornega obnašanja.

V zvezi z (ne)odgovornostjo je torej cela vrsta vprašanj, ki jih je treba še naprej razreševati ne le v praksi, pač pa se jih je treba lotevati tudi z znanstveno-teoretičnega vidika in tako razkrivati bistvo in kontekstualne okvire pojavnih oblik (ne)odgovornosti. Večina avtorjev v knjigi razkriva predvsem pojavnne oblike (ne)odgovornosti z nekaterimi teoretičnimi in splošnimi aspekti. Prispevki tudi ne prinašajo kakega izdelanega programa ukrepov, vzorca obnašanja za prakso, za uspešno uveljavljanje bolj odgovornega ravnanja. Vendar pa knjiga ponuja nekatere ideje in zamisli, ki lahko pomagajo pri oblikovanju takšnega programa in je zato dragocen prispevek k uveljavljanju bolj odgovornega obnašanja. Hkrati je lahko tudi spodbuda za nadaljnje teoretično poglobljanje tega področja in za raziskovalno delo.

Knjiga bo torej rabila tako številnim družbenopolitičnim delavcem in drugim strokovnim delavcem v družbenopolitičnih organizacijah, v gospodarstvu in drugje, kakor tudi družboslovnim raziskovalnim delavcem pri njihovem delu ter študentom FSPN in drugih fakultet pri njihovem študiju. Koristno pa bodo knjigo lahko uporabili tudi delavci s področja družbenopolitičnega izobraževanja in informiranja.

Mitja Hafner

FRANCE ČERNE

Splošna teorija ekonomskega sistema družbe

(Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije, Ljubljana, 1981)

Zagotovo se pred vsakim avtorjem, ki piše knjigo o primerjalnih ekonomskih sistemih, zastavlja vprašanje: kako zasnovati svoje delo? Če se avtor odloči za proučevanje ekonomskih sistemov tako, da proučuje posamezne primere (case study), se prav lahko izgubi v množici konkretnih pojavnih oblik. Če pa se avtor odloči za proučevanje ekonomskih sistemov tako, da jih proučuje čisto teoretično, nezgodovinsko in nekonkretno, pa se lahko izgubi v abstraktnih formulacijah. Tega se je dr. France Černe dobro zavedal, saj v uvodu piše, da je poskušal s stvarnim opisom gospodarstev, pa ni šlo. Zato se je odločil, da išče obče v stvarnem in na ta način skušal podati sintetično abstrakcijo tistega, čemer pravimo gospodarstvo. Gre torej za teoretično obravnavo ekonomskih sistemov.

Knjiga je razdeljena na dva dela. Prvi del je namenjen opredelitvi ekonomskega sistema, ki ga skuša avtor opredeliti skozi šest poglavij.

V prvem poglavju obrazloži izvirni pomen besede sistem in opiše in oceni splošno teorijo sistemov. Bralca seznanja s sistemsko teorijo in se sprašuje, ali je splošna teorija sistemov univerzalna teoretična analiza in metoda urejanja sveta in družbe? Na to

vprašanje daje negativen odgovor in meni, da bi univerzalnost bila z ene strani iluzija, z drugo pa nevaren presedan za scientistično tehnokratsko urejanje družbe (str. 33).

V nadaljevanju tega dela knjige avtor obrazloži Marxov prispevek k pojmovanju ekonomskega sistema. Tu zlasti poudarja, da je Marxov ekonomski sistem v prvi vrsti razvojno-teoretičen družbenoekonomski sistem, kot sistem, ki razlaga ekonomski del družbene zgradbe, funkcioniranje ter evolucijo te zgradbe.

Ko formulira sistem za potrebe splošne teorije ekonomskega sistema, ugotovi, da splošna teorija sistemov ni enotna metodologija za vse vede (str. 69) in razmeji pojme sistem, metoda in organizacija.

V posebnem poglavju prvega dela knjige nato opredeli ekonomski sistem. Po njem je prva in približna izhodiščna opredelitev ekonomskega sistema takale: »ekonomski sistem je celokupnost ekonomskih kategorij, s katerimi izražamo dejanske, vendar le tipične, reprezentativne gospodarske pojave – procese oziroma elemente gospodarstva in njihove medsebojne povezave na temelju nekega poglobitnega smotra gospodarjenja v družbi« (str. 96). Po tej opredelitvi poda vsestransko definicijo ekonomskega sistema, v kateri poudarja, da je ekonomski sistem urejena množica tipičnih ekonomskih elementov – kategorij, to je ekonomskih osebkov ali ekonomskih dejavnikov, ali pa ekonomskih procesov, povezanih med seboj na podlagi nekega smotra, nekih trajnejših načel, v zaokroženo teoretično sliko nekega gospodarstva. (str. 101). To poglavje je zanimivo, ker avtor spozna, da je ekonomski sistem posebnosti vrste, po svojem bistvu človeški ali širši družbeni sistem. Ta humanizacija ekonomskega sistema pa ne dovoljuje, da bi ga obravnavali kot nekakšen biološki ali tehnoupravljalni sistem. Nasprotno, v ekonomskem sistemu se vedno pojavlja človek s svojimi vrednostnimi cilji in rezultantnimi sodbami. Prav zaradi tega ekonomski sistem nima vgrajenih homogenih ciljev, povezave so spremenljive in zveze med elementi ekonomskega sistema niso preprosto informacijsko komunikacijsko tehnične zveze. Prav zaradi vsega tega je proučevanje ekonomskega sistema zapleteno.

Prvi del knjige avtor zaključí s poglavjem, ki govori o primerjalni analizi ekonomskih

sistemov kot aplikativni disciplini splošne teorije ekonomskega sistema in kot posebni ekonomski disciplini. Ob tem avtor poudarja, da primerjalna analiza ekonomskih sistemov ni le ekonomska disciplina, temveč sega v širšo družbeno sfero in se povezuje z disciplinami, kot so: socialno-gospodarska zgodovina sveta, zgodovina družboslovne misli, sociologija, politologija, socialna filozofija, antropologija, informacijska teorija, kibernetika in podobno.

V drugem delu knjige je šest poglavij namenjenih analizi ekonomskega sistema. Najprej razčleni ekonomski sistem na sestavne dele, kot so ekonomski osebki z ekonomskimi sredstvi in povezava med njimi. Med povezavami loči instrumentalne in institucionalne povezave.

Posebno poglavje govori o oblikovanju ekonomskega sistema. Pod oblikovanjem razume vezanje različnih ekonomskih elementov. Ob tem avtor razmišlja o socioinstitucionalni ter materialno-ekonomski plati oblikovanja ter o determiniranosti in nedeterminiranosti oblikovanja ekonomskega sistema.

V poglavju o funkcioniranju ekonomskega sistema avtor prikaže proces funkcioniranja. Pri tem je zlasti zanimivo mnenje avtorja, da kljub podobnostim med funkcioniranjem ekonomskega sistema in funkcioniranjem drugih sistemov vidimo človeško in družbeno naravo funkcioniranja ekonomskega sistema. Prav zaradi tega moramo kategorije, ki jih razvija sistemsko informacijska teorija, in sicer motnje, povratne zveze, kretnice, stabilizatorji itd., spremeniti v socialne kategorije.

Posebno zanimiv je poskus oblikovanja »dinamične, historične socioekonomske teorije razvoja«, ki jo avtor predstavi v poglavju, ki govori o spreminjanju ekonomskih sistemov in o njihovem periodiziranju. Ta teorija temelji na nekaterih sodobnih univerzalnih znanstvenih spoznanjih in je poskus svojevrstne sinteze biogenetične in sociogenetične teorije razvoja.

Naslednje poglavje govori o tipizaciji ekonomskih sistemov. Po razpravi o tipizaciji in o kriterijih za tipizacijo avtor tipizira ekonomske sisteme 1) vodoravno glede na strukturo, funkcijo in stanje ekonomskega sistema, in 2) razvojno, glede na razvoj elementov oziroma lastnosti elementov ekonomskega sistema.

Zadnje poglavje pa govori o primerjanju, vrednotenju in razvrščanju ekonomskih sistemov. V tem poglavju je predlog za oblikovanje konkretne metode za primerjanje in vrednotenje ekonomskega sistema in spisek današnjih temeljnih preferenc delovnih ljudi in preferiranih rezultatov, ki naj jih omogoči kak ekonomski sistem.

Knjiga dr. Franceta Černeta je zagotovo novost v naši ekonomski literaturi. Doslej namreč še nismo imeli dela, ki bi obravnavalo problematiko, ki je v sedanjem času aktualna ne le za ekonomiste, temveč tudi za vsakega razmišljajočega človeka naše družbe. Interdisciplinarni prijem in obsežna literatura, ki jo je avtor uporabljal, kažeta na izredno razgledanost avtorja. Posebnost knjige je, da ob koncu vsakega poglavja

avtor navaja sklepna razmišljanja, terminološki kotiček in vprašanja za razmišljanje. Sklepna razmišljanja so zelo dragocena zaradi tega, ker so nekak shematični prikaz in povzetek posameznega poglavja v knjigi. V terminološkem kotičku so zbrani termini, ki so v poglavju omenjeni. Vprašanja za razmišljanje pa nimajo samo namena omogočiti študentom ponovitev snovi, temveč so tudi spodbuda za poglobljeno razmišljanje.

Delo je pisano kot učbenik, čeprav avtor sam pravi, da je več kot učbenik. Če ga ocenjujemo kot učbenik, moramo namreč ugotoviti, da je težak in verjetno neprivlačen, ker gre za nenehno naštevanje, kopičenje pojmov in opredelitev in za množico citatov.

Janez Škerjanec

LAZAR ĐUROVSKI: Opština i komunalni sistem Jugoslavije 1941–1978, Bibliografija, Izdal Institut za sociološka in politično pravna raziskovanja, Skopje 1981, str. 658

Delo Občina in komunalni sistem Jugoslavije (Bibliografija) je izšlo kot posebna publikacija v okviru projekta Zakonitost razvoja jugoslovanske komune kot samoupravne in temeljne družbenopolitične skupnosti. Vodja projekta v SR Makedoniji je D. Mirčev. Delo uvede predgovor Jovana Djordjevića v katerem opozori, da je zamisel o komuni in njeno uresničevanje v socialistični Jugoslaviji ena izmed temeljnih sestavin naše politične misli ter razvoja socialističnega sistema. Bibliografija prikazuje razvoj komune kot institucije in je po sodbi Jovana Djordjevića izjemno koristno gradivo za poznavanje političnega sistema Jugoslavije. Djordjević šteje delo Djurovskega, vidnega poznavalca našega komunalnega sistema, za pionirsko delo, ki ga odlikuje tudi zgledna metodologija.

Bibliografija o občini in komunalnem sistemu Jugoslavije zajema vire od 1941 do 1978 leta. Bibliografija šteje 7470 bibliografskih enot, kar je vsekakor impozantno število. Bibliografija jasno kaže ne le na obseg, ampak tudi na dinamiko izdajateljske in znanstveno publicistične dejavnosti o komuni v posameznih razdobjih razvoja našega političnega sistema. Kot je razvidno iz podatkov v obravnavani knjigi, so redakcijo bibliografije opravili D. Mirčev, Z. Petrovska in E. Stojanović. Bibliografijo o občini in komunalnem sistemu Jugoslavije brez dvoma lahko štejemo tudi kot vidno znanstvenoraziskovalno afirmacijo skopskega inštituta za sociološka in politično pravna raziskovanja pri Univerzi Ciril in Metod (direktor inštituta S. Škarić).

Na začetku bibliografija vsebuje obdobje razvoja narodnoosvobodilnih odborov in

njihovih organizacij v obdobju od leta 1941–1945. Ta del obsega 347 bibliografskih enot. Drugo obdobje se pene od osvoboditve pa tja do leta 1974 in obsega 5576 bibliografskih enot. To obdobje je razdeljeno v ožja obdobja. Obdobje 1945–1954 razčlenjuje 1) značaj, mesto in vlogo komunalne samouprave ter 2) organizacijo komunalne oziroma lokalne samouprave. Obdobje 1955–1963 obravnava 1) občino in njen položaj v političnem sistemu in 2) organizacijo ljudskih odborov v občini in okraju. Obdobje 1963–1974 vključuje 1) značaj in položaj občine v družbenopolitičnem sistemu Jugoslavije ter 2) organizacijo samoupravljanja in oblasti v občini.

Bibliografijo sklepa del, ki obravnava obdobje po letu 1974 in se zaustavlja pri značaju in položaju današnje občine ter pri delegatskem sistemu in organizaciji samoupravljanja in oblasti v občini. To obdobje obsega 1500 bibliografskih enot.

Bibliografske enote v obravnavani knjigi zajemajo podatke o avtorju, naslovu dela, izdajatelju, kraju izida dela, leto izida in število strani. Izvori bibliografskih enot so bile monografije, članki, razprave, gradiva s posvetovanj ter delno tudi učbeniki. Bibliografija ima dodane tudi posebne avtorske registre, register izvora publikacije in hronološki register (izdelali: Z. Petrovska in E. Stojanović). Za nas je še posebej zanimivo, kako so v bibliografiji zastopani slovenski družboslovci. Razumljivo je, da posebej izstopajo dela Edvarda Kardelja, ki ima nad 140 enot, med nekaterimi slovenskimi družboslovci pa naj omenimo sledeče avtorje (število enot je navedeno poleg priimka in imena avtorja). Z. Mlinar (28), M. Ribarič (9), A. Igličar (5), M. Strobl (30), B. Markič (13), I. Kristan (6), S. Jogan (9), C. Ribičič (14), J. Jerovšek (20), L. Vavpetič (8), M. Šnuderl (15), F. Bučar (7), J. Šmidovnik (23), J. Globevnik (65), A. Vratuša (15), M. Rožič (15).

DURO KOVAČEVIĆ: Političke elite, Izšlo v zbirki Velika edicija »Ideje«, urednik Z. Sekulić, izdajatelj Mladost, Beograd 1982, str. 139.

Delo je v prvotni obliki nastalo kot doktorska disertacija na Pravni fakulteti v Beogradu in je s kasnejšimi dopolnitvami na temelju novih avtorjevih spoznanj dobilo sedanjo podobo. Avtor je knjigo razdelil v pet poglavij. V prvem govori o idejah Platona in Aristotela, kot mislecih, ki sta teoretično osmislila razsežnosti polisa in razvijala ideje o temeljih in ciljih človeške skupnosti. Avtor se ustavlja tudi ob Machiavelliju, Mosci, Paretu in Michelsu. Avtor utemeljuje tezo, da so teorije elite in njen razvoj v zgodovini evropske družbe povezani z razvojem politične družbe in politične filozofije.

V drugem poglavju Kovačević razčlenjuje pojem politične elite in to prek analize pojmov kot so moč, oblast, avtoriteta. Pisec problematizira odnos med zakonito in nezakonito močjo v okviru sistema pravne in politične enakosti državljanov ter dejanske družbene neenakosti na temelju lastnine, znanja, družbenega izvora, ugleda in moči. Središča odločanja v sodobni meščanski družbi ne temelje le na zakoniti, to je pravno uveljavljeni moči.

V sledečem poglavju našega pisca pritegujejo spremembe v družbenoekonomskem bistvu kapitalizma, pa tudi spremembe in novosti v političnem sistemu. Razvoj kapitalistične družbe ne vodi v nerazredno strukturo družbe, niti do tega, da bi se družbena moč kapitala znašla v rokah razredno neprižadetih družbenih slojev in skupin. Zato tudi država ni postala takšen splošen predstavnik družbe, ki bi bil enako odprt do vseh interesov. Ob vsem tem avtor ne zanemara dejstva, da je z razvojem ekonomskih pogojev prišlo tudi do sprememb v načinu in v oblikah politične artikulacije meščanske družbe, do sprememb v politični institucionalizaciji družbene moči.

Predzadnje poglavje Kovačević namenja položaju, vlogi in strukturi politične elite. Tu se posebej pomudi pri načelih oblikovanja elite, predvsem pri volitvah in kooptiranju. Posebej ga analitično privlači tudi pojav bogastva, ki je zlasti glede na korporativen značaj organiziranega gospodarstva izjemno pomemben način oblikovanja elite.

Avtor sklepa svoje delo s kritičnim primerjanjem teorije elit z marksistično teorijo razredov. Da bi se teorija razredov poglobljala kot sociološka teorija je po sodbi avtorja nujno, da se še naprej približuje razumevanju sodobnih političnih procesov in pojavov.

DANIEL COSIO VILLEGAS: El sistema politico mexicano, Mexico 1981, str. 161

Delo Daniela Cosio Villegasa je izšlo v zbirki Cuadernos de Joaquin Mortiz in je doživelo do leta 1981 že 13 izdaj. Najprej je delo izšlo leta 1972 pri Institutu za latinskoameriške študije pri univerzi v Austinu. V zbirki Cuadernos de Joaquin Mortiz je doslej izšla že vrsta socioloških in politoloških del, med drugim tudi dela H. Marcuseja in H. Arendt. Prav tako so v tej zbirki bila izdana dela Hugo Latorre Cabal, Revolucija v latinskoameriški cerkvi, Edmundo Flores, Stara revolucija, novi problemi, Carlos Fuentes, Mehški čas, Francisco Lopez Camara, Izzivanje srednjega razreda, Manuel Mauriel Tello, Mehika in njen mednarodni položaj, Ivan Ilich, Alternative.

Pisec pričujoče knjige D. C. Villegas, ki je umrl leta 1976, je v Mehiki naletel na kritično odmevnost in polemično odzivnost tudi z vrsto drugih svojih del, med katerimi naj omenimo zlasti Osebni stil političnega vladanja ter Predsednikova dediščina, razpleti in dileme.

Knjigo Politični sistem Mehike je Villegas podnaslovil z značilnim naslovom: Možnosti sprememb. Villegas se osredotoča na dve temeljni sestavini, »piezas centrales«, ki oblikujeta mehiško politično življenje: na izvršilno oblast, oziroma povedano še natančneje, na predsednika republike in na glavno, »uradno« politično partijo, to je na revolucionarno institucionalno partijo (PRI). Avtorja posebej privlači, kako se v Mehiki »dela politika« in v te namene tudi na kratko poseže v mehiško preteklost, da bi med drugim opozoril tudi na to, kako se je Mehika spremenila od obdobja Porfiria Diaza. Odlika Villegasove knjige, ki je v bistvu politološki esej, je v tem, da k zgoraj navedenima temeljnima sestavinama mehiškega političnega sistema ne pristopa zgolj normativno in pozivistično, temveč ju povezuje z ekonomskim razvojem Mehike. Inte-

lektualno ga privlači predvsem proces odločanja v predsedniški palači in v partiji establishmenta. Kljub formalno uveljavljeni federativni ureditvi mehiške republike, je po mnenju Villegasa za to državo značilna velika politična moč osrednje federalne oblasti, kar odseva tudi v finančnih zadevah. Države-članice (federalne enote) so močno odvisne od oblasti v Ciudad de Mexjco. Villegas se zaustavlja tudi ob skupinah pritiska in lobijih, ki vplivajo na predsednikove odločitve.

Tudi kar se tiče druge temeljne sestavine mehiškega političnega sistema, revolucionarne institucionalne partije, Villegas ni le

opisovalno usmerjen. Zateče se tudi v sodobno mehiško zgodovino, da bi analitično pokazal na dileme, nihanja, taktične poti in strateške usmeritve te partije, pa tudi drugih političnih strank v Mehiki.

Villegas je zelo kritičen do procesa demokratizacije znotraj vodilne mehiške politične partije. Posebej ga vznemirja proces izbiranja kandidatov za vodilna mesta v politični areni. Omenja, da je kaj pogosto proces kandidiranja tako zatemnjen, da običajni Mehičan v ta proces sploh ne pronikne. Villegas razvija na koncu knjige tudi misli o »novi partiji«, ki naj bi presegla sedanje stanje.

Socijalizam (Beograd) št. 9/1982

Študije in članki: ADOLF DRAGIČEVIĆ: Marxovo pojmovanje osvoboditve dela; PAVLE B. JOVANOVIĆ: Država in reprodukcija; SVETISLAV TABOROŠI: Družbena lastnina in samoupravno sporazumevanje; *Prispevki:* MARJAN PAVČNIK: Izvršilna funkcija in uredba kot podzakonski akt; JANKO MAKSIMOVIĆ: Temeljni elementi metodologije strategije tehnološkega razvoja; BRANISLAV SINADINOVSKI: Struktura in vloga političnih partij in organizacij v sodobnem Libanonu; *Sodobna družbena misel:* BOJAN GROBOVŠEK: »Tretja pot« ni model, marveč metoda; *Pogledi:* BORIS NONEVSKI: Na valu povprečnosti; *Prikazi.*

Gledišta (Beograd) št. 7-8/1981

Raziskave: VELJKO RUS: Nezaposlenost, samoupravljanje in samozaposlovanje; JOŽE GORIČAR: Odgovornost v samoupravni družbi; SRBOLJUB JOVIĆ: Svetovna inflacija in Jugoslavija; PAVLE GRIGORIĆ: Motnje v gospodarstvu in boj za stabilizacijo na trajnejši samoupravni osnovi; *Dogajanja:* ZVONE DRAGAN: Politika ekonomske stabilizacije; BRANISLAV ŠOŠKIĆ: Za kar najbolj popolno delovanje ekonomskih zakonitosti v samoupravnem gospodarstvu; MOMČILO MILOSAVLJEVIĆ: Osnutek resolucije o ekonomski politiki in stabilizaciji; LJUBOMIR MADŽAR: Gospodarski sistem in samoupravni družbeni odnosi; MLADEN KOVAČEVIĆ: Problemi ekonomske stabilizacije; VIDOSAN TRIČKOVIĆ: Osebna poraba, življenjska raven in razvojna politika v novih razmerah gospodarjenja; *Razgovori:* KIRO GLIGOROV: O stabilizacijskem programu; BRANKO HORVAT: Gospodarski sistem in stabilizacija; *Esej:* ZHANG DEXIU: Sodobni gospodarski sistem Kitaj-

ske; *Prevod:* HOMA KATOUZIAN: Paradigme, program in razvoj ekonomije; *Pogledi, recenzije in prikazi.*

Kulturni radnik (Zagreb) št. 5/1982

Članki in razprave: DUŠKO SEKULIĆ: Razvojne strategije in planiranje v Jugoslaviji; ALEKSANDAR KOLKA: Usmerjeno izobraževanje in družbenoekonomski razvoj; *Družba in cerkev danes:* BOŽO RUDEŽ: Ob tekstih o religiji in cerkvi; RUDOLF J. SIEBERT: Cerkev prihodnosti – cerkev od spodaj: Küng in Metz; JOHAN BAPTIST METZ: Diagnoza in perspektive v luči politične teologije; NIKOLA SKLEDAR: Kritika teorije religije; BOSILJKA MILINKOVIĆ: Bibliografija del o religiji, cerkvi in ateizmu; *Ideje, pogledi, mnenja.*

Opredeljenja (Sarajevo) št. 11/1982

Cavtat '82: Marksistična misel danes: razmere, kontroverze, perspektive; HENRI LEFEBVRE: Stanje marksizma v Franciji; WOLFGANG FRITZ HAUG: Kriza ali dialektika marksizma?; PABLO GONZÁLES CASANOVA: Prodor metafizike in evropski marksizem; JAMES PETRAS: Marksizem in svetovno-zgodovinske transformacije; VICTOR LEDUC: Temelji marksizma in delavsko gibanje sto let po Marxovi smrti; ADOLFO SANCHES VAZQUEZ: Marksizem kot humanizem (konverzija s »teoretskim antihumanizmom«); ARGHIRI EMMANUEL: Metamorfoze revizionizma; ALAIN MAYER: Ali je marksizem v Franciji zabredel v krizo?; BOŽIDAR DEBENJAK: Preseganje marksizma druge in tretje internacionale in konstituiranje sodobnega marksizma; FUAD MUHIĆ: Marksizem in svetovnozgodovinski proces socializma.

Naše teme (Zagreb)
št. 9/1982

Pogledi: HIDO BIŠČEVIĆ: Libanon in Palestinci; NENAD ZAKOŠEK: Izkustva socialdemokratske vladavine v Nemčiji; ANTE GAVRANOVIĆ: Kaj nam prinaša naslednje leto? MIRJANA POPOVIĆ: Aplavz za restrikcije; *Aktualni problemi samoupravljanja:* ALEKSANDAR KR-NJAIĆ: Ekonomski odnosi SRH s tujino; BOŽIDAR CERKOVIĆ: O obrestih na poslovna sredstva; *Refleksije:* ZORAN PETROVIĆ: Kriza identitete socialne demokracije; *Sodobnost antike:* ZLATKO ŠEŠELJ: Antika danes; DUBRAVKO ŠKILJAN: Sedanjost preteklosti; DARKO NOVAKOVIĆ: Antična književnost – pol-drugo tisočletje kasneje; DAMIR SALOPEK: Prevodi grških in rimskih filozofskih in zgodovinskih del; Antični svet in marksizem (na vprašanja odgovarjajo: E. Flores, M. Vegetti, V. Dini, D. Gallo, in D. Lanza); *Esej:* TINE HRIBAR: Logica inventiva in moderni svet; *Dogajanja:* NENAD FANUKO: Položaj in perspektive mladih; *Razstava knjig, Iz domačih in tujih revij, Nove knjige.*

Pogledi (Split)
št. 3/1982

Mladina v sodobni jugoslovanski družbi. VELIMIR TOMANOVIĆ: O idejnih in vrednostnih opredelitvah mladine; BORISAV DŽUVEROVIĆ: Vsebina in stil kulturnega življenja mladih; STOJAN TOMIĆ: Izobraževanje in zaposlovanje mladih; MANOJLO BROČIĆ: Socializacija kot kritično sprejemanje in razvijanje kulture; JOSIP DEFILIPIS: Odnos podeželske mladine do kmetijstva in vasi; SRĐAN VRCAN: Sodobno pokolenje mladih – novo in posebno pokolenje?; ESAD ČIMIĆ: Metodološki problemi raziskovanja mladine; NENAD FANUKO: Vrednostni sistem

mladine; ZORAN MELENICA: Mladina v osemdesetih letih; SLOBODAN BJELAJAC: Nekateri opombe k družbenemu položaju mladine; VELIBOR JERBIĆ: Odnos mladih do temeljnih vrednot samoupravnega socialističnega sistema; ANDELKA MILIĆ: Elementi za zgodovinski pristop k opredelitvi pojma mladine; LJUBOMIR KLJAKIĆ: Mladi in kultura; JORDAN ALEKSIĆ: Mladi in znanost; RANKO PETKOVIĆ: Mladi pred dilemami sodobnega sveta; *Eseji:* NEBOJŠA DRAKULOVIĆ: Teoretske razmejitve »Obdobji negotovosti« J. K. Galbraitha.

Vojno delo (Beograd)
št 5/1982

Štirideset let vojne mornarice, pomorstva in rečnega brodarstva SFRJ: BRANKO MAMULA: Mornarica NOV Jugoslavije je bila pomembna sila skupne politične in vojne strategije NOV in revolucije; VELJKO DOKMANOVIĆ: Konceptijsko doktrinarni vidiki razvoja vojne mornarice JNA; *Stabilizacija in obramba:* NIKOLA ČUBRA: Razvoj splošne ljudske obrambe v razmerah uresničevanja politično ekonomske stabilizacije; *Pogledi:* Vojaška moč samoupravne družbe kot organizirana sila ljudstva; JANKO BERGLEZ: Nekateri problemi določanja vsebine ukaza; MANOJLO BABIĆ: Izkušnje iz uporabe in učinkov oklopnih in mehaniziranih enot in vodenja protioklopnega boja v lokalnih vojnah; SAVO ČEREČINA: Poveljevanje v boju proti zračnim desantom; MARJAN MOŽGON: Intervencijske vojne niso novost današnjega sveta; RADOVAN JOVIĆ: Teroristično in diverzantsko delovanje z nuklearnimi, biološkimi in kemijskimi sredstvi v sodobnih razmerah; BOŽO RELJAN: Motivacija za delo in učenje v klasičnem in programiranem pouku; *Vojaško-politični komentar:* RADOVAN RADINOVIĆ: Krepitev vojaškega dejavnika in njegove vloge v mednarodnih odnosih.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije knjižnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo)

A = članki in knjige iz SFRJ

B = članki in knjige iz tujine

I. MARKSIZEM

- A
ALTVATER E.: Marksistične teorije krize nasuprot gradanskim teorijama privrednih ciklusa. *Socijalizam*, 25(1981)10.
DEBENJAK B.: Marksistična misel danes. Naši razgledi, 31(1982)24, str. 720.
FLORES E.: Antički svijet i marksizam. Naše teme, 25(1982)9.
ULE A.: Marksizem ali marksizmi v krizi. Delo, 24(1982)299, str. 14.

- B
CUNLIFFE J.: Marx's Politics - the Tensions in the Communist Manifesto. *Political Studies*, 30(1982)4.
JESSOP B.: The Capitalist State: Marxist Theories and Methods. Oxford: Martin Robertson, 1982.

II. FILOZOFIJA

- A
HRIBAR T.: Logica inventiva i moderni svijet. Naše teme, 25(1982)9.
IBN HALDUN: Muqaddima: (Izbor iz djela), Sarajevo; Veselin Masleša, 1982. (Biblioteka Logos).
KIERKEGAARD S.: Knjiga o Adleru. Beograd; Grafos, 1982. (Biblioteka Horizonti).
LUKACS G.: Rani radovi, (1902-1910), Sarajevo; Veselin Masleša, 1982. (Biblioteka Logos). Prevod dela: Ifjukori müvek (1902-1910).
PLATON: Dijalozi. Beograd; Grafos, 1982. (Biblioteka Logos). Prevod dela: Platonis opera.
ROZANOV V.V.: Legenda o velikom inkvizitoru F. M. Dostojevskog: pokušaj kritičkog komentara. Beograd; Grafos, 1982. (Biblioteka Horizonti).

- B
ČAN'PEV A.N.: Načalo filozofije. Moskva; Izdatel'stvo Moskovskog universiteta, 1982.
INTERNATIONAL Coloquium on Muamar Qathaff's Thought. »The Green Book«. Tripoli; World Center for Studies and Researches on the Green Book, 1982.
LEVINSON P.: Evolutionary Epistemology Without Limits. *Knowledge*, 3(1982)4.

III. SOCIOLOGIJA - OBČA

- A
GORZ A.: Zbogom proletarijatu. Beograd; Radnička štampa, 1982. (Alternative). Prevod dela: Adieux au prolétariat.

SOCIOLOŠKI leksikon. Beograd; Savremena administracija, 1982.

TOŠ N.: Mnenja za vsakdanjo rabo. Naši razgledi, 31(1982)24.

B
ALEXANDER J.: Positivism, Presinpositions and curent controversies. London, Henley; Routledge & Kegan Paul, 1982.

BOUDON R.: The logic of social action. London, Boston and Henley; Routledge & Kegan Paul, 1981.

STRASSER H., Randall S. C.: An introduction to theories of social change. London, Boston and Henley; Routledge & Kegan Paul, 1981.

POSEBNA SOCIOLOGIJA

- A
CVJETIČANIN V., Puljiz V.: Seljaci-radnici u poljuprivedi. *Socijalizam*, 25(1982)10.
DEVIĆ V., Pašić L.: O mogućnostima demokratske upotrebe prostora. *Dometi*, 15(1982)7.
ČALDAROVIĆ O.: Urbanizam i planiranje. *Dometi*, 15(1982)7.
DURKHEIM E.: Elementarni oblici religijskog života. Totemistički sistem u Australiji. Beograd; Prosveta, 1982. (Biblioteka Karijatide).
DŽUVEROVIĆ B.: Teorijske dileme oko pojma kulture. *Ideje*, 13(1982)5.
HAFNER M.: Odgovornost v samoupravni družbi. Delo, 24(1982)303.
JEROVŠEK J.: Delo po učinku ni nujno učinkovito. Delo, 24(1982)287, str. 21.
KOSTIĆ C.: Grad i vreme. Osnovi sociologije grada. Beograd; Vuk Karadžić, 1982.
PODMENIK D.: Kako in kam s knjižnimi zalozami. Delo, 24(1982)285.
RUPEL D.: Nekatera vprašanja o uporabni vrednosti. Delo, 24(1982)287, str. 15.
RUS V.: Razvojni ciklusi in tehnološke inovacije. Delo, 24(1982)299, str. 22.
SZASZ T.S.: Proizvodnja ludila. Uporedno proučavanje inkvizicije i pokreta za brigu o duševnom zdravlju. Zagreb; Grafički zavod Hrvatske, 1982. (Biblioteka Teka).
VUJOVIĆ S.: Grad i društvo: marksistička misao o gradu. Novi Beograd; Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1982. (Biblioteka istraživanja).

- B
ROLAND Barthes: (Tematska številka). *Communications* (1982)36.

- KRANČENKO I. I.: Ekološkijskaja problema v sovremennyh teorijah obščestvennega razvitiija. Moskva; Nauka, 1982.
- ŠPORT (tematska številka); Revue Internationale des Sciences sociales, 34(1982)2.
- MLADINA in zaposlovanje (Tematska številka); Society, 19(1982)6.
- TILLEY N.: Rational Scientific Development: A Sociological Comment. Knowledge, 3(1982)4.
- WISNER A.: La Densite du Travail. Nouvelle Revue Socialiste, (1982)58.

IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

- A
- TEORIJA države (tematska številka). Marksizam u svetu, (1982)5.
- NACIONALNO pitanje i socijalizam. Beograd; Rad, 1982. (priručnici).

B

- BRUNNER R. D.: The Policy Sciences as Sciences. Policy Sciences, 15(1982)15.
- CANOVAN M.: Two Strategies for the Study of Populism. Political Studies, 30(1982)4.
- DAVIS D., Portis E. B.: A Categorical Imperative for Social Scientific Policy Evaluation. Administration and society, 14(1982)2.
- DONNELLY J.: Human Rights and Human Dignity. An analytic Critique of Non-Western conceptions of Human Rights. The American Political Science Review, 76(1982)2.
- LECA J.: La science politique en France. Revue Francaise de science politique, 32(1982)4–5.
- LOWERY D., Singelman L.: Political Culture and State Public Policy. The Missing think, Western Political Quarterly, 35(1982)3.
- PRZEWORSKI A., Wallerstein M.: The Structure of Democratic Capitalist Societies. The American Political Science Review, 76(1982)2.
- SZALAY L. B., Kelly R. M.: Political Ideology and Subjective culture. Conceptualization and Empirical Assessment. American Political Science Review, 76(1982)3.

SAMOUPRAVNI SISTEM

- POPOVIĆ M.: Aplauz za restrikcije. Naše teme, 25(1982)9.
- PURG D.: Važna napotila samopravljalcem. Delo, 24(1982)297, str. 8.

DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEM

- B
- SSSR (tematska številka). Current History, 81(1982)477.
- NORDLINGER E. A.: On the Autonomy or the Democratic State. Cambridge, London; Harvard University Press, 1981.
- AGRARNA reforma v Portugalu (tematska številka). Revue Tiers-Monde, 23(1982)89.

V. MEDNARODNI ODNOSI

- A
- BIŠEVIĆ H.: Libanon i Palestinci. Naše teme, 25(1982)9.
- MATES L.: Uloga osnivača u pokretu nesvrstanih zemalja. Medunarodni problemi, 33(1982)3–4.
- MUJEZINOVIĆ D.: Regionalizam u pokretu nesvrstanih. Medunarodni problemi, 33(1981)3–4.
- PETKOVIĆ R.: Izvorni principi nesvrstanih. Medunarodni problemi, 33(1981)3–4.
- PETKOVIĆ R.: Politika i pokret nesvrstanih u osamdesetim godinama. Medunarodni problemi, 33(1981)3–4.
- VUKADINOVIĆ R.: Konflikti među nesvrstanim zemljama in mogućnosti njihovog rešavanja. Medunarodni problemi, 33(1981)3–4.

B

- BRATTON M.: Patterns of Development and Underdevelopment. International Studies Quarterly, (1982)3.
- KRISHNA K.: Third World Multinationals. International Studies Quarterly, (1982)3.

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE

- B
- GOLUBOVIĆ Z.: Historical lessons of the social movement in Poland 1980–1981. Praxis International, 2(1982)3.
- SAGNES J.: »Parti communiste« e »Parti socialiste«. Revue Francaise de science politique, 32(1982)4–5.

VI. KOMUNIKOLOGIJA IN INFORMATIKA

- A
- DAIN J.: Tehnologija i obrazovna komunikacija. RTV – Teorija i praksa, (1982)25.
- HADŽAGIĆ E.: Televizija, od informacije do pouke. RTV – Teorija i praksa, (1982)25.
- KULUNDŽIĆ J.: Radio-teatar za uho. RTV – Teorija i praksa, (1982)25.
- MILENKOVIĆ M.: Festival radija nesvrstanih zemalja u Havani. RTV – Teorija i praksa, (1982)25.

B

- REFERIROVANJE v obščestvenih naukah. Moskva; Nauka, 1982.

VII. ZNANOST, KULTURA IN ŠOLSTVO

- A
- BAHTIN M.: Teorija romana. Izbrane razprave. (Prevedel Drago Bajt.), Ljubljana; Cankarjeva založba 1982. (Marksistična teorija kulture in umetnosti).
- BOŽOVIĆ R.: Zloupotreba nauke. Ideje, 13(1982)5.
- FANUKO N.: Položaj i perspektive omladine. Naše teme, 25(1982)9.
- NAUKA i čelovečestvo. Moskva; Znanie, 1982.

VIII. EKONOMIJA

- A
- DRAGIČEVIĆ A.: Ekonomska struktura prijelaznog društva. Ideje, 13(1982)5.
- VACIĆ A.: Otvorena pitanja političke ekonomije socijalizma. Socijalizam, 25(1982)10.

MLINAR, dr. Zdravko: Manifestations of Crisis and Mobilization of Developmental Potentials
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 1, p. 10–30

Instances (forms) of crisis which are sharpening themselves in the Yugoslav society, can not be solved by partial and pragmatic reactions of the subjective forces. There is a need for a wholesome sociological explanation of the present situation in which the role of the subjective factor is posed within the context of the unity of contradictions of the fundamental development processes – individualisation and socialisation. The analysis of the hitherto development shows that practically all development programmes were, as a rule, onesidedly conceived. Actions aimed at greater independence (individualization) were belatedly followed by actions for the intensification of social integration (socialization). The emerging inconsistencies have led toward the demobilization of developmental potentials (autocracy, monopoly, inertia, irrational duplication, decline of creativity etc.). The delay in development can as well be an expression of an a priori rejection of every differentiation which can be seen in the existing tendencies toward "levelization", "approximation", "uniformation", "black and white oversimplification", "majorization" etc. Particularly important is the dialectics of relations between the possible and the existing, which makes it apparent that the actual effects of the developmental programs are quite often contrary to the expected. A design (scheme) for the study of developmental mobilization mechanisms are indicated by the author, and the following factors taken into consideration: 1. identification with the general interest; 2. individual stimulation; 3. competition; 4. solidarity; 5. confrontation and 6. coercion.

UDC 323.1(497.1):301.17

KLINAR, dr. Peter: On Manifestations of Crisis in the International Relations (Sociological Contribution to Their Discovering and surpassing)
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 1, p. 42–56

After explaining the notion of manifestations of crisis, the author considers the criteria for their discovering in the international relations in the Yugoslav society. The discussion proceeds with the presentation of regressive nationalisms. On the basis of empirical research results, the author concludes what influence did the events on Kosovo exert on the international relations in Slovenia. He grounds his conclusions on the results obtained from the research "Slovene Public Opinion 1982" on events on Kosovo, which can be considered as manifestations of crisis in international relations. From them the conclusions on the causes for the manifestations of crisis are drawn. The author analyses: the standpoints of being kept informed, the integration with other republics, general evaluations on international relations, attitudes towards workers from other republics and provinces, attitudes regarding the readiness to integrate with members of other Yugoslav nations and nationalities, attitudes toward integrational and disintegrational factors in international relations, and standpoints on the development of socio-economic relations between developed and less developed republics and provinces. With the proposal of possible measures which could be taken for the overbridging and surpassing of the manifestations of crisis in international relations, the author concludes his discussion.

UDC 341.123:327.55

BENKO, dr. Vlado: Voting Behaviour of the Non-aligned Countries in the UN General Assembly
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 1, p. 121–138

The starting point of the authors research on the voting behaviour of the non-aligned countries in the UN General Assembly is the (hypo)thesis on the dominant role of the idea on non-alignment in the triad idea – movement – practice, since only with it and its implementation, non-alignment can be qualified as a subject of political and economic emancipation outside the existing system of international relations. In stating some results of his research, the author emphasises that cases of the different non-aligned countries voting should be treated from the aspect of their relation toward the idea; simultaneously these cases are considered as an argument for the previously expressed position on the need of a systematic empirical analysis of the relation between the theory and practice of non-alignment, that has not been done either in our or some other country.

MLINAR, dr. Zdravko: Krizni pojavi in mobilizacija razvojnih potencialov
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 1, str. 10–30

Krizne pojave, ki se zaostrojujejo v jugoslovanski družbi, ni mogoče reševati le s parcialnim in pragmatičnim reagiranjem subjektivnih sil. Potrebna je celovitejša sociološka pojasnitev sedanje situacije, ki vlogo subjektivnega faktorja postavlja v kontekst enotnosti nasprotij temeljnih razvojnih procesov – individualizacije in socializacije. Analiza dosedanjega razvoja kaže, da so bili vsakokratni razvojni programi skoraj praviloma enostransko zasnovani. Akcijam za povečanje samostojnosti (individualizacije) so npr. šele z zamudo sledile akcije za intenziviranje družbene povezanosti (podružbljanja, socializacije). Nastala neskladaja pa so vodila v demobilizacijo razvojnih zmogljivosti (avtarkizem, monopoli, inertnost, neracionalno podvajanje, upadanje ustvarjalnosti itn.). Zaostajanje v razvoju pa je lahko tudi izraz apriornega zavračanja vsake diferenciacije, kar se kaže v močno prisotnih težnjah k »nivelizaciji«, »pavšaliziranju«, »uniformiranosti«, »črno-belim poenostavitvam«, »majorizaciji« itd. Še posebej pa je pomembna dialektika razmerij med možnim in obstoječim, ki nam pokaže, da so dejanski učinki razvojnih programov dostikrat povsem nasprotni pričakovanim. Avtor nakazuje zasnovo nadaljnjega proučevanja mehanizmov razvojne mobilizacije, pri čemer naj bi upoštevali naslednje dejavnike: 1. identifikacijo s splošnim interesom; 2. individualno stimulacijo; 3. tekmovanje; 4. solidarnost; 5. konfrontacijo in 6. prisilo.

UDK 323.1(497.1):301.17

KLINAR, dr. Peter: O kriznih pojavih v mednacionalnih odnosih (sociološki prispevek k njihovu odkrivanju in preseganju)
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 1, str. 42–56

Avtor najprej pojasni pojem kriznih pojavov, potem pa razmislija o kriterijih za njihovo ugotavljanje v mednacionalnih odnosih v jugoslovanski družbi. Razpravo nadaljuje s prikazom regresivnih nacionalizmov. Na podlagi empiričnih raziskovalnih rezultatov sklepa kako dogodki na Kosovu vplivajo na mednacionalne odnose v Sloveniji. Sodbe gradi na izsledkih raziskave »Slovensko javno mnenje 1982« o kosovskih dogodkih, ki jih je šteti med krizne pojave v mednacionalnih odnosih. Iz njih izlušči sodbe o vzrokih kriznih pojavov. Analizi podvrže stališča o informiranosti, o povezanosti z drugimi republikami, splošne ocene o mednacionalnih odnosih, stališča do delavcev iz drugih republik in pokrajin, stališča o pripravljenosti za povezovanje s pripadniki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, stališča o integracijskih in dezintegracijskih dejavnikih v mednacionalnih odnosih in stališča o razvoju družbenoekonomskih odnosov med razvitimi in manj razvitimi republikami in pokrajinama. Razpravo sklene s predlogom možnih ukrepov za obvladovanje in premagovanje kriznih pojavov v mednacionalnih odnosih.

UDK 341.123:327.55

BENKO, dr. Vlado: Glasovalno ponašanje neuvršenih držav v Generalni skupščini OZN
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 1, str. 121–138

Izhodišče avtorjeve raziskave o glasovalnem obnašanju neuvršenih držav v Generalni skupščini OZN je (hipo)teza o dominantni vlogi ideje neuvršenosti v triadi ideja – gibanje – praksa, kajti le z njo in njenim uresničevanjem se neuvršenost kvalificira za subjekta politične in ekonomske emancipacije zunaj obstoječega sistema mednarodnih odnosov. Ko navaja nekatere rezultate raziskave, poudarja, da velja primere različnih glasovanj neuvršenih držav obravnavati iz vidika njihovega odnosa do ideje, hkrati pa mu rabijo kot argument za predhodno izraženo stališče o potrebi sistematičnega empiričnega razčiščevanja razmerja med teorijo in prakso neuvršenosti, česar praktično ni, tako pri nas kot tudi zunaj naše dežele.

K NOVIM NAROČNINAM V LETU 1983

Na drugi strani ovitka so natisnjene nove (nekoliko zvišane) naročnine na revijo v letu 1983. K temu — za vas in za nas naljubem ukrepu — so nas prisilili povečani stroški tiska, posebej cen papirja, pa tudi vseh drugih uslug, ki spremljajo redno izdajanje revije.

Naše zveste naročnike prosimo za razumevanje. Naročnina sicer ni največji, ni pa tudi zanemarljiv vir sredstev za tiskanje revije. Levji delež prispevajo naši sofinancerji, predvsem republiška kulturna in raziskovalna skupnost, saj zberemo z naročnino komaj slabo petino dejanskih proizvodnih stroškov.

Naročnikom naj povemo še to, da nas pestijo predvsem fiksni (tiskarski) stroški, na katere uredništvo ne more vplivati; drugi del izdatkov — za nagrajevanje piscev — je bistveno manjši. Na višino avtorskih honorarjev uredništvo seveda lahko vpliva, vpliva pa tako, da jih zadržuje na stari ravni ali jih pa le ne bistveno zvišuje. Seveda je to v sistemu nagrajevanja po delu in kvaliteti dela absurd, ki ga (skupaj s sodelavci, ki so končno le najpomembnejši ustvarjalci revije) zavestno dopuščamo zato, da lahko revija redno izhaja v nezmanjšanem obsegu in s tako vsebinsko naravnostjo, za kakršno so se odločili ustanovitelji revije, njen svet in uredniški odbor.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Naslednja številka (2-3) bo izšla v nekoliko povečanem obsegu in bo skoraj v celoti posvečena stoletnici Marxove smrti. Navajamo nekaj vsebinskih področij:

- 1) Dosežki in kontroverze sodobnega marksizma – prispevke pišejo slovenski znanstveniki in raziskovalci.
 - 2) V odgovorih na vprašanja uredništva revije razmišljajo številni slovenski, jugoslovanski in tuji družboslovci o vplivu Marxa in marksizma na družbeni razvoj, posebej na družbeno znanost in znanost nasploh – v zadnjih sto letih.
 - 3) Izbor tekstov, ki so jih napisali domači in tuji znanstveniki za zadnje srečanje v Cavtatu, na katerem so razpravljali o marksistični misli danes – o njenih dosežkih, kontroverzah in perspektivah.
- Aleksandar Gričkov:** Uvodna beseda za okroglo mizo;
Miloš Nikolić: Intelektualno, politično in geografsko širjenje in uveljavljanje marksizma;
István Balogh: Prispevek k teoretičnemu vprašanju o zgodovinskem mestu marksizma;
Eric J. Hobsbawm: Kriteriji marksizma;
Henri Lefebvre: Stanje marksizma v Franciji;
Alain Meir: Ali je v Franciji marksizem zašel v krizo?
Harry Magdoff: Pomen dela: eno izmed marksističnih gledanj;
Eimar Altvater: Marksistične teorije krize nasproti meščanskim teorijam gospodarskih ciklusov;
Adolfo Sanchez Vazquez: Marksizem kot humanizem;
Göran Therborn: Nastanek družboslovnega marksizma in problemi družbene analize itn.